

TÉNYEK ÉS TANÚK

X 755828

Szabad György

ARADTÓL
AZ ORSZÁGGYŰLÉSIG

*Pavlovits Miklós interjúja
Szabad Györggyel
1991–1992*

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001199908

X 255928

Szakmai szempontból ellenőrizte
és a jegyzeteket készítette Csorba László

© Szabad György örökösei, 2017
© Pavlovits Miklós, 2017

TARTALOM

Pavlovits Miklós	
KAZETTÁK A PALACKBAN	7
 I. A CSALÁD ÁGA-BOGA	
Gyermekek kisebbségben	19
Ifjúkor és identitás	29
 II. EGYETEMI ÉVEK, PÁLYAKEZDÉS	
A gazdálkodó egyetemista	37
A levéltárban	42
 III. MERRE A TUDOMÁNYBAN?	
Az agrárvilág vonzása	55
Kandidatúra	57
 IV. 1956 A BÖLCSÉSZKARON	
Stációk egymásutánja	63
Forró napok	69
A megpróbáltatások évei	78
 V. TÖRTÉNESZ A KÁDÁR-KORSZAKBAN	
Kossuth vagy Deák?	87
Forradalom és kiegyezés választóján	94
Nemzet és demokrácia	102

VI. ÚTON A POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁS FELÉ

Lakiteleken, sátorban	111
Hálózat, mozgalom vagy párt?	116
„Paradicsom és trágya”	120
Az Ellenzéki Kerekasztal	122
Az asztal három oldala	127
A részmegállapodás	136
Az Antall József-i közép	140
Új szerep	144
Diskurzus-dilemmák	149

VII. A HÁZELNÖK

Kormány és Parlament	153
A kárpótlás	158
Igazságtétel	162
Szociálpolitika	165
Parlament és külpolitika	169
Az 1992. évi költségvetés vitája	177
A magántanácskozmány	193
Elnöki fejcsoválás	199
Jogszerűség és humanizmus	203
A Parlament működtetésének nehézségeiről	207
Vezérszónokok	214
Kerekasztal-dokumentumfilm	219
A Parlament és a médiumok	222

NÉVMUTATÓ	229
-----------	-----

KÉPEK	261
-------	-----

Pavlovits Miklós KAZETTÁK A PALACKBAN

Számtalan öreg magnetofonkazetta sorakozik lomtáramban odahaza. Magyarországon egykor csaknem beszerezhetetlen márkák, BASF, AGFA, TDK, Fuji, Maxwell, de talán van még közöttük az NDK-ban gyártott ORWO is. Jó részük családi legendákat őriz: utolsó éveiben, magánya kitöltéseként mesélte sokukra százöt évesen meghalt apám életének hosszú és fordulatatos történetét. Mások hajdani együttesek valamikor kincset érő lemezeit tudnák megszóltatni – ha technikailag képesek még rá egyáltalán. Eredetileg sem szóltak úgy, mint az ismét divatos bakelitlemezek. Már akkor is zajosak voltak. Szavatosságuk régen lejárt, csak porfogónak jók, az ember mégis sajnálja kidobni őket. Nosztalgia okán, bizonyára.

Tavaly nyáron alapos kutatásba kezdtem, mert tudtam: itt kell lenniük valahol a Szabad Györggyel készített interjúsorozatot rejtő hangfelvételeknek is. Azokat a kazettákat kerestem, amelyek negyedszázaddal ezelőtt nehezen kezelhető táskamagnetofonomban rendszeresen elkísértek a Parlamentbe. Így tehát nem maradt más választásom, mint módszeresen végigkutatni pincét-padlást, s rettentő mód megörülni a fölfekezésnek: a kazetták rég színevesztett újságpapírosba, külön zacskóba csomagolva békésen aludták álmukat,

feltámadásukra várva. Összevissza számozva, dátumozva, egytől tizenháromig. A vékonyka szalagok hatvan-, illetve kilencvenperces időtartamban egy folytatólagos, hosszú beszélgetés anyagát őrzik a szabadon választott Országgyűlés első elnöke és az egykori diákjából lett tollforgató között. A házelnök 2015. júliusi eltávozásával bizonyossá vált: palackposta immár e hangfelvételek mondandója, fölfedezőjüknek pedig kötelessége újbóli megszólaltatásuk és közreadásuk. Aktualitásuk miatt: hiszen a tanár úr fölfogása és érvrendszere a parlamentáris demokráciáról negyedszázad elteltével is tanulságos – minden magyar polgár számára.

Beszélgetéseink 1991 késő őszen kezdődtek el, és 1992 nyárelőn fejeződtek be. Akkori célom, hogy a Szabad Györggyel készített életútinterjút majd könyvben jelentessem meg, most, huszonöt év elteltével valósul meg a Magvető Kiadó jóvoltából.

A bő húszórás beszélgetéssorozat az önvallomás hitelességével mutatja be az akadémikus, a rendszerváltás egyik legmeghatározóbb történész-tudós, politikus személyisége felmenőinek és a maga életpályájának történetét. Szóba került az is, milyen levéltárosi-történész tapasztalatok által kialakult meggyőződés vezette az ország sorsfordító éveinek aktív alakításában. Nem tudom, hogy mi készítette arra az ezernyi elfoglaltsággal, kötelezettséggel küszködő házelnököt, hogy hónapról hónapra időt szakítson a beszélgetésre, amelyben föltárta gyökereit, családját és a maga élet-történetét, tudósi, emberi kapcsolatait, egyszeri hatásokat és maradandó motivációkat.

Én ugyanis nem tartoztam közeli tanítványai közé.

1962 őszén kissé riadt, komplexusait legyőzni igyekvő ifjúként álltam a Bölcsészkar Dunára néző épületének bejáratánál. Fölvételemet megelőző tanulmányaim ugyanis, apám instrukciói nyomán, reálpályát követek. Óbudán, a Lajos utcai textilvegyipari technikumban érettségiztem, amelynek tanulói nívós természettudományos képzést kaptak. A humán tudományokra azonban sem idő, sem tanári ösztönzés nemigen akadt. Mivel azonban időközben felerősödött bennem az irodalom iránti érdeklődés, három műszakban dolgozó textilipari technikusként egyetemi felkészítőt végeztem. Jól tudtam, hogy értelmiségi származásom miatt csak maximális pontszám elérésével van esélyem a bölcsészkarra felvételre. Ez végül is sikerült: magyartörténelem szakos gólya lett belőlem.

A magammal hozott irodalmi és történelmi ismereteim mélysége számos területen elmaradt az elit gimnáziumokból érkező csoporttársakétól. Ugyanígy voltam anyagi helyzetem stabilitásával. Mint tandíjfizetésre kötelezett, kizárattam az olcsó menzajegyek kedvezményéből is. Kezdeti egyetemi éveimet így komor és vidám koplalások, Déli pályaudvari vagonkirakodások, nyaranta pedig a balatoni pincérkedés kalandjai gazdagították.

Harmadévesen aztán azt vettem a fejembe, hogy egy évre Párizsba megyek világot látni.

Évfolyamtársaim, akárcsak szüleim, legyintettek az akkoriban teljesen irreálisnak tűnő ötlet hallatán. – Nem baj – gondoltam –, lesz, ami lesz, megcsinálom!

A tervhez egyetemi támogatást kellett szereznem. Ezt irodalmi tanszékek tanáraitól kértem és kaptam

meg – közöttük a legtekintélyesebb Király István professzor volt. Azok a hallgatók, akik nyilatkozatuk szerint képesek voltak maguk finanszírozni „nyugati” tartózkodásukat, lehetőséget kaptak évhalasztásra akkoriban. A külföldi tanulmányutak ürügyeül a tervezett szakdolgozatom anyaggyűjtése szolgált. (Ez a lehetőség csak néhány évvel később szűnt meg. Az indoklás szerint azért, mert a hivatalos állami ösztöndíj hiánya nem kívánatos veszélyeknek teszi ki a magyar egyetemistákat a kapitalista világban. A saját szakállukra Nyugatra induló fiatalokat a nélkülözés kénysze-re kockázatos pénzkereseti kalandok közé sodorhatja, a gondoskodó államnak meg kell védenie őket, a védelem legegyszerűbb módja pedig az önálló úti kalandozások általános tilalma. A határozatról a párizsi Magyar Intézetben összehívott, félégalisan ott tanuló összesen nyolc magyar egyetemi hallgatót hivatalosan tájékoztatta egy minisztériumi küldöttség.)

Évhalasztási kérelmemet alátámasztó kutatási témám *A magyar írói emigráció a két világháború között Párizsban* munkacímet kapta. Ez a cél, a szakdolgozati anyaggyűjtés elegendő indoknak bizonyult, hogy szívós munkával, tanszéki és egyéb támogatások segítségével útlevelhez jussak, majd útnak induljak. Három és fél dollár készpénzzel, passzportomban a szükséges osztrák és svájci vízumok pecsétjeivel, valamint mindössze egy hónapra szóló francia tartózkodási engedéllyel felszálltam a Keletiből induló Wiener Walzer gyorsvonatra. Nem kicsiny megkönnyebbülésemre szolgált, amikor végre magam mögött tudtam a hegyeshalmi határt. Lám, sikerült! A következő felszabadult tüdőtisztulás majd harmincórás vonatozást követően következett be, amikor bőröndömmel

a kezemben kiléptem a Gare de l'Estről, és megpillantottam Párizs fényeit.

Kezdeti bevándorló- vagy disszidensgyanús státuszomat a Sorbonne-ra beiratkozva egyetemi hallgatói jogállásra cserélhettem, megélhetési lehetőségeket kerestem, majd végül munkavállalási engedély boldog birtokosává váltam. Jog szerint immár kvázi otthon voltam. Azután a nem kevés világ- és élettapasztalatot hozó párizsi év leteltével autóstoppos olaszországi körutazásra indultam, majd hazaérkezve, szeptemberben ismét jelentkeztem a bölcsészkaron. Mindezt azért részletezem, mert Szabad professzor úrral való személyes ismeretségünk kiváltó oka éppen e franciaországi tartózkodás volt.

Az egyetemen híre ment kalandjaimnak, de talán még nagyobb meglepetést keltett hazatérésem. Az eset „sajtónyilvánosságot” is kapott, ekkortájt ugyanis épp fényesebb szellők fújtak be az ELTE ablakain. Hosszas egyeztetéseket követően, 1966 őszén elhagyta az egyetem házi nyomdáját a *Tiszta Szívvel* című, hallgatók által írt és szerkesztett antológia utolsó kötete. Ebben a párizsi diákság oktatási reformokat követelő intézményfoglalási akcióiról jelent meg egy novelisztikus írásom: a személyes tapasztalat hitelességével kívántam bemutatni a tanárok és a hallgatók széles társadalmi támogatottságú mozgalmát az egyetemek megreformálására. Az akkor még sikertelen tüntetések folytatásaként, azonos követelésekkel kezdődtek a '68-as „macskaköves” diákmegmozdulások is. A *Tiszta Szívvel* példányai hamar elfogytak – sokan keresték a benne olvasható, tabukat feszegető írások okán.

Szabad tanár urat a millennium időszakával foglalkozó gazdaságpolitikai szemináriumon ismertem meg.

Ezen a szemináriumon vitattuk meg a Trianon előtti népszámlálási statisztikák magyar nemzetiségekre vonatkozó, mindig az adott kutatói szándék szerint elemezhető adatsorairól készült dolgozatomat, s itt kerültek szóba franciaországi tanulmányaim és élményeim. A beszélgetés a tanár úr szobájában folytatódott, majd megbízott, fordítsak magyarra egy, a trianoni döntést megelőző hónapokban keletkezett kisebb csomagnyi francia–magyar diplomáciai iratot. Megtisztelő kérése jókor érkezett, mert megélhetésem idehaza sem volt könnyebb, mint odakinn, ő pedig tisztos honoráriumot ígért a munkámért, amit meg is kaptam... Kapcsolatunk akkor mindössze ennyi volt.

Friss magyar–történelem szakos diplomámmal nem sok álláslehetőségem kínálkozott a fővárosban. Jelesebb karriert befutott évfolyamtársaimtól – Jeszenszky Gézától, Benda Gyulától, Bence Györgytől, Hamburger Mihálytól – eltérően engem nem vonzott a kutatószobák csendje. Így azután 1967 nyarán „vidéken”, Bács-Kiskun megyében próbáltam szerencsét. A budapesti nyüzsgés és a fővárosi karrier lehetőségének hiánya nem igazán nyomasztott. Igaz, szerencsém volt, mert a hetvenes évektől Kecskemétre általános szellemi és gazdasági felvirágzás köszöntött. Ehhez a Krím-félszigeti testvérváros, Szimferopol repterén lezuhant repülőgép katasztrófája szolgáltatott szerencsétlen-szerencsés véletlent: a gépen ugyanis rajta volt a teljes Bács-Kiskun megyei párt- és tanácsi vezetés. A tragédiát követően a helyi hatalmi vákuumba települt új vezetők autonóm személyiségeknek bizonyultak. Az „új gazdasági mechanizmus” kezdeti lendületében, közös egyetértésben láttak hozzá az addig jellegtelen mezőváros kisugárzó erejű, regionális

központtá fejlesztéséhez. Romány Pál megyei első titkár (később mezőgazdasági miniszter) és Gajdócsi István megyei tanácselnök, aki korábban Baja városának első embere volt, meghatározó szellemi és gazdasági centrumot akartak és tudtak létrehozni Bács-Kiskun megye székhelyén.

A megyei napilap fiatal kulturális újságírójaként csöppentem bele az egykori mezőváros kibontakozásába. Szinte valamennyi jelentős kulturális intézmény, amely a települést ma is kiemeli a hasonló megyeszékhelyek sorából, ezekben az években létesült. A szolnoki, kaposvári, kecskeméti színházak forradalmába Ruszt József ekkortájt kapcsolta be a Katona József Színház társulatát, ekkor szerveződött állandó szerkesztősséggé a *Forrás* folyóirat és köre, ekkor adták át a közönségnek a Kodály Intézet, a nemzetközi kerámia-stúdió, a Pannónia rajzfilmstúdió és a naiv művészek állandó kiállításának épületeit. A főváros elhagyásával makacs vidéki kultúra- és életforma-pártoló lettem, és Kecskemét maradandó életélményt nyújtott a maga szellemi-művészeti pezsgésével. Egyengethettem fiatal művészek pályára kerülését, kezdő drámaíróként fogadhattam a közönség tapsát a színpadon. Néhány évig filmproduceri kalandozásokba is bocsátkozhattam mint a független Kecskeméti Filmstúdió vezetője. A gyakorlatban itt tanultam meg a filmrendezés valamennyi technikai fogását, már ami a szinkron kép- és hangfelvételt, laborálást, vágást, utómunkát, szinkronizálást és egyebeket illeti. A színvonalas produkciókat létrehozó 16 mm-es dokumentumfilm-stúdió önállóságát a gazdasági mechanizmus alkonyában szüntették meg. A reformévtized Bács-Kiskun megyei pezsgése szintén nem tartott örökké. Filmes gyakorlatomnak

köszönhetően azonban új kihívással: a televíziós műsorkészítéssel találkozhattam, immár Szegeden.

Kevesen emlékeznek arra, hogy évtizedeken át, egészen a nyolcvanas évek végéig, a Magyar Televízióban hétfőn este adásszünet volt. A legmagasabb MSZMP szinten viszont az a döntés született, hogy – a fővárosi hírszerkesztés túlsúlyát ellensúlyozandó – az MTV létesítsen televíziós szerkesztőségeket vidéken Magyarországon életének hiteles, sokszínű feldolgozására. A terv lassan haladt a megvalósulás felé, míg végül 1976-ban két körzeti stúdió létre is jött, Pécsre és Szegedre.

Ezek meginduláshoz egyik városban sem találtak film- vagy műsorkészítéshez értő, gyakorlott szakembereket. Én viszont nyugodtan elvállalhattam a szegedi sportcsarnok alagsori edzőtermeiben szerveződő körzeti stúdió műsorosztályának vezetését. Ez a munka is szép éveket hozott. A fiatal, progresszíven gondolkodó szerkesztőség – akárcsak a pécsi – hamarosan új színeket hozott az országos műsorfolyamba. Havi magazinműsort szerkesztettem, rendeztem filmet a szegedi szabadtéri játékok történetéről, az újvidéki tévé magyar szerkesztőségéről, a számítógépek jövőbeli világáról, a vadonatúj lézertechnikáról. Tabutémákat feszegető önálló műsorsorozatot vezettem, kamera előtt faggathattam Szentágothai Jánost, Straub F. Brunót, Kristó Gyulát, vagy az akkor legfiatalabb magyar akadémikust, Lovász László matematikust.

A politika közelébe csak egy alkalommal kerültem ez idő alatt. Az 1985-ös országgyűlési választások előtt Komócsin Mihály megyei első titkár képviselői jelölőgyűlésére voltunk hivatalosak. Itt jutott eszembe, hogy már nyitva áll a lehetőség a közvetlen, kettős jelölésre.

– Miért is ne tennénk próbát, mondjuk a képernyőről ismert Király Zoltán kollégámmal? – jutott eszembe váratlanul. – Így is tettünk. Spontán „előterjesztésünkötől” a levezető elnök alaposan elképedt, de a kezdeményezés egyetértésre talált az odatoborzott közönség sorai-ban. A jelölőgyűlés a meglepett riportert többséggel meg is szavazta. Így lett Király Zoltán, a körzeti stúdió pártalapszervezetének akkori titkára a Parlament képviselője.

A televíziózás ekkoriban, a nyolcvanas évek második felében gyors változásnak indult országszerte. Az MTV privilegizált helyzetű pécsi és szegedi körzeti stúdiói mellett Gazdagréten, Pécsre, Győrben, Dunaujvárosban, Debrecenben, Nyíregyházán és másutt egyre-másra létesültek helyi televíziós műsorokat készítő szerkesztőségek. Ezek gyökeresen más fölfogást képviseltek, mint amit a központi televíziózás normarendszere követett. Laza szerkesztésű, élő műsorokat készítettek közösségi vitákkal, a lakosság különböző csoportjai véleményének direkt megjelenítésével, ütköztetésével. A városi tévéknek kétségtelenül jelentős szerepük volt a Kádár-rendszer válságának helyi megjelenítésében.

Mindez közrejátszott abban, hogy 1986-ban, Szeged akkori tanácselnökének fölkérésére elvállaltam a városi televízió megalapítását. Akkoriban még egyszerre kellett a műsorokat készítő, élő adásokra képes stúdió megépítését levezényelni, kamerákat, fölvételi technikát, no meg pénzt és hozzáértő kollégákat – szerkesztőt, operatort, műszaki vezetőt, gazdasági csoportot – toborozni és oktatni. A végeredmény a technikailag korszerű városi tévéstúdió, s mellette egy

növekvő hálózatot üzemeltető kábeltévé-részvénytársaság lett. A rendszerváltást követően azonban a Szegedi Kábeltévé Rt. igazgatósági tagjaként vitába keveredtem az új polgármesterrel, aki ezért rövid úton menesztett is állásomból.

Ekkor javasolta a *Délmagyarország* című helyi napilap főszerkesztője, Dlusztus Imre, hogy készítsek interjúkötetet tervezett sorozatukba a rendszerváltás valamely jelentős személyiségével. Némi töprengés után Szabad professzor úr ötlött az eszembe, mint az az ember, akire elismeréssel gondolok. Igaz, legutóbbi találkozásunk óta bő két évtized telt el – kérdés volt, vajon megmaradtam-e az emlékezetében egyáltalán.

A felkérés körüli levélváltásunk meglepően gyors és szívélyes volt. Rögzítendő beszélgetéseink iránti hajlandósága jólesett. Nos, így kerültem egykori tanárom, Szabad György házelnök irodájába 1991 őszén, kazetás magnetofonom kíséretében.

Egy szép délelőtt tehát jóféle kíváncsiságokkal telten lépdelttem felfelé a Parlament vörös szőnyeggel borított lépcsőfokain. Az elnöki titkárságon sürgölődő titkárnők meglepő tisztelettel köszöntöttek, majd némi telefoncsörgetést követően egyszer csak nyílt az ajtó, kilépett a tanár úr, és így szólt:

– Szervusz, Miklós. Örülök, hogy látlak!

Úgy nézett rám, úgy fogadott, mintha régi jó ismerősök lennénk. Semmi „nagy emberi” póz, semmi színjáték, inkább nyílt, őszinte érdeklődés. Kölcsönösen. Meglepődtem: mégiscsak Magyarország második közjogi méltósága tessékel barátságosan a dolgozószobájában!

Félhomályba burkolózó, méltóságot sugárzó, teremnyi méretű szobába lépünk. A magasra tornyosuló

papírkötegektől roskadozó íróasztal látványa ismerős az egyetemről. A kávé emitt, a hosszú tárgyalóasztal mellett isszuk. A kényelmes karosszékek is ismerősek, hallgatóként sokat üldögéltem hasonmásaikban, az Országgyűlési Könyvtárban.

Megnyugtató: lesz elég ideje az interjúkra. – Vajon hány beszélgetésre gondol? – tűnődöm. – És miért én vagyok, akinek gondjaira bízza egy magnetofon által megmásíthatatlanná rögzülő mondatait? Vajon egy-másra tudunk-e hangolódni?

Munkánk megkezdése előtt hozzám fordult: – Ha nem haragszol, megkérdezném, nem gondoltál arra, hogy eljőjj közénk Lakitelekre? – Mintha vártam volna ezt a kérdést: a magyarázattal nem kellett bajlódnom. – Dehogynem – válaszoltam. – Ismerem is a falut. Lezsák Sándorral már akkor készítettem riportot, amikor a művelődési ház fiatal előadója volt. Voltak közös szociográfus ismerőseink is. Nos, amikor híre ment a lakiteleki találkozóknak, a szegedi tévé stúdióvezetője mesélte, milyen jól érezte ott magát. Vele viszont volt egy bajom: a megyei pártszervezet ideológiai titkára nem sokkal korábban, személyesen hozta el számára a Munka Érdemrend ezüst fokozatát. Barátilag jót koccintottak a kitüntetés öröme, amikor az indoklás felolvasására egybeterelték az ott dolgozókat. Ez a bizonyos titkár pedig a *Tiszatáj* szerkesztőségének hírhedt felszámolásával szerzett hírnevet Szegednek és önmagának. Főszerkesztőmmel ezért nem volt sok kedvem a lakiteleki sátorban a szükséges változások irányáról eszmét cserélni. Zavart volna a közönségnek tűnő platform...

Az elnök úr megértően bólintott. Ezután már inkább csak én kérdeztem.

Megittuk a kávé, s azután már nem maradt más hátra, mint hogy elhangozzanak az indító mondatok:

– Akkor tehát, ahogy megbeszéltük, indítom a magnetofont, rendben? Egy, kettő, három!...

– Tessék!

– Beszélgetésünket kezdjük talán a gyermekkorral...

Kazettás magnetofonomon pedig kigyulladt a felvétel funkció picinyke fénye.

2016. szeptember

I. A CSALÁD ÁGA-BOGA

Gyermekkor kisebbségben

Beszélgetésünket kezdjük talán a gyermekkorral...

1924-ben Aradon születtem, ahol hatéves koromig laktunk. Itt kezdtem meg elemi iskolai tanulmányaimat egy állami iskolában. A tannyelv román volt, de tekintettel a gyerekek nagy részének magyar voltára, mind a két nyelvet használták. Túlsúlyban a magyart. Még az első évben átköltöztünk egy Marosvásárhelyel szomszédos községbe, Meggyesfalvára. A marosvásárhelyi iskolában a román nyelv nagyobb hangsúlyt kapott. A második osztály félidejében Kolozsvárra költöztünk, ahol a tanítás nyelve még inkább román volt.

Az iskolaváltás azzal függött össze, hogy édesapám, Schwartz Imre Trianon után is megőrizte magyar állampolgárságát. Erre jogi lehetőséget az adott, hogy a határ innenső oldalán született. Így, illetősége címén, módja volt eldönteni, felveszi-e a román állampolgárságot, ez ugyanis a román oldalra kerültek számára akkor volt kötelező, ha ott is születtek. Ő megtartotta magyar állampolgárságát, s ebből konfliktusaink is származtak. Idegen állampolgárnak számítottunk, és

rendszeresen a Siguranța, a román rendőrségen¹ kellett meghosszabbítanunk tartózkodási engedélyünket.

Az alkalmi nehézségek nagyon erős konfliktusba torlottak.

Édesapám, aki szakemberként a meggyesfalvi bőrgyár igazgatói tisztségét nyerte el, egy bukaresti utazás alkalmával terrortámadás áldozata lett. A nyílt pályán vasgárdisták² állították meg a vonatot, és igazoltatták az utasokat. Apám magyar útlevéllel igazolta magát, de az útlevélből kitetszett, hogy nemcsak magyar, hanem zsidó vallású is. Ez a vasgárdisták számára kettős „örömet” jelentett. Vasrudakkal úgy ellátták a baját, hogy amikor a vonatról ledobták, azt hitték, halott. Parasztok találták meg, és székéren szállították be a brassói szanatóriumba, ahol hosszú lábadozás, elég súlyos utókövetkezmények nyomán sem jött teljesen rendbe.

Ez arra indította édesanyámat, hogy véget vessen ennek a helyzetnek. 1932-ben áttelepültünk, vagy ha úgy tetszik, hazatelepültünk Magyarországra. Így én a következő nyáron, a két elemi három településen való elvégzése után egy magyar tanító néni oldalán próbáltam bepótolni az addig mulasztottakat. Ezt megkönnyítette, hogy minden értelemben magyar tudattal bírtam.

¹ Siguranța: a királyi Románia politikai rendőrségének általánosan használt elnevezése; modern formájában 1908-ban jött létre, 1948-ban váltotta fel a kiépülő román pártállam titkosrendőrsége (Securitate).

² Vasgárda: szélsőjobboldali terrrorszervezet Romániában, az 1927-ben Corneliu Zelea Codreanu alapította, Mihály Arkangyal Légijója nevű fasiszta politikai mozgalom fegyveres szárnya; gyakran követett el antiszemita és magyarellenes terrorcselekményeket; 1945-ben betiltották.

Édesanyám még iskoláim kezdetén – a román határellenőrök által kifogásolható „szimbólumokat” gondosan kivágva – máig megőrzött tankönyveket hozott át Magyarországról, hogy a román iskolázás mellett, testvéremmel együtt, módunk legyen magyar képzésben is részt venni. Számomra elképzelhetetlen volt, hogy magyarságom bármely tekintetben is megkérdőjelezhető lehet. Hiszen az anyanyelvem nemcsak hogy magyar volt, hanem egy olyan előzményekkel bíró családnak nyelve is, amely – legalábbis addig, amíg visszanyomozható – a magyart használta. A családi emlékek és levéltári adatok tanúsítják, hogy azok a családtagjaink, akik a magyar mellett más nyelvet is tudtak, feltehetően azt használták másodlagosként.

A családfában így megtestesült egy darab magyar történelem is...

A zsidó polgári családnak a felmenő családtagokkal való személyes érintkezése nem egyszerűen az asszimiláltságot, hanem annál sokkal többet: azonosultságát mutatta.

Családom legidősebb, általam személyesen ismert tagja dédnagyapám, Steiner Gábor volt, aki 1841-ben született. Kilencvennégy éves korában halt meg Hódmezővásárhelyen, ahol élete nagy részét töltötte. Én az 1930-as évek elején még lovagoltam a térdén. Egy alkalommal azt mondta nekem: „most te úgy lovagolsz az én térdemen, ahogy én kisfiúként Arany János térdén lovagoltam...” Ez a történet nem legenda, hanem valóság volt.

Dédapám közvetlenül 1848 előtt vesztette el szüleit, akik a pesti vásárra igyekeztükben, 1847. március

elején kocsijukkal a Duna jegére hajtottak. A jég nem bírta el őket, és mindannyian a folyóba veszttek. A hét-éves fiúcska Nagykőrösre került a nagybátyjához, Steiner Farkashoz, akit a családi mítosz és a valóság egyaránt úgy őriz, mint a nagykőrösi magyar zsidóság kiemelkedő személyiségét. Róla és a családról számos levéltári forrás számol be. Igen tehetős egyházalapító, magyarságában megkérdőjelezhetetlen személyiség volt. A hatvanas évek elején példaként emlegették mint olyan embert, aki a Bach-korszak németesítése idején a magyarsághoz való ragaszkodásáról tett tanúbizonyosságot. Ha nem túloz az egykori újságíró, a családfő a német szót egyenesen tiltotta családjában.

Néhány szót mondanék édesanyám, Blantz Erzsébet családjáról is. Ennek a francia nevű családnak a története messze-messze nyomon követhető. Az ősök feltehetően akkor hagyták el Franciaországot, amikor a nantes-i ediktum visszavonása után³ a francia protestánsok, és – amit kevésbé emlegetnek – jó néhány francia zsidó család menekülésre kényszerült.

Az bizonyos, hogy a Blantz (azaz Fehér, németes szövégyzöddéssel tz-vel, magyaros szövégyzöddéssel cz-vel írott) család egy része már a 18. században Magyarországon élt. Két szücsmester ősöm az elsők közé tartozott, akiket több mint kétszáz évvel ezelőtt Szeged városa befogadott. Később ezek a szücsmesterek elkerülnek a Tisza–Maros szögébe; leszármazottaik Oroszáján, majd Hódmezővásárhelyen bukkannak fel, ahol

³ A protestánsok egyenjogúságát biztosító, IV. Henrik francia király által 1598. április 13-án kiadott nantes-i ediktumot XIV. Lajos király vonta vissza az 1685. október 18-án kibocsátott fontainebleau-i ediktummal, arra hivatkozva, hogy Franciaországban már nincsenek hugenották.

a Steiner családdal és más, velük házasodó családokkal találkozhatnak össze.

A Blantz-ág egyik leszármazottja⁴ tizenhét éves korában, 1848-ban önkéntesnek jelentkezik. 1849 májusában honvéd hadnagyi kinevezést nyer. Nincs még ekkor tizennyolc éves. Világosnál fegyverletételre kényszerül. Elbujdosik, de rövid idő múlva elfogják, lefokozzák, majd büntetőzászlóaljba sorozzák, és hosszú időn át közlegényként szerepel. Később katolizál, tíz évre rá pedig visszakapja hadnagyi rendfokozatát. Megmarad a hadsereg kötelékében. A kiegyezés után átkerül a magyar királyi honvédség állományába, és ott hosszú ideig csapattiszt, majd adminisztratív beosztásban egyre magasabb grádusokat ér el. Beletagozódik a dualista Magyarország apparátusába, kiűntetések, rangemelések követik egymást – karriert csinál. Házassága ugyancsak megerősíti a vezető réteghez való tartozását, s udvarképessé teszi. A millennium alkalmával, 1896-ban nemességet nyert, és a 20. század elején a tábornoki kar tagjaként hunyt el. A család két ága közt laza kapcsolat van. Ő a felfelé ívelő pályát járta be.

A család másik ága a zsidó polgárság, értelmiség pályáján mozog. Kereskedő, orvos, tanítónő, tanár, ügyvéd is felbukkan közöttük. Egyiküket, az anyagilag súlyos megrázkódtatásokat megszenvedő nagyapámat, Blantz Mórt falusi vaskereskedőként ismertem. Az ő műveltségi színvonala azonban középpolgári szinten mozgott. Nemcsak német, hanem még francia nyelven is beszélt. Zongoratudás és olyan szellemi igény jellemezte, amely átsugárzott gyermekeire, akik között ott

⁴ Blantz Vilmos.

volt édesanyám is. Szerény anyagi körülmények között éltek, de szomjazták a kultúrát, amit talán a társadalmi emelkedés vagy visszajutás eszközének tartottak. Érdekes módon nemcsak nagyapámról, hanem fiatalon, gyermekágyi lázban elhunyt nagyanyámról is elmondható, hogy magas műveltségű körből deklaszáldott falusi vaskereskedővé, illetve annak feleségévé.

Míg korábban csak szórványos hivatali feljegyzések és levélszórványok vannak, addig e körből már néhány érdekes családi dokumentum (például nagyapám nővérének az 1880-as években lejegyzett teljes hozománylajstroma, vagy 1848-ból, egy betörés alkalmával a Steiner család helyzetéről készült nagykőrösi jegyzőkönyv) árulkodik az őket jellemző társadalmi státusról.

A nagymamám kulturális közegéről és szellemi világáról viszont olvasmányainak naplójegyzetei is árulkodnak. Ezekből kiderül, olvasmányai a hazai és a világirodalom széles körére terjedtek ki. Idézetgyűjteménye jellegzetesen mutatja fogékonyságát. A szerzők közül kiemelnék olyanokat, mint Schiller, Eötvös, Madách és Jean Paul. Ez az a nagymamám, akinek apja az említett Steiner Gábor, anyja pedig egy bácskai birtokos gazdálkodó lánya volt, aki a hetvenes évek nagy válságában elvesztette vagyonát. Nagyapám egyik jegyajándékaként Eötvös József *A Karthauzi* című regényét adta neki.

Talán érdekes, hogy e nagyapám házának egész berendezése annak a kis- és középnemességnek a lakáskultúráját idézi, amelyhez – nem hiszem, hogy tudatosan, sokkal inkább ösztönös természetességgel – idomult. A képek, amiket fel tudok idézni, Bihari Sándornak, a kor „dzsentrí” festőjének alkotásai voltak. Kettőre emlékszem különösen, az egyik a *Bíró előtt*,

a másik egy címében ismeretlen, ugyancsak falusi zsánerkép. Utána a nyomatok hosszú sora, híresek, hírhedtek. Madarász Viktor Petőfije, amit gyermekkoromban annyiszor megbámultam, amint a „hazám” szót festi vérével a sziklára. Azután Kossuth imája a kápolnai csatatéren, majd egy metszet a millenniumi, honfoglalást idéző sorozatból, és Kossuth búcsúja Magyarországtól.

A könyvek a kor ízlésvilágát tükrözték. Köztük legnagyobb számban a 19. századi klasszikusok, s egy szerző, akitől több kötet is található: Eötvös Károly. Lehet, hogy a tiszaezlári vérvád miatt különösen népszerű volt ebben az időben, bár meg kell mondanom, hogy *A nagy per* nem volt a kötetek között. Mivel ez nem volt a polcon, lehet, hogy Eötvös nem elsősorban e műve miatt, hanem a '48-as hagyományok melletti kiállása miatt volt oly népszerű családunkban. A család által átörökölt könyvek között még volt egy jellegzetes vonás: a *Vasárnapi Mellékletek* hosszú kötetei és a vicclapoké, mindenekelőtt a *Borsszem Jankó* számos kötete, a képes mellékletek közül pedig a *Pesti Napló* és a *Világ*.

Felnövő nagybátyáim érdeklődésének megfelelően, bármilyen meglepőnek tűnik, e falusi polcokon megjelent a *Nyugat* is. Édesanyám és testvérei a hódmezővásárhelyi könyvtárból és egyik nagybátyjuk, a Steinerről magyarosított Sándor Jenő könyvtárából látták el magukat könyvekkel. A nyári szünetekben pedig kölcsönkönyvtárba iratkoztak, és ládájában kölcsönöztek könyveket Aradról. Két ládájuk volt. Az egyik mindig otthon, könyvekkel tele, a másik pedig a kölcsönkönyvtárhoz. A ládák állandóan cserélődtek gazdag tartalmukkal.

Ilyen körülmények között nevelkedtek felmenő rokonaim, és váltak a maguk iskolájában kiemelkedővé. Blantz Béla nagybátyám a hódmezővásárhelyi református gimnáziumban jelígis pályázatok sorát nyerte el, sőt nyolcadikos korában az önképzőkör elnökévé is választották. Ez egyszerre jelzi a diákság és a tanárság elfogulatlanságát. Hozzá kell tennem, nem különösebb jó módon élő fiú létére érte ezt el.

Az első világháború megrázta a családot. Édesanyám egyik unokabátyját, majd egy sógorát is elvesztette. Az előbb említett Blantz Béla, hadiszolgálatot teljesítő nagybátyám a frontra került. Édesanyámnak egy másik sógora a fronton fogságba esett. Mindent összefoglalva, a család alaposan megszenvedte a háborút.

Voltak-e közöttük, akik politikai szerepet vállaltak?

Hódmezővásárhelyi nagy-nagybátyám, Sándor Jenő volt, aki közvetlenül is politikai szerepet játszott. Ő ugyanis még az 1910-es évek elején, a Gonda József és László Jenő által alapított hódmezővásárhelyi értelmiségi lapnak⁵ lett egyik szerkesztője. Ezt az újságot még Ady is írással köszöntötte. Néhány szám után ennek a szerkesztését vette át Sándor Jenő.

Ez a lap a Függetlenségi Párt Károlyi-szárnyától egészen a Nagy György-féle Köztársasági Pártig különböző gondolati színekben mutatkozó értelmiségieknek

⁵ A *Jövendő* című politikai, irodalmi és művészeti-kritikai folyóiratról van szó, amely 1910 februárja és 1912 októbere között jelent meg.

volt a lapja. Nincs teljes áttekintésem róla, ezért inkább mások nyomán mondom, hogy a lap a spontán jelentkező népi plebejus, polgári liberális és demokratikus irányzatok egyik találkozóhelye volt.

Sándor Jenőt – ezt konkrétan tudom – szimpátiája és személyi kapcsolatai a Károlyi-párthoz és a polgári demokratákhoz egyszerre csatolták.

Nagyapám második feleségének, akit nagymamaként ismertem és szerettem meg kisgyermekként, a bátyja Ormos Ede volt. Alakja az agrárszocializmus mezsgyéjén mozgott. 1896-ban írott tanulmánya a hódmezővásárhelyi munkáskérdésről⁶ az első közé tartozik, amelyik a viharsarki jelenségeket⁷ a szociográfián is túllépve elemezte, s szemléletében eljutott a szociáldemokráciáig. Őt is alkalmam volt megismerni időskorában, még az elhurcolását megelőző időben.

A család az 1918–1919-es korszakot úgy élte át, hogy valamennyien, akikről tudok, elhatárolták magukat a diktatúrától, és legfeljebb az októbrizmus⁸ mértékéig azonosultak a történetekkel. Nagybátyám, Blantz Béla pedig a román megszállás idején az ellenállók iránti

⁶ Ormos Ede: *A szocializmusról, különös tekintettel a hódmezővásárhelyi munkáskérdésre*, Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhelyi Nyomda, 1896.

⁷ Az 1890-es években az Alföld délkeleti területein, főképp az ún. Viharsarokban megszorodtak az agrártársadalom legszegényebb csoportjainak (agrárproletariátus) javarészt spontánul szerveződő, a helyi „civil társadalom” által támogatott bérharcai, tüntetései, gazdasági érdekvédelmi megmozdulásai.

⁸ Októbrizmus: az 1918. október 31-én győztes őszirózsás forradalomról elnevezett politikai irányzat, amely a polgári demokratikus szabadságjogok alapján, köztársasági szellemben, a földosztást és a szomszédos államokkal való megbékélést hirdetve bírálta a két világháború közötti magyar politikai viszonyokat.

becsületérzésből – mint maga mondotta: nem a dolog realitását helyeselve – fegyvert fogott a megszállókkal szemben. Ennek következménye halálos ítélete lett, mely elől szökéssel menekült. Ez a kiállítás bizonyos ideig kivételezetté tette őt a zsidótörvények korában – de nem annyira, hogy ne váljék végül is 1945 elején Szerb Antalék oldalán mártírsors elszenvedőjévé.

Másik két nagybátyám közül az egyik, Blantz Jenő kitűnő középiskolai végzettsége ellenére sem jutott egyetemre,⁹ noha tehetségének ismeretében maga Klebelsberg Kunó kultuszminiszter emelt szót mellette; nyilván tanárai hathatós ajánlására, ám lehet, hogy a tábornoki ág „összeköttetései” is beleszóltak. Ezért Olaszországban végezte egyetemi tanulmányait. Itt megismerkedett korának szellemi-politikai áramlataival, és saját kézírásának tanúsága szerint egyaránt elhatárolta magát marxizmustól és fasizmustól. (Még vannak nem közölt újságcikkei.) Hazakerülve rövid politikai szerepet is vállalt, egy ideig a Polgári Demokrata Párt ifjúsági szervezetének volt országos főtitkára. Működése kevés eredménnyel járt. Súlyos betegsége és korai halála derékba törte pályáját, amihez pedig a padovai egyetemen, mint hosszú évek óta a legjobb eredményt elért hallgatóéhoz, nagy reményeket fűztek.

A harmadik öcs, Blantz Sándor a törvényi korlátozások következtében, valamint a szegényedő édesapa támogatásának lehetőségei híján, már nem jutott egyetemre. Tisztviselőként érte a munkaszolgálatos behívó.

⁹ Ennek oka az ún. numerus clausus ('zárt szám') törvény volt, vagyis az 1920. évi XXV. tc. azon, elsősorban a zsidó hallgatókat sújtó rendelkezése, amely szerint a „magyarországi nemzetiségek és népfajok” tagjait csak a formálisan kimutatható számarányuknak megfelelő mértékben lehetett fölvenni a magyar egyetemekre.

Sorsa 1943 januárjában a halál lett a Don-kanyar aknamezőin.

Mindez néhány vonatkozásban talán jellemezni tudja azt a háttérrel, amelyből én elindultam.

Ehhez még egy adalék. Édesapám magyarként szenvedte meg a kisebbségi sorsot Erdélyben. Nagyon keményen. Magyarként települt haza is. És összeroppant, amikor azon a Magyarországon, amelyhez való tartozását nem kevés kockázat árán is megőrizte, a zsidótörvények egyszerre másodrangú állampolgárrá fokozták le. Egy konfliktus során, amely ugyan veszélyt nem, csak megaláztatást hozott a számára, öngyilkos lett, és meghalt 1941-ben.

A szó szoros értelmében hős lelkű édesanyámnak köszönhető, hogy mi át tudtuk vészelní ezt a megrázkódást. Neki és a Don-kanyarban odaveszett nagybátyám keresztény feleségének köszönhető, hogy 1944 embervadászatát túléltek. Magam munkaszolgálatosként, majd rövid ideig, de annál fenyegetettebben, orosz fogolyként estem át megpróbáltatásokon. Mindkét helyzetből kalandos szökéssel menekültem...

Ifjúkor és indentitás

Miként alakult ki a fiatal Szabad György politikai felfogása?

Két tényező határozta meg a kezdet kezdetétől fogva. Az egyik, hogy én a magyarsághoz tartozom! Valamint az, hogy én egy demokratikus magyarságot szeretnék. E kettő ötvözőtten és szétválaszthatatlanul jelent meg.

A Román Királyságban¹⁰ való eszmélkedésem lehetlenné tette, hogy ne magyarnak érezzem magam. Az apámat ért inzultus után minden román hatósággal édesanyám folytatott tárgyalást. Tartózkodási engedélyünk periodikusan ismétlődő hosszabbítását ő intézte. Nagyon sokszor, és biztosan nem véletlenül, engem és Éva nővéremet is magával vitt a Siguranțara. Feltehetőleg hatni akart velünk, gyerekekkel, a hivatalos eljáró közegekre. Máig bennem van az érzés, amit az keltett, hogy belépéskor édesanyám szorosabban markolja a kezemet, mert olyanokkal találkozunk, aiktól félni kell.

Az első síremlék, amely előtt megálltam, az aradi kivégzeteké volt. Édesapám vitt el ide az (akkor minden ellenkező állítással szemben igenis felkereshető) emlékoszlophoz, az aradi várba.¹¹ A kérdésekre, hogy ez mi, némi leegyszerűsítéssel azt mondta, hogy itt fekszenek azok, akiket kivégeztek, mert Magyarországért, a magyar szabadságért harcoltak.

Édesapám szavai drámai hatást gyakoroltak rám. Egyrészt ott tudtam meg, hogy léteznek holttestek, és a holttesteket eltemetni szokás. És valakiből lehet úgy holttest, hogy kivégzik. És valaki azért halt meg, azért végezték ki, mert a magyar szabadságért harcolt. Ehhez csatlakoztak a korán megtanult versek, a nagyszülők házában látott képek, a korán megismert

¹⁰ A Moldvai és a Havasalföldi Fejedelemség egyesítésével 1859-ben létrejövő független román állam 1881. május 10-én nyilvánította önmagát királysággá, a Hohenzollern-Sigmaringen hercegi családból származó I. Károly uralkodása alatt. A monarchikus államformát 1947. február 10-én váltotta fel a kommunista párt vezetésével kialakított köztársaság.

¹¹ A kivégzettek csontjait rejtő emlékmű a földbástyás várfalaktól pár száz méterre, egy sportpálya mellett található.

olvasmányok, mint Eötvös Károlytól az *Aki örökké bujdosott...*¹²

Magyarságtudatomhoz még az is hozzájárult, hogy összefüggően elolvasott első gyermekregényem Sebők Zsigmond Dörmögő Dömötörék Nagy-Magyarországon tett utazása volt.¹³

A királyi Románia azért taszított, mert magyarüldöző és emberüldöző volt. A rokonságom azt éreztette velem, hogy a jelen Magyarországa már nem a békebeli Magyarország. Nemcsak jóléti vonatkozásban, hanem a jogok tekintetében sem, hiszen nagybátyáim egyetemi felvételi je származási okokból ellehetetlenült, és csak a remény maradt, hogy mire majd mi felnövünk, a tanulás szabadságának már nem lesznek törvényi korlátai. Tehát én azt vallottam: az a jó, ha az ember nem él nemzeti elnyomás alatt, mint a királyi Romániában – és a szabadság nincs megszorítva, mint ahogy a királyi Romániában és az egykori Magyarországon ez érezhető volt.

Ami olvasmányaimat illeti, rendkívül korán váltam újságolvasóvá, elsősorban a ma leegyszerűsítetten liberálisnak minősített lapokat kedveltem. A sajtó megválasztása nem párthoz, hanem szellemiséghez való csatlakozást jelentett. Újságként nekünk akkor a *Pesti*

¹² A napóleoni háborúk idején orosz fogságba esett, majd Törökországban raboskodó, végül Magyarországon át hazatérő francia katona történetét Eötvös 1882-ben közölte a *Vasárnapi Újságban*, majd önálló kötetben is megjelent 1901-ben.

¹³ Sebők Zsigmond számos kötetben tette közzé „Maczkó úr” (a későbbi kötetekben Dörmögő Dömötör) utazásairól szóló történeteit. Szabad talán a *Dörmögő Dömötör utazása hegyen, völgyön meg a nagy ládával* című sorozat valamelyik darabjára gondolhatott, 1913-ban jelent meg külön kötetben a Vaskapu környékén, illetve a Tátrában zajló utazás.

Napló járt: az *Est*-lapok közül a legnívósabb, amelyik a liberalizmust némi konzervativizmussal és egy közepes demokratikus alapállással ötvözte. Később ehhez társult a *8 Órai Újság*, Bethlenék lapja, amit édesapám napközben megvett, s így rendszeresen eljutott hozzánk.

A Szabadelvű Párt megerősödésével¹⁴ az *Esti Kurír* előfizetőivé váltunk. A *Pesti Napló* megszűnésével azután az *Újságot* és számos heti- és havilapot járattunk. A *Magyar Nemzetet* megindulásától kezdve előfizettük, s már jócskán előrehaladt a világháború, amikor a *Népszavát* is rendszeresen olvastuk.¹⁵

Mindezeknek a gondolatkörét egy ösztönös, de tudatos elemekkel elegyített nemzeti demokratizmussal jellemezhetem. Szüleim a Magyar Szabadelvű Párttal¹⁶ rokonszenveztek. Nem lettek tagjai, de azt bizonyosan tudom, hogy a választások alkalmával – akkor már Budán laktunk – az ott Apponyi György gróf személyében

¹⁴ Rassay Károly 1928-ban hozta létre polgári demokratikus programmal a Nemzeti Szabadelvű Pártot, amelynek képviselői 1935-ben a Szabadelvű és Demokratikus Ellenzék választási szövetség révén nyertek mandátumot; talán ez utóbbi eseményt nevezi Szabad „megerősödés”-nek.

¹⁵ Rassay Károly 1923-ban alapította és 1944-ig szerkesztette az *Esti Kurír* című liberális napilapot. A *Pesti Napló* – egykor Kemény Zsigmond újságja – az 1850-es évektől őrizte liberális hagyományait, de a két világháború között is – Miklós Andor irányításával – népszerű volt a polgári olvasóközönség körében, egészen 1939-ben bekövetkező megszűntetéséig. Az *Újság* egyszerre képviselte a klasszikus konzervatív és liberális nézeteket (Tisza István lapjaként indult 1903-ban), az 1938-ban Pethő Sándor által alapított *Magyar Nemzet* a náci-ellenes függetlenségi, demokratikus polgári értékeket hirdette, míg a *Népszava* a hazai szociáldemokrácia lapja volt 1877 óta.

¹⁶ A Nemzeti Szabadelvű Párttól van szó, amely 1935-ben a Polgári Szabadságpárt nevet vette fel; vezetője az egész korszakban Rassay Károly.

jelöltet állító Rassay Károly-féle párt¹⁷ listáját ajánlóként támogatták aláírásukkal. Ez komoly elkötelezettséget jelentett.

E gondolkörbe nagyon korán tagozódott be az induló népies mozgalom, irodalom, különösen annak a falukutató vonulata iránti érdeklődésem. Ebben a legfontosabb szerepet hódmezővásárhelyi nagybátyám, Blantz Béla játszotta. Ő kivételes személyiségként maradt meg az emlékezetben. Banktisztviselőként, majd József Attila sógora, Makai Ödön¹⁸ utódaaként a hódmezővásárhelyi takarékpénztár élén dolgozott egészen addig, amíg a hatalom onnét el nem távolította. Makai Ödön halála után József Eta egy időre Blantz Bélát kérte fel, hogy gyerekeinek – ha jól tudom – formálisan is a gyámja legyen, ügyeiket ő intézze. Kapcsolatai az akkor még következetes falukutatónak számító Féja Gézától a szociáldemokrata Takács Józsefíg terjedtek. Személyesen mondta el nekem, hogy minden fontosabb szociálpolitikai vonatkozású lépést megbeszélt vele a bankban.

Amikor én fiatal fiúként még értetlen voltam, elmagyarázta, hogy egy város vagy egy falu mire viszi, az attól függ, milyen pénzellátásban részesül. Ő úgy akart bankigazgató lenni, hogy minél több pénzt juttasson el

¹⁷ Az említett Polgári Szabadságpárt.

¹⁸ Makai Ödön 1929-ben költözött Hódmezővásárhelyre, ahol előbb ügyész volt a Kereskedelmi Banknál, majd annak társigazgatójaként is működött, egészen haláláig. A másik társigazgató Blantz Béla volt, aki később a zsidótörvények miatt kényszerült lemondani állásáról. Blantzék és Makaiék közös vásárhelyi baráti társaságában időnként József Attila is kikapcsolódhatott; erről tanúskodik egy ebédmeghívóhoz rögtönzött tréfás rigmusa, amelyben Blantz is szerepel: „Ha leszáll az est, mindig nagyon méla, / Mert kamatemeléshöz rövid a létra, / Ez az elnök, ülnök s védnök Blantz Béla.”

Hódmezővásárhelyre. Ennek során azonban vigyáznia kellett, mert ha könnyelmű hitelpolitikát folytat, a bank fő irányítói elégedetlenek lesznek vele, és távoznia kell. Ez nemcsak személyes kár lenne, hanem végzetes lehet a településre is. Ezért banki politikájában igyekezett pénzt kölcsönözni mindenkinek, aki arra érdemes volt és lehetett. A tanyaiak mérvadó képviselőivel ugyanúgy megbeszélte a valós helyzetet, mint a szociáldemokrata Takács Józseffel. Blantz Bélától kaptam meg sorban a falukutatóknak az Athenaeumnál megjelenő köteteit. Az első a *Viharsarok*¹⁹ volt, az utolsó pedig Szabó Zoltán *Cifra nyomorúsága*.²⁰

Ez az olvasmányélmény keveredett az előbbieken elmondott nemzeti és demokratikus tapasztalatokkal. Együttesen, nem rendszerezetten, de együttállásban határozták meg azt, amivé fejlődni képes voltam. Hozzáteve édesanyám ösztönző hatását, akinek nem sok könyve volt, de válogatott darabok, köztük a még fiatal lánykorában megszeretett Bergson és Nietzsche. Polgári iskolát végezve csak titkos vágya az volt, ami-re nagyapámnak nem tellett, hogy orvosi egyetemre jusson. Fiatalasszonyként, megszületésem előtt, nagy olvasmányélménye volt a *Varázshegy*. Édesapámnak, aki Békéscsabán érettségizett, majd közgazdasági főiskolára járt Bécsben, így jól olvasott németül, a könyvei között inkább lektűrök és útleírások voltak.

Mindezen kívül legfőbb ösztönzőim a tanáraitam voltak Vajthó Lászlótól Kardos Tiborig, és egy-két kiváló osztálytársam, a munkaszolgálatosként elpusztult Rév

¹⁹ Fėja Géza: *Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe*, Budapest, Athenaeum, 1937.

²⁰ Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúsága. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe, szociográfia*, Budapest, Cserépfalvi, 1938.

Tamás Gábortól a költőként ismertté vált Rába Györgyig. Ők is ösztönzői voltak annak, hogy kamaszkoromban már-már a túlzásokig faltam a könyveket. A közvetlen környezetemben elérhető anyagot gyorsan kimerítve a fővárosi könyvtár Corvin téri fiókjának lettem olvasója. De már bejártam más könyvtárakba is, és faltam a könyveket. Az első szakkönyvtár, amelynek kapuját még gimnazista koromban átléptem, a Mezőgazdasági Múzeumé volt. A népiesek hatására ugyanis egy szociológiai kérdéssel gondoltam önállóan foglalkozni. A Berzsenyi Dániel reálgimnáziumban érettségiztem 1942-ben.

Mindezek együttesen képezték azt az alapot, amely 1945 után lehetővé tette tájékozódásomat. Ebben a human érdeklődés, a történelem, a szociológia és a politológia iránti kíváncsiság dominált. Ez utóbbiban is súlyozott volt a harmincas évek európai politológiája. Ekkor már olvastam a kor nagy személyiségeit, három kötet mértékéig Ortegát, olvastam Röpkét és véletlenszerűen kezembe került más munkákat. Nagy hatással volt rám – nem páneurópa-eszméjével, hanem nagyon sarkos diktatúraellenességével – különösen Coudenhove-Kalergi *Totális állam, totális embere*,²¹ amelyben egy fiatalember számára jelszószerű tömörségben tett hitet a diktatúrával való szembenállás és az ember önmegvalósításának eszméje mellett.

²¹ Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi: *Totális állam, totális ember*, ford. Gáspár Zoltán, Budapest, Századunk, 1937.

II. EGYETEMI ÉVEK, PÁLYAKEZDÉS

A gazdálkodó egyetemista

Mindjárt 1945 első felében beléptem a Független Kisgazdapártba.²² Ennek volt korábbi előzménye is. Még kertésztanoncként²³ tagja lettem a parasztszövetségnek, s járattam annak lapját.²⁴ Másfelől alkalmam volt néhányszor a parasztszövetség és a kisgazdapárt nevezetes személyiségeit gyűléseken hallgatni – egyszer még Bajcsy-Zsilinszky Endrét is. Mindez, politikai meggondolásokból – amelynek lényege egy nemzeti demokrácia volt –, a Független Kisgazdapárthoz terelt.

²² A nagybirtokos-nagypolgári elithez igazodó, régi Kisgazdapárt helyett alakult meg 1930-ban az új Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (röviden: Független Kisgazdapárt, FKGP), amely a világháború után – Kovács Béla, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc és Varga Béla vezetésével – a polgári demokratikus erők gyűjtőpártja lett, és 1945 őszén megnyerte a választásokat. A kommunista párt azonban – szovjet segítséggel – 1948-ra lényegében kiszorította a hatalomból.

²³ Mivel a numerus clausus miatt nem vették fel egyetemre, Szabad 1942–43-ban a MIKÉFE (az 1842-ben alakult Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület) kőbányái, Keresztúri úti kertésztelepén dolgozott kertésztanoncként.

²⁴ A Magyar Parasztszövetség 1941 szeptemberében alakult érdekvédelmi szervezet, amely kezdetben szorosan együttműködött a Független Kisgazdapárttal. 1948-ban, a pártállami diktatúra kiépülésekor szűnt meg. Lapját, a *Magyar Parasztleletet* egy ideig Vörös Vince szerkesztette.

Azok a személyiségek is közrejátszottak ebben, akiket Bajcsy-Zsilinszky mellett tisztelni megtanultam. Itt elsősorban Tildy Zoltánra, illetve Bereczky Albertre és Sulyok Dezsőre gondolok.

Eljártam a kisgazdapárt kerületi szervezetének gyűléseire, s magam is felszólaltam néhányszor. Egy-két alkalommal még meglepetést is keltettem, ugyanis nem tartoztam a belső körhöz.

A szélsőségektől való elhatárolódás és az egyszerre nemzeti és demokratikus tartalom volt, ami a főbb politikai vezetők megnyilatkozásaiban tetszett. Ami viszont nem tetszett: a túl gyakori poharazgatás, díszebédelgetés, és valami módon a társadalomban való feloldódás képtelensége. A készség, és ugyanakkor a képtelenség rá. Úgy éreztem, nagyobb nyitottság kellene ahhoz, hogy az általam helyeselt politikai célok és elgondolások elterjedése hatékonyabbá váljon. Voltak naiv kísérleteim ebben az irányban. Elmentem néhány iskolába, ahol a baloldali pártok szervezkedtek, közép-párti igazságokat hirdetni. Ugyanerre tettem kísérletet az egyetemen is. Mindenütt vegyes fogadtatásban részesültem.

Mielőtt ennek konfliktusai kibontakoztak volna, a Rákosi-féle szeletelő politika²⁵ kérlelhetetlenül haladt előre. Teljesítve a Baloldali Blokk²⁶ követelményét, ez

²⁵ Másként „szalámi”-taktika: a kommunista kézben lévő politikai rendőrség közreműködésével a Független Kisgazdapárt vezetőinek „leszalámizása”, vagyis hamis vádakkal való kompromittálása és így a politikai életből való kikapcsolása.

²⁶ A Baloldali Blokk nevű politikai pártszövetség kommunista kezdeményezésre jött létre 1946 márciusában a Magyar Kommunista Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a

már kezdetben Sulyok Dezső kizárását eredményezte, akire én, úgyszintén családi örökségként, pozitívan tekintettem, tisztelve az 1944 előtti, szélsőjobb elleni küzdelmét.²⁷ Nem is tudtam, mennyire összhangban volt lépésem a párton belüli küzdelmekkel, amikor 1946 tavaszán a kisgazdapárt kerületi elnökéhez fordultam, és lemondtam a párttagságomról. Emlékszem, egy rideg levélben írtam meg (Sulyok nevét nem említve) a párt politikájában talált kifogásolnivalóimat. Azt a felszólítást kaptam, hogy küldjem vissza párttagsági igazolványomat, amit természetesen meg is tettem. Ezzel meg is szűnt kapcsolatom a kisgazdapárttal. Szerepem annyira korlátozott volt, hogy ha később kérdezték, nyugodt lélekkel írhattam, a politikai életben nem vettem részt, hiszen mielőtt a tényleges politikai küzdelmek kibontakoztak volna, párttagságom megszakt. Később pedig, az egypártrendszer időszakában, sosem voltam párttag.

Ettől kezdve magatartásomat a pártoktól való elhatárolódás jellemezte. Nagyon gyorsan jellegzetes „pártonkívüli szakemberré” váltam, akinek takargatnivalója polgári származása, a kuláklistán való szereplés, és egy átmeneti kisgazdapártiság volt. Ez utóbbit persze

Szakszervezeti Tanács részvételével. Célja a Független Kisgazdapárt erőteljes politikai nyomás alá helyezése volt, annak érdekében, hogy társadalmi befolyását csökkentsék, továbbá kényszerítsék polgári demokráta politikusainak háttérbe szorítására.

²⁷ Sulyok Dezső a Független Kisgazdapárt demokrata politikusaként, a parlamentarizmus védelmében kemény konfliktusokat is vállalva, élesen bírálta Gömbös Gyula „vezéri” ambícióit, Imrédy Béla németbarátságát és „csodaszarvasos” politikai mozgalmát, továbbá Szálasi Ferenc politikai eszméit és nemzetvezetői terveit, miáltal magára zúdította a jobboldali és szélsőjobboldali sajtó haragját.

többen megőrizték emlékezetükben, mert évek múltán is volt olyan egyetemi kollégám, aki emlékeztetett rá, hogy látott kisgazdapárti jelvénnel. Ezt én széttárt karokkal ismertem el.

1945 után egyrészt egyetemi hallgató voltam, másrészt gazdálkodtam azokon a földecskéken, amelyeket feleségem²⁸ örökölt: több darabban szőlőt, gyümölcsöst, összesen 17-18 holdat. Igen fiatalon, 1945-ben nősültem meg, feleségem akkor tért haza a deportálásból. Egyedül maradt, családját elveszítette. Amíg mártírhalt szenvedett rokonai holtá nyilvánítása nem történt meg, volt egy-két év, amikor minden pillanatban arra kellett számítanunk, hogy bárki jelentkezhet a családból, akinek át kell adni a földeket. Nagykőrös és Tiszakécske (Újkécske) környékén terültek el, és művelési kötelezettség hárult rájuk: a fennálló törvények nem tették lehetővé, hogy akár átruházzuk, akár ne törődjünk velük; ugyanakkor jövedelem is fakadt belőlük, ami hamarosan kulákkistára juttatott engem,²⁹ sorsuk pedig végül hatósági kötelezéssel kikényszerített felajánlásuk lett, 1949–1950-ben.

Időm nagy részét tehát ebben az időszakban a gazdálkodásra fordítottam, és az egyetemen való szereplésem meglehetősen formális volt. Azt is mondhatnám,

²⁸ Szegő Judit.

²⁹ A hatékony gazdálkodás elismeréseként a Szabad házaspár birtokát 1948-ban mintagazdasággá minősítették, de ez nem mentesítette a tulajdonost a kulákkistára kerüléstől. Ugyanebben az évben ugyanis kormányrendelet mondta ki, hogy egy bizonyos birtokméret fölött a gazdálknak mezőgazdasági fejlesztési járulékot kell fizetniük. Ez a büntető jellegű adókötelezettség lett az 1948–1949 fordulóján összeállított „kulákkisták” alapja, és ha valaki hátrálékba került az adóval vagy a beszolgáltatásokkal, azonnal megtorolta a politikai rendőrség.

szerencsémre, mert így az átalakuló egyetemen megjelenő szélsőséges erővel³⁰ nem volt, vagy minimális volt a konfliktusom. 1948 után, amikor ezek a földdarabok feleségem nevére kerültek, akkor számomra már elég világossá vált, hogy a magángazdaság jövője lehianyatlak.

A mulasztottakat is pótolva igyekeztem ekkor tevékenységem súlypontját az egyetemre áthelyezni. Ez 1948–1949-ben következett be, amikor az egyetemi reform³¹ indokoltta is tette, hogy egyértelműbben szakosodjam. Addig szabad bölcsészként szerepeltem, mondhatom, „futott” az indexem. A szabad bölcsészeknek az 1948/49-es tanévben kellett dönteniük, milyen irányba konkretizálják a pályájukat. Én akkor a történelem–könyvtár–társadalomtudományt választottam, s ennek jegyében kezdtem el letenni a vizsgáimat. Ezekben az években még módom volt hallgatni Domanovszky Sándort, a legtöbbet azonban Hajnal Istvánhoz és Kosáry Domokoshoz jártam. Bölcsész-kari szereplésem bizonyos sikert mutatott. Így történt például, hogy egy szemináriumon, amit – azt hiszem,

³⁰ Utalás a „fényes szelek” szellemében jelentkező, a „régí” tanárok ellen erőszakosan fellépő kommunista diákcsoportokra.

³¹ A 260/1949. sz. kormányrendelet újjászervezte a bölcsész- és természettudományi képzést. A bölcsészkart szovjet mintára Történelemtudományi, továbbá Nyelvi és Irodalomtudományi Karra bontották szét, eltörölték az ún. szabad bölcsészet (filozófia, vallástudomány, esztétika) oktatását. A középiskolai tanárképzés kétszakos lett. Bevezették a marxizmus–leninizmus kötelező tantárgyat, eltörölték a doktori fokozat adásának jogát. 1950-től négyéves lett a képzés, s csak 1957 után emelték a képzési időt ismét öt évre. A Pázmány Péter Tudományegyetem nevét 1950-ben Eötvös Loránd Tudományegyetemre (ELTE) változtatták.

a lényegében évfolyamtársam,³² de politikailag már érvényesülő – Spira György vezetett, levéltári munkát is igénylő feladatot kaptam. A magyar történelemből vagy a segédtudományok köréből kellett megszereznem a szükséges szemináriumi jegyeket. Ottani szereplésem alapján ajánlott engem Spira György a levéltár szak kialakítását szervező Léderer Emma professzornő figyelmébe. Ő a meginduló levéltáros szak megalapozására egy válogatott társaság számára szervezett tanfolyamot 1949 nyarán. Így kerültem én is közéjük. Alig tucatnyian voltunk, akiket nemcsak szakmai, hanem politikai fejtágításban is részesítettek egy többhetes időtartamú, bentlakásos iskolában, Kőbányán. A tanfolyam főként szakmai jellegű volt, kitűnő személyek oktatásában. Tanított bennünket Szentpétery Imre, a levéltáros szakma szempontjából legtöbbet Borsza Ivántól és Sinkovics Istvántól kaptunk, Léderer Emma pedig már marxista alapra helyezett történeti áttekintést nyújtott számunkra. Itt is elfogadhatónak minősült a teljesítményem.

A levéltárban

1949. október 17-én mint gyakornok léptem át az Országos Levéltár küszöbét. Ez annyit jelentett, hogy 1949/50-ben ötévesként le kellett tenni a szükséges vizsgákat, s közben fél munkaidőben már a levéltárban dolgoztunk. A levéltár valamennyi osztályán elöltöttünk rövidebb-hosszabb időt. Ezt követően én a

³² Spira György ugyan egy évvel fiatalabb volt Szabadnál, de 1945–1949 között végezte el az egyetemet, így egy évvel korábban diplomázott.

dualizmus kori minisztériumok részlegére kerültem, s gyakornoki feladatköröm ott, majd az egyetem befejezése után, 1950-től már referensként, a dualizmus kori gazdasági minisztériumok referenciájának ellátása lett.

Közben elvégeztem az egyetemet. Szakdolgozatként az *Agrárszegénységünk és a magyar mezőgazdaság munkaerő-szükséglete 1849–1867 között* című témát választottam. Akkor jutottam el először az önkényuralom kérdésköréhez. A munkát senki nem irányította, a dolgotat végül Mód Aladár bírálta el, aki vel akkor találkoztam először. A vizsgáim általában jól sikerültek. Ez annyit jelentett, hogy – mivel akkor még volt kitűnő és jeles szerinti differenciálás – kettőből volt jelesem, s a többiből kitűnő. Ez viszonylag nagy emberi teljesítmény volt, mert eközben megtörtént földjeink állami tulajdonba vétele. Feleségem is sokat betegeskedett, fél kézzel pedig a szakdolgozatomat kellett írnom.

Nagykőrösön?

Nem ott laktunk. Feleségeméknek Tiszakécskén volt egy elhanyagolt állapotban lévő házuk. Az épület nagy részét időközben igénybe vették, amíg deportálva voltak, de megmaradt egy lakrész, amit használni tudtunk. Volt egy 28 négyzetméteres budapesti lakásunk is.

Az egyetem befejezése után már az Országos Levéltárban dolgoztam teljes státuszban, szerény javadalmazással. Akik oda kerülünk, valamennyien, tíz-tizenketten fiatal levéltárosok voltunk. A hozánk csatlakozott Eperjessy Géának és Balázs Péternek volt doktorátusa, mert akkor szerezték meg az

egyetemi abszolutóriumot, amikor még lehetséges volt bölcsészdoktorátust szerezni.

A levéltárba bekerülve a régiek gyanakodva néztek ráink: vajon ezek az új emberek holmi gyorstalpalón estek át? Mit ér a diplomájuk, s ők maguk mit érnek? Még doktorátusuk sincs – márpedig a levéltárban hagyomány volt, hogy mindenkinek, aki nem segéd, belépője a doktorátus.³³ 1950 késő nyarán vagy kora őszszel híre ment, hogy ismét lehet doktorátust szerezni. Ám ennek feltételei vannak. Mégpedig az, hogy aspirantúrára kell jelentkezni. Az aspiránsból kandidátus, s aki annak a vizsgáit leteszi, abból doktor lesz. Azt sem tudtuk, hogy mi fán terem az egész. Mindannyian kitöltöttük az akkor alakult Tudományos Minősítő Bizottság (vagy talán más neve volt)³⁴ íveit, s jelentkeztünk aspirantúrára.

Ebben az időben az Országos Levéltárban már létrejött egy fiatalokból álló kicsiny, de igen radikális párt-szervezet, amely azonnal megkeresett minket: lépjünk be a pártba. Ettől én elhatároltam magam, egyrészt érzelmeim folytán, másrészt egyéb megfontolásokból is. Nagyon jól tudtam ugyanis, könnyen lehetnék a pártba „befurakodott ellenség”. Olvastam az SZKP

³³ Ez azért volt lehetséges, mert a régi rendszerben, akár egy évvel a diploma után, meg lehetett szerezni a bölcsészdoktori címet.

³⁴ Először az 1950. évi 44. sz. törvényerejű rendelettel, szovjet mintára bevezették a tudományok kandidátusa fokozatot, az eljárás lebonyolítására pedig létrehoztak egy önálló szervezetet, az Országos Tudományos Képesítő Bizottságot (OTKB). 1951 januárjában ez a szerv az Országos Aspirantúra Bizottság nevet vette fel, majd az 1951. évi 26. tvr. ezt is megszüntette, és felállította a Tudományos Minősítő Bizottságot (TMB), amely egészen a rendszerváltozásig irányította a tudományok kandidátusa és a tudományok doktora címek megszerzésének folyamatát.

rövid történetét, s ebből rengeteg tanulságot merítettem. Az olvasottak még jobban megerősítették határozott diktatúraellenes álláspontomat. A párttagság elutasítása miatt rengeteg rábeszélésnek és piszkálódásnak voltam kitéve. Már a levéltáros-tanfolyam elvégzése előtt és az egyetem utolsó évében is ismételten firtatták: miként lehetséges, hogy gazdálkodom is, és egyetemet is végzek? Amint utóbb megtudtam, nyomozás indult ellenem, amit nem hátráltattam, de nem is segítettem elő. Feleségem családját tudniillik erős üldöztetés érte még a deportálásuk előtt, s így, bár szülőtulajdonuk Tiszakécske határában volt, kénytelenek voltak Nagykőrösre költözni. Így feleségem minden adata: hol lakott a háború előtt, honnan hurcolták el stb., mind Nagykőrösről szólt. Ennek megfelelően rövid életrajzomban mindig azt írtam le, hogy feleségemet Nagykőrösről hurcolták el, majd visszatérése után elhalt rokonaitól visszamaradt földdarabokat örökölt. Ez a művelési kényszer alapján is ráink hárult. Látszatra beérték ezzel, ám utólag megtudtam, egy igen aktív párttag egyetemi kollégám lement Nagykőrösre, és érdeklődött – azonban kevés konkrét felvilágosítást kapott. Így tehát, anélkül hogy hazudtam volna, a pontos információk elmaradtak. Ennek ellenére mindaddig, amíg közölhettem, hogy már megszabadultunk a földművelési kötelezettségtől, kétségtelenül ott kísértett ez a háttér. Egyfelől szívesen helyeztek volna előtérbe mint az újak közül használhatónak tartott embert (egy csasztuskában³⁵ a nevem úgy hangzott el, mint a jövő reménysége – nem minden csipkelődés nélkül), más-

³⁵ Szovjet hatásra elterjedt, politikai agitációs célú, alkalmi vers, rigmus; eredetileg orosz népköltészeti műfaj, tréfás-gunyoros hangvételű, rövid lírai dal.

felől bizonyos óvatosság is jellemezte az én politikai futtatásomat a hajdani polgári rétegekkel való zavaros kapcsolataim miatt. Saját családomban a nyomozásnak az állta útját, hogy édesapám 1941-ben meghalt, édesanyám trafikusként működött, mégpedig alkalmazottként. Ezek nem voltak olyan posztok, amelyek az érdeklődésüket felkeltették volna.

Nos, 1950 késő nyarán vagy kora őszén tehát beadtuk jelentkezésünket az aspirantúrára, majd doktori vizsgákra, aztán szinte el is felejtettük az egészet.

Elkövetkezett 1950–1951 tele. Kemény tél volt minden értelemben. Sűrűn csaptak le – még családi körben is – a kitelepítési végzések. A házban, ahol laktuk, volt egy velünk jó kapcsolatban lévő család, amelyet éjjel kitelepítettek. Ilyen körülmények között, 1951 legelején éjszaka fél kettőkor – ez jellegzetes időpont volt – erős csengetés! Feleségem a szó szoros értelmében rosszul lett. Én már sok mindent átélve, nem jó reményekkel nyitottam ki az előszobaajtót, ahol a postás állt, sürgős táviratot kézbesített. Meglepetésemre a távirat azt tartalmazta, hogy Molnár Erik igazságügy-miniszter két nappal később szakmai megbeszélésre vár az Igazságügyi Minisztérium akkor Szabadság téri épületébe. (Lehet, hogy akkor nem igazságügy-miniszter volt, hanem népjóléti?)³⁶

Ez, mint kiderült, nem volt más, mint maga az aspiráns felvételi vizsga. A teremben számomra ismert és ismeretlen személyiségek ültek. Molnár Erikkal akkor még soha nem beszéltem, de hallottam előadását. Az egyetem utolsó évében kötelező olvasmány

³⁶ Molnár Erik 1950. július 17. és 1952. november 14. között volt igazságügy-miniszter.

volt egy munkája, sőt a levéltáros-tanfolyamon Léderer Emma kezünkbe nyomta az akkor már megjelent *Árpád-korát*.³⁷ Ott volt Kató István, aki később az egyetemen kulcspozícióba került, és a Párttörténeti Intézetben nagyon fontos szerepet játszó Györffy Sándor is. Azt hiszem, akkor épp párttitkár is volt, de ebben nem vagyok biztos.³⁸ Az Akadémiáról Fehér Klára, a II. osztály szakreferens vezetője volt jelen, és még két-három, számomra ismeretlen pártm ember.

A kérdések először személyemre vonatkoztak, erősen faggattak feleségem vagyoni körülményeiről, arról, hogy miként tudtunk Budapesten lakást szerezni. Hadd mondjam el, hogy 28 négyzetméteres lakásunkat közben ugyanabban a házban sikerült egy 40 négyzetméteresre cserélni az utolsó évi gyümölcstermés eladásából megmaradt pénzünkből, s ezt rendkívül nagy teljesítménynek éreztük. Ennek körülményeit is behatóan firtatták. Részletesen rákérdeztek háborús körülményeimre: hogyan sikerült a munkaszolgálatból, majd az orosz fogságból megszabadulnom. Mai napig sem tudom, melyiket számították pozitívumnak, s melyiket negatívumnak...

A szakmai kérdések szakdolgozatom témakörére irányultak, ezzel a korról ugyanis tovább foglalkoztam. Dolgozatom felkeltette Molnár Erik érdeklődését; akkor

³⁷ Feltehetően *A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig* című kötetéről van szó (Budapest, Szikra, 1949).

³⁸ Kató István illegális kommunista, majd az MKP és az MDP tagja, docensként Andics Erzsébet helyettese az ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékének élén 1956-ig; a forradalom után emigrál, Kanadában gépkocsivezető. Györffy Sándor, a Nékosz egykori szervezője a Munkásmozgalmi Intézet tudományos osztályának vezetője volt 1956-ig; a párttitkár, Svéd László szintén tagja volt az aspirantúrára beiskolázott első csoportnak.

még nem tudtam, hogy miért. Egy forráskritikai kérdést tett fel: mennyire teszik lehetővé a társadalmelemzést a 19. századi magyar összeírások és statisztikák? Azt mondtam, nem teszik lehetővé, de bizonyos tendenciákat jeleznek, világosan nyomon követhető ugyanis a tulajdonos, a nincstelen és a bér munkás kategóriák arányának alakulása. Kérdezte: mi a tendencia? Az egyik csökken, a másik nő? Erre én azt mondtam, nem, abszolút számban mindkettő nő, de a bér munkás kategóriák növekedési üteme gyorsabb. Kiderült, hogy Molnár Erik válaszaimat a marxista történelemlátásra való adottságomként értelmezte. Jóval később tudtam meg, hogy még álnéven írt egyik tanulmányában³⁹ ő is foglalkozott ezzel a kérdéssel, és más megközelítésben, de lényegében hasonló eredményekre jutott.

Summa summarum, rövidesen megkaptam az értesítést, hogy felvettek aspiránsnak, és tevékenységem helyéül a bölcsészkart: az Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszéket jelölték ki, aspiránsvezetőnek pedig Andics Erzsébetet. Én azonnal szaladtam Ember Győzőhöz, aki akkor már az Országos Levéltár néhány más régi vezetőjével együtt jó szemmel nézett rám.

Mondtam, hogy ezt nem akarom! Én a levéltárban szeretnék maradni!

Ember Győző vakarta a fejét: ez nagyon nehéz ügy, Andics Erzsébet (akkor már, azt hiszem, elnöke volt a Történelmi Társulatnak)⁴⁰ meghatározó személyiség,

³⁹ A Szentmiklósy Lajos álnéven írt *A magyar agrárkérdéshez* című kötet (Budapest, Gondolat, 1937) 33–36. oldalán foglalkozik Molnár Erik a mezőgazdasági népesség osztályszerkezetével kapcsolatban a korai bér munka problémáival.

⁴⁰ Andics Erzsébet 1950–1958 között töltötte be a Történelmi Társulat elnöki posztját.

s erre a döntésre nem lehet nemet mondani. Én mondtam, hogy márpedig nem akarok menni! Erre megígérte, hogy megpróbál valamit tenni.

Miért alakult jól a viszonyom Ember Győzővel, Borsa Ivánnal és Sinkovics Istvánnal? Akkor az Országos Levéltár támadások pergőtüzében állott. Ebben nagy szerepe volt annak a kommunista csoportnak, amely néhány idősebb történész támogatásával meg akarta vetni lábát az Országos Levéltárban, s mint annyi más történész intézményt, teljes mértékben kézbe venni. Ember Győző volt az, akit még korábban Andics Erzsébeték a marxista táborba átvonhatónak tartottak. Ő akkor már Kossuth-díjas volt, és az Akadémia levelező tagja, tehát rá építettek. A körülötte lévőket, mint a régi gárdából Elekes Lajost, megpróbálták átállítani.

Ugyanakkor az akkor felálló Munkásmozgalmi Intézet⁴¹ rendkívül nagy igényekkel lépett fel az Országos Levéltárral szemben. Szabad kutatást kívánt. Bizonyos iratmennyiséget beszállítottak a Munkásmozgalmi Intézet akkor még Fő utcai épületébe. Az osztályon, ahol én működtem, s amelyiknek régi vezetője, Pálffy Ilona maga is felemás szerepet játszott, rám hárult a feladat, hogy beszállítsam az átformálódó minisztériumoknak a levéltári archívumokba kerülő anyagát. Nem ismerem föl, hogy hirtelen azért kapok annyi ilyen természetű feladatot, mert ők egyszerűen féltek. Küldetésem során elkerültem néhány minisztériumba, hosszan me-

⁴¹ A munkásmozgalmak történetének kutatására – egyben pártellenőrzésére, továbbá forrásainak monopolizálására – jött létre 1948-ban a Magyar Munkásmozgalmi Intézet, amely a Kúria épületét foglalta el; igazgatója Réti László történész lett, az illegális kommunista mozgalom, majd a moszkvai emigráns csoport tagja. 1957-ben az intézményt átszervezték, utóda a Párttörténeti Intézet lett (1957–1989).

sélhetném, milyen kalandok közepette kellett megküzdeni azért, hogy megmentssem az anyagot a durva selejtezésektől. Egyfelől érezhető volt a politikai aggály: azért akarjuk elszállítani, hogy minél több olyan iratot, amely nem esett át a szoros pártvizsgálaton, elvonjunk tőlük. Másfelől alacsony szinten azt vélelmezték, azért akarjuk elszállítani az anyagot, hogy a selejtezésekből fakadó, a MÉH⁴² számára átadható papír hasznát magunknak csapoljuk le.

A Földművelésügyi Minisztérium anyagának sorsában még ma is határt jelent az odaérkezésem. A selejtezést heves küzdelem eredményeként sikerült leállítanom. Az 1867 és 1915–1916 közötti iratanyag máris óriási ritkításon esett át. Az 1889 és 1915 közötti iratok további selejtezését sikerült meggátolni, és az anyag túlnyomó részét, valamint az ugyancsak elpusztításra váró teljes elnöki irattárat sikerült megmentenem.

Ez a dolog szerencsésen végződött. Ugyancsak igen erélyes fellépésemre az Igazságügyi Minisztérium egész iratanyagát sikerült beszállítani. Más kérdés, hogy ennek a zöme 1956-ban elégett...

A harmadik, nevezetes és legnehezebb fegyvertényem az volt, amikor Ember Győző egy kollégámmal együtt a Munkásmozgalmi Intézetbe küldött el azzal a feladattal, hogy mentsem, ami menthető. Körülírva fogalmazott: nézzem meg, egyáltalán mi van ott! Rengeteg anyagot elvittek tőlünk, átválogatták, de a többit nem adták vissza. Másrészt óriási anyagot vettek át országos hivataloktól is, ott van náluk. Jegyzékeljük, és

⁴² A Tollkereskedelmi Vállalat egyik főosztályából önállósítva, 1950-ben alakult meg a MÉH (Melléktermék- és Hulladékhasznosító) Vállalat, amelynek regionális tagvállalatai hulladékátvevő telepeket működtettek az egész országban.

vegyük vissza, amit tudunk, mert telefonáltak, hogy a „kiválogatás” megtörtént, vihetjük az anyagot.

Az intézet egyik sarokszobájában, kupacokban, rendezetlenül összehányt iratokat találtam. Úgy szanaszét szórtan, ahogy az ajtónyitás megdobta az anyagokat. Ráléptem egy iratra, a cipősarkam nyoma rajta maradt. Feleltem: Károlyi Mihály miniszterelnöki megbízatása volt IV. Károly király részéről. Az eredeti okmány!

Egy nagyon alacsony szintű beosztott nyitott ajtót, s mondta, hogy itt van, amit vihetünk. Én erélyesen a vezetőt kértem. Előjött a Munkásmozgalmi Intézet irattárának és könyvtárának vezetője, aki később kollégám lett.⁴³ Irántam való izzó gyűlölete, más tényezők mellett, feltehetően innen származik. Magyarázatot követeltem: hogyan történhetett meg mindez? Kitérő választ adott. Megkérdeztem tőle, egyáltalán történetész-e? Nem tudtam, milyen kényes kérdést érintek.⁴⁴ Erre rendkívül éles szópárbaj alakult ki közöttünk. Végül kijelentettem, így nem vagyok hajlandó semmit átvenni! Vissza kell mennem a főnökömhöz, s meg kell beszélnem vele, mert itt iratok, elsőrendű forrásanyagok elszállításáról volt szó, és nem egy szalmakazal fellapátolásáról!

⁴³ Siklós András történész, 1945-ben a Magyar Kommunista Párt központjának könyvtárosa, majd 1948 végén a könyvtárral együtt átkerült az akkor alakuló Munkásmozgalmi Intézetbe, ahol hamarosan az archivum-levéltár, majd a munkásmozgalmi-történeti múzeum megszervezésével bízták meg. 1953 elején polgári származása és a szovjet tanácsadókkal kialakult konfliktusai miatt fegyelmi úton elbocsátották, de végül az egyetemen (ELTE BTK) állást kaphatott. Itt karrierje idővel az egyetemi tanárságig emelkedett.

⁴⁴ Siklós családjának – édesanyja ágán örökölte – az államosítás sokig volt némi földbirtoka; ő maga a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági és Állatorvosi Karának Mezőgazdasági Osztályán szerzett okleveles mezőgazda-diplomát.

Így is történt. Végül az elkészült átvételi jegyzéket Ember Győző kérésére nem én, hanem kollégám írta alá.

Az Országos Levéltárban így bizonyos tekintélyem alakult ki. Talán mert látták, hogy nem ijedek meg az árnyékomtól, és eléggé kiállok a levéltár és a történelemtudomány érdekei mellett. Ez is közrejátszott abban, hogy 1950-ben, amikor lejárt a gyakornoki időnk, az egész társaságból ketten kaptunk legmagasabb besorolást. Kollégám azonban egy kissé megrettent az „osztályharc” kiéleződésétől immár a levéltár falai között is, és elment tanárnak. Egyedül én maradtam.

Ilyen körülmények között Ember Győzőék azzal a helyzettel találták szembe magukat, hogy egy olyan embert akarnak elvinni az Országos Levéltárból, akit ők is használhatónak tartanak.

Közben változás történt az osztályvezető személyében. Hazatért Bécsből a Staatsarchivban hosszú ideje szolgálatot teljesítő Paulinyi Oszkár, a kitűnő történész, akinek javára írták, hogy Bécsből akkor tér haza, amikor mások disszidálnak. Ezért párttámogatásban részesült, és osztályvezetői kinevezést nyert arra az osztályra, ahol én is dolgoztam. Nagyon gyorsan rendkívül jó viszony alakult ki közöttünk, én becsültem óriási tudásáért. A rövid idő alatt, amíg a főnököm volt, rengeteget tanultam tőle levéltári kutatási technikában, egyszerűen és sok másban is. Rövidesen méltatlan támadás indult ellene, ami mögött a Munkásmozgalmi Intézet állt. A levéltár pártszervezete bizalmatlansági eljárást indított, azzal vádolva őt, hogy értékes iratokat rejt el a Munkásmozgalmi Intézet elől. A vizsgálat során én határozottan Paulinyi Oszkár mellett tettem vallomást. Ez a levéltárban irántam

megnyilvánuló tartózkodás és óvatosság tekintetében pozitív fordulatot idézett elő.

Közben Ember Győző valóban kiállt amellett, hogy aspiránsként maradhassak az Országos Levéltárban.

Folytattam levéltári munkámat, és megkezdődött az aspirantúra Andics Erzsébet irányításával. Még egy aspiránsa volt, akit „a klerikális reakció” témakörének kutatására állítottak rá. Tőlem megkérdezték, mit szeretnék kutatni. Azt válaszoltam: meg akarok maradni az agrárstruktúra vizsgálatánál.

Andics Erzsébet akkor az arisztokrácia, a nagybirtokosság 1848–1849-es szerepével foglalkozott. Azt mondta, még ráérünk ezzel, először az alapokat szilárdítsuk meg: tájékozódjunk a még nem ismert klasszikus magyar és európai történeti irodalomban, s menjünk végig Marx és Engels történeti, de ha lehet, az egész munkásságán.

Én tényleg igyekeztem komolyan venni, hogy itt egy bizonyos időt szánjak rám. Elkezdtem tájékozódni a magyar, és, amennyire hozzájutottam, a nemzetközi irodalomban elsősorban a gazdaság- és a társadalomtudomány területén. Ez Paulinyi Oszkártól Max Weberig terjedt.

Ma is megvannak azok a keményítáblás jegyzeteim, amelyeket készítettem, és Andics Erzsébetnek vittem. A megbeszélések az olvasmányanyagból fakadó, s főként Marx- és Engelstől olvasottak áttekintésére irányultak. Meg kell mondanom, a beszélgetések nem vettek rossz irányt. Kérdéseire megpróbáltam válaszolni, rákérdezett a problémáimra, s megadta a maga válaszait. Nem volt színvonaltalan, sem bántóan túlpolitizált. Legtöbbször volt egy halvány politikai kifutása a mondandójának, de került az aktuálpolitikai

vonatkozásokat. Ilyen körülmények között teljesen váratlanul ért, hogy egy alkalommal, amikor telefonon egyeztetni akartam a következő megbeszélés időpontját, a titkárnő sajnálattal közölte: a professzornő elfoglaltsága miatt nem tudja vállalni tovább munkám irányítását. Azt üzenté, keressék fel a Tudományos Minősítő Bizottságot, ahol közlik az új aspiránsvezető személyét és új munkahelyemet. A Tudományos Minősítő Bizottságnál nem engedélyezték, hogy továbbra is a levéltárban dolgozzam, át kellett mennem az egyetemre.

Új aspiránsvezetőm Léderer Emma lett, akit már ismertem a levéltári tanfolyamról. Akkor még nem tudtam, hogy áthelyezésem az egyetemre nemcsak annyit jelentett, hogy Léderer rokonszenvez velem, hanem ez fontos húzás volt az ő személyzeti politikájában. A levéltári osztályon, ahol Paulinyi Oszkár újra megszilárdította pozícióját, dolgozott Léderer Emma egyik protezsáltja, akinek a karrierépítése útjában álltam. A professzor Andics Erzsébet volt, aki viszont pártmegbízatása következtében gyakorlatilag Kató Istvánnak, a leghíhűbb sztálinistának adta át megbízottként a tanszék vezetését. Andics egyáltalán nem, vagy csak egy-egy óra megtartására jelent meg az egyetemen.

III. MERRE A TUDOMÁNYBAN?

Az agrárvilág vonzása

Így kezdődött meg egyetemi működésem. A 19. század agrár- és társadalomtörténetével foglalkozó szemináriumot és forrásgyakorlatot, illetve az esti hallgatóknak meghirdetett előadást tartottam az aspirantúra mellett. Akkori hallgatóim közül a hazai irodalmi és tudományos életben többen töltöttek be szerepet napjainkban.

Eközben, elég nehéz küzdelemben, sikerült elérnem, hogy azt a témát dolgozzam fel, amit jónak láttam. A TMB és Léderer Emma is abba az irányba próbált szorítani, hogy foglalkozzam a kulákság kialakulásának történetével Magyarországon. Éreztem, ez szakmailag nem megalapozott téma, és tisztában voltam az-
zal is, mit jelent politikai céljait illetően. Azzal tértem ki, hogy a felkészültségem nem megfelelő, a téma megfoghatatlan. Esetleg majd az életpályám végén tudnék egy rétegvizsgálatot felmutatni ebben a tárgyban. Én a félbemaradt Domanovszky-sorozat⁴⁵ akartam folytatni,

⁴⁵ A két világháború között indította útjára Domanovszky Sándor – elsősorban tanítványai munkáira támaszkodva – a *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* című sorozatát, amelynek 1932 és 1943 között megjelent 15 kötetéből jó néhány egy-egy uradalom gazdálkodástörténetét dolgozta fel.

időközben ugyanis hasznos uradalmi anyagok kerültek levéltári őrizetbe. Léderer Emma, aki Domanovszky-tanítványának is tekintette magát, kételkedett, hogy képes leszek-e erre. Végül azonban beleegyezett, hogy egy uradalomtörténeti tanulmányt készítssek a tatai és gesztesi Esterházy grófi uradalom kérdésköréből.

Itt annyit csak, hogy a vizsgáim során lettem a tanszéken bizonyos fokig ismert, hiszen az egyetemre hajdan alig jártam. Az új professzori gárda az aspiránsvizsgáim során ismert meg. Jelét is adták annak, hogy bizonyos méltánylással fogadnak. Ennek Bolgár Elek és Pach Zsigmond Pál adták határozottabb tanújelét. Az utóbbi olyan határozottan, hogy – minthogy utolsó egyetemi évemben felvettem az ő előadásait is – felkért, vizsgáztassak a Közgazdasági Egyetemen. Saját gárdája ugyanis még csak akkortájt volt kialakulóban. Közben megkezdtem a forrásanyag tanulmányozását a levéltárban, és egyúttal – ez vonatkozott az ideológiai tárgyakra is – a vizsgákat jó eredménnyel letettem. Egyedül az orosz nyelvvel volt nehézségem, ebben szerényebb vizsgaeredményeket értem el.

1953-ban szinte egész időmet az Országos Levéltárban töltöttem. Ám el kell mondanom, hogy a fenyegetettség érzésével futottam versenyt. 1952–1953 fordulója nehéz időszakot hozott, az egyetem bizonyos köreiben is éreztem az egyre éleződő bizalmatlanságot magam iránt. Ezek a jelek a levéltárban is érződtek. Például a különböző pártfigyelmeztetésekben, hogy politikai bizalmatlanságot keltek könnyelmű kijelentésekkel és nevetgélésekkel. Egyszer volt egy fejtágító az amerikaiak által kitenyészített és a koreai háborúban bevett csonka szárnyú legyekről. Nem tudtam ellenállni

a bennem settenkedő kisördögnek, és komolytalanul viselkedtem. Úgy látszik, ez még a túrhetőség határain belül volt. Csak 1956-ban tudtam meg, hogy 1953-ban, a Sztálin halálával kapcsolatos eljárásom miatt feljelentés nyomán vizsgálat zajlott ellenem. Körlevél jött, hogy minden évfolyam első óráján az előadónak meg kell emlékeznie Sztálin előző napi haláláról. Nekem aznap esti hallgatóim voltak, akiknek megelőzően egyetemes történeti órájuk volt. Megnyugodva léptem be a terembe, és folytattam a Bach-korszakkal kapcsolatos mondandómat. Nem történt semmi, boldogan fellelegezve éltem túl ezt az órát. Az egyik hallgató viszont feljelentést tett ellenem a megemlékezés elmaradása miatt. A vizsgálatot lefolytatták, de végül bántódásom nem esett.

Kandidatúra

1953 tavaszán közeledett az aspirantúra vége. Ha nem is voltam esélyes az egyetemi hatalmi vetélkedésben, hiszen egyetlen pártonkívüli voltam a tanszéken, de tudomásul vették azt, amit az említett csasztuska is megfogalmazott a levéltárban: szakmai káder vagyok, de azért bizalmatlanság és rosszindulat vesz körül. Az is előfordult, hogy politikai kiigazításban volt részem tanár társam részéről, ha 19. századi témában eltértem a helyes iránytól vagy módszertől. Biztos voltam benne, csak komoly szakmai teljesítménnyel tudok a felszínen maradni.

A levéltárban olyan hosszú időt töltöttem kutatással, hogy a kollégák figyelmeztettek, ezt nem lehet egészségtkárosodás nélkül csinálni. Azonban ennek

köszönhetően nagyon gyorsan eljutottam az anyaggyűjtéstől a téma megírásáig. A kézirat már erőteljesen formálódott, amikor az aspirantúrám lejárt. A Tudományos Minősítő Bizottság valamelyik vezető személyisége (ha jól emlékszem, Kónya Albert) 1954 tavaszán fogadott, és kérdezte, miként képzelem el a jövőmet. Mondtam, visszamegyek dolgozni, kutatni az Országos Levéltárba. Ott volt egy káderes is, aki közölte: erről szó sem lehet.

Nem is tárgyaltak velem. Éppen csak közölték, 1954 április elsején jelentkezzem szolgálatra az egyetemen – egyetemi adjunktusi besorolásban. Ott Kató István fogadott, s közölte, folytatom ugyanazt, amit eddig csináltam, csak nagyobb órakeretben.

Elkészült az uradalomtörténeti munkám, s ezt az aspiránstársak közül elsőként nyújtottam be. Vitája másodikként került kitűzésre. Egy olyan kiváló kollégát soroltak elé, akinek a származása, s akkori „favorizálása” sokkal jobb volt, mint az enyém. Meg kell mondanom, a szakma egyik legkiválóbb teljesítményt nyújtó emberéről van szó. Nem hiszem, hogy szándékos elhatározás volt az én késedelmeztetésem – valószínűleg az egyik bírálón is múlt.

Kik legyenek a bírálók? E téren döntő szava volt az aspiránsvezetőmnek. Ő két kipróbált marxista bírálót javasolt, az egyik a tőle irányzatilag elég távol álló Pach Zsigmond Pál volt, a másik pedig az ő csoportjához közel álló történész, egy ugyancsak marxista párttag.

Mondtam, ez így nem szerencsés, mert ezzel a dolgozattal nemcsak a marxista párttiszséget betöltő történészek, hanem a régi történészek előtt is szeretném a

szakmai próbát kiállni. Ha ez a két szakember szerepel csupán, akkor az én elfogadottságom nagyon egyoldalú lesz. – Akkor ki legyen a másik? – volt a dilemma. Én a Paulinyi Oszkárral való egyeztetés után Szabó Istvánt kértem meg. Ő állt ugyanis legközelebb ahhoz, amit csináltam, s a véleményében is megbíztam. Így tehát senki sem állíthatja majd, én egyoldalú marxista bírálattal merek csak színre lépni.

Szabó István akkoriban méltatlan bírálatok tárgya volt. Egyszer egy debreceni történészkirándulás alkalmával fogtam kezét vele, és az Országos Levéltárban válthattam vele néhány mondatot. Fő munkáit⁴⁶ ismertem, s nagyon pozitívnak ítélt meg őket. Azokban a kérdésekben viszont, amelyek felfogásomtól távol álltak, értettem a motívumait, és bele tudtam helyezni abba a korba, amelyben születtek. Paulinyi Oszkárnak feltettem a kérdést: miként ítéli meg Szabó Istvánt? Azt mondta, nagyon jól jársz vele abból a szempontból, hogy komoly bírálatot fogsz hallani, jót vagy rosszat írtál-e. Ezek után írtam egy levelet neki: ha felkérés érné, elvállalná-e? Nagyon rokonszenves válasza igenlő volt. A TMB-ben pedig döntés született: dolgozatom két bírálójának Pach Zsigmond Pált és Szabó Istvánt jelölték ki. Nagyon örültem.

Leadtam terjedelmes dolgozatomat. Rendkívül gyorsan megkaptam rá Szabó István igen elismerő, egy-két

⁴⁶ Szabó István fontosabb munkái a jelzett időszakból: *A magyar parasztság története* (Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1940); *A magyarság életrajza* (Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1942), *A jobbággy birtoklása az örökös jobbágyság korában* (Budapest, MTA, 1947), *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből* (Budapest, Athenaeum, 1948).

általános és számos apró kérdésben azonban kritikai véleményt is tartalmazó bírálatát. Majd Pach Zsigmond Páltól egy levelet, hogy belekezdett az olvasásba, de sok munkája miatt elnézésemet kérte.

A hazai történettudományban a második lettem,⁴⁷ aki a kandidatúrát vitában kapta meg 1955 őszén. Mind Szabó István, mind Pach Zsigmond Pál nagyon dicsérték. Voltak csipések, fricskák is: politikai gazdaságtani oldalról kaptam elméleti kifogásokat, de azt hiszem, meg tudtam védeni állításaimat. A vita és az a rendkívül magas értékelés, amit kaptam, megszilárdította helyzetemet az egyetemen. Lehetővé vált, hogy egy kicsit szabadabban mozogjak.

Ezt természetesen az általános politikai változások megindulása is elősegítette. Már nem lehetett olyan nyeglén, egyszerű alattomoságokkal belém kötni, bár azt sem mondhatom, hogy stabillá vált a helyzetem. Korábban „ismeretlen katona” voltam a szakmában. Másfelől pedig pártonkívüliségem volt biztosítéka a versenytársaknak és karrieristáknak: nem vagyok veszélyes ellenfél. Szakmai erősödésem viszont egyszerre érdekessé tett.

Ez idő tájt az egyetemen is tapasztalható válságjelenségek, ugyanakkor a szakmai igényesség növekedése arra indította a politikai döntéshozókat, hogy I. Tóth Zoltánt nevezzék ki a bölcsészkar dékánjává. I. Tóth Zoltán kezdeményező ember volt, és tájékozódásában néhány jól ismert nemzedéktársára igyekezett támaszkodni: Sinkovics Istvánra, Bíró Sándorra és másokra. A fiatalabbak közül is kereste azokat – s mindenekelőtt

⁴⁷ Az első Varga János történész és levéltáros volt; a származására tett korábbi utalás arra vonatkozik, hogy falusi, szegényparaszti környezetből érkezett, így megpróbáltak belőle „népi” pártkádert formálni.

Varga Jánosban és bennem találta meg –, akikre támaszkodhatott.

Így történt, hogy 1955-ben, amikor Visegrádon, egy erdészházban töltöttem szabadságom néhány napját, hirtelen megjelent a párttitkár, Barek István azzal, hogy a dékán kérésére azonnal menjek be az egyetemre. Mint később kiderült, az egyetem pártbizottsága fogadott. Tárgyaltak velem erről-arról, hogy miért egy erdészházban pihenek, amikor az egyetemnek is van üdülője Visegrádon. Mondtam, nem merült fel, hogy ott is üdülhetnék, és valaki az erdészházat ajánlotta. Egy Békeiné nevű nevezetes pártfigura odafordult az akkori szakszervezetishez, és azt kérdezte: miért nem foglalkoznak többet Szabad elvtárs magánproblémáival? Ekkor kezdődött el „minden idők” legnagyobb kísérlete részükről: lépjek be a pártba!

Nagyon szorítottak. Kérdezték, hogy miért nem akarok.

Azt válaszoltam, én individualista vagyok, és nem biztos, hogy alá tudom vetni magam a kollektív döntéseknek.

Erre ők – majd a párt meggyőz!

Erre én – magam történész is vagyok.

Erre ők – annál inkább be kellene látnom, hogy az emberiség, a nemzet... stb.

Elmagyaráztam: A bolsevik és a magyar párt történetéből én egy dolgot felismertem. Mégpedig azt, hogy ez a párt semmit sem vesz aggályosabbnak, mint ha valaki a párton belül más nézeteket vall, mint amelyek a párthatározatok alapján kívánatosak. Én pedig nem vagyok biztos abban, hogy a párton belül nem lennének elhajló nézetek hordozója. Ezért azt tartom korrekt magatartásnak, hogy ne lépjek be a pártba...

Békeiné később négy szemközt folytatta velem a beszélgetést. Elhangzott minden, a barátitól a nem barátiig, de főként kecssegtetés: ők azért kérték be ilyen gyorsan, mert egy nagyon fontos posztra kívánnak jelölni. Mind a szakmai, mind a pártbizalom megvan, de őszintén megmondják, ellenállásom megrendítette őket. És noha az állások nincsenek párttagsághoz kötve, a felkérés engem csak akkor fog érni, ha felülvizsgálom az álláspontomat. Nem tettem meg. – Végül csak 1956-ban értesültem róla, hogy az akkor jelentősnek számító dékánhelyettesi posztra voltam kijelölve, ugyanis I. Tóth Zoltán azok között nevezett meg, akikkel együtt tudna dolgozni.

IV. 1956 A BÖLCSESZKARON

Stációk egymásutánja

Hallgatói részről ez idő tájt ért egy olyan bizalommegnyilvánulás, amely megéreztettem velem, hogy magatartásom – akár egyetemi oktatóként, akár egyébként – felébresztette a megújulást akaró emberek bizalmát. 1956. március 15-e előestéjén illegális összejövetelre hívtak meg.⁴⁸ A találkozót a budai Országház étterem⁴⁹ egy hátsó helyiségében rendezték, ahol több, majd '56 során fontos szerephez jutó hallgatóm is megjelent. Az összejövetel fő szervezője Molnár József volt a segédtudományi tanszékről. Jelen volt még I. Tóth Zoltán dékán, Varga János dékánhelyettes és az '56 után disszidált Hegedűs Viktor.

Ez az összejövetel lényegében azt mutatta meg, hogy az egyetemen vagyunk jó néhányan, tanárok és diákok, akik jó irányba akarjuk mozdítani a várhatóan

⁴⁸ A Kolhoz Kör rendezvényéről van szó; felsőbbéves bölcsészkar hallgatók és tanárok kezdetben teljesen kötetlen, majd lassan formalizálódó társasága, melynek tagjai a Sztálin halálát követő enyhülés idején vendéglőkben (Országház, Vadász kert) találkoztak, és vitáztak filozófiáról, történelemről, politikáról, keresve a kibontakozás útját.

⁴⁹ A budai Várnegyedben található Országház utca 17-ben működött; ma is vendéglátóipari intézmény, de más néven.

jelentkező politikai fordulatot. A találkozáson nem esett szó semmi olyanról, ami a társadalmi és politikai rendszer erőszakos megváltoztatását célozná. De szó esett arról, hogy nem felel meg emberi és nemzeti elkötelezettségünknek mindaz, ami eddig volt, s elemeiben még jelen van. A fennállót olyan irányba kell vinnünk, hogy megújulást hozzon mindkét értelemben. A szovjet XX. kongresszusról⁵⁰ kiszivárgó hírek – hiszen akkor Hruscsov Sztálin-ellenes megnyilatkozásáról még csak nagyon áttételesen lehetett tudni – jelezték, hogy a helyzet reményt nyújt arra, hogy talán nálunk is egy jobb irányú fejlődésre kerül sor.

Mint később kiderült, ez a diákcsoport volt az, amely másokkal együtt egy '48-as tüntetést⁵¹ rendezett. Végigjárták a főváros jó néhány emlékezetes helyét, eljutottak a Hősök teréig. Ez volt az egyik első politikai megmozdulás az 1950-es években. Még nem rendszerellenes éllel, de a nemzeti és a humanista célok erőteljes hangsúlyozásával.

Az ott jelenlévők közül Varga Jánossal és I. Tóth Zoltánnal kiváló volt a kapcsolat, amit az összefüggés

⁵⁰ 1956. február 14–25. között ülésezett a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) XX. kongresszusa, ahol a párt első titkára, Nyikita Szergejevics Hruscsov élesen bírálta Sztálin személyi kultuszát és bűneit.

⁵¹ A Kolhoz Kör vezette diákcsoport először 1956. márcus 15-én rendezett egy kisebb tüntetést, majd egy nagyobb 1956. október 6-án, a Rajk-újratemetést követően. Ekkor a diákok előbb a Sztálin-szobornál, majd Jugoszlávia követsége előtt, végül a Batthyány-örökmécsesnél demonstráltak, ahová már komolyabb ÁVH-osztagok is kivonultak. A tüntetést többen utólag az október 23-i megmozdulások „főpróbájának” tekintették.

csak tovább erősített. Az utóbbi akkor alakította meg a Budapesti Történészek Egyesületét, a Magyar Történelmi Társulat Budapesti Tagozatát,⁵² s ennek titkárává kért föl. Ez is mutatta, hogy megújulási elgondolásai-
ban rám is számított. Később hetente háromszor-négy-szer is együtt ebédeltünk a Százéves étteremben,⁵³ és minden emberi és politikai elgondolásába beavatott. Ezek nem voltak forradalmiak vagy szabadságharcosak, de egy nemzeti és politikai megújulás alapjainak megerősítését célozták.

1956 nyarán részt vettem a Petőfi Kör ülésein is. A történelmi tárgyú ülésen felszólalásra is jelentkeztem. Nem jutván szóhoz, írásos hozzászólást nyújtottam be. Ebben felsoroltam igaztalanul mellőzött törté-
nészeinket, akiket mielőbb rehabilitálni kellene. Többek között Paulinyi Oszkára és Kosáry Domokosra gondoltam. Egyúttal szóvá tettem, hogy jó néhány vezető történészünk méltánytalanul csak kandidátus fokozatú – mert az átminősítések idején csak ehhez juthatott. Ez a hozzászólásom a *Századok* folyóirat már nyomás alatt lévő számában kisedésre került. Végül nem jelent meg, de szövege ismertté vált széles körben.

Ezen a vitán a sztálinista történetfelfogást, s vele a tudományos közélet antidemokratikus vonásait bíráló

⁵² A Magyar Történelmi Társulatot 1867-ben vezető történészek és politikusok alapították abból a célból, hogy az érdeklődő közvéleményt rendszeresen informálják a történelmi kutatások legfrissebb eredményeiről. Az 1956-os forradalmat megelőző szellemi erjedés idején megnőtt az érdeklődés a történelmi témák – és főként áthallásos politikai mondanivalójuk – iránt, ezért gyarapodhatott új tagozattal a társulat.

⁵³ A Százéves étterem ma is működik Budapesten az V. Piarista u. 2. szám alatt, az egykori Péterffy-palotában. A bölcsészkart 1953-ban az utca túloldalán emelkedő, régi piarista iskolaépületbe költöztették.

valamennyi felszólalást messzemenően helyeseltem. De már akkor észrevettem, hogy egyes bírálók részéről kétértelműnek tűnő értékek is megjelentek. Teljesen egyetértettem ugyanis azzal, hogy indokolt a Rákosiék által hamis ábrázolásban fölmagasztalt nagy nemzeti és progresszív vonulat (Rákóczi, Kossuth) bírálata. Ugyanakkor néhány felszólalásban a „darutollas marxizmus”⁵⁴ kritikája mögött már felismertem a patrióta értelemben vett nemzeti értékek megkérdőjelezését. Vagyis azt a törekvést, hogy az álkuruc vagy álnegyvennyolcas történetfelfogás kritikája mögött megjelenik a tényleges kuruc és a tényleges negyvennyolcas álláspont kritikája is.

Ez számomra világossá tette, hogy itt nem egyszerűen az önkényuralom elleni küzdelem kérdései merülnek fel, hanem az is, hogy az önkényuralommal szembeni tábor maga sem egységes. Jelen vannak benne az általam helyeselt patrióta értékek és az azokat megkérdőjelező habsburgiánus, és bizonyos értelemben a nemzetközit a demokratikus nemzeti felfogás ellen kijátszani akaró törekvések is.

A történeti és a gyakorlati politikusi szerepek mi-ként hatottak egymásra?

Kapcsolódásom a politikai folyamatokhoz 1956 során kezdődött meg, s tulajdonképpen az október 6-i Rajk-

⁵⁴ Szociáldemokrata kritikusoktól származó gúnyos kifejezés a kommunista pártok azon törekvésére, hogy az 1940-es évek második felétől – szovjet jóváhagyással, sőt részben ösztönzésre – igyekeztek idomulni országaik nemzeti hagyományaihoz, sajátosságaihoz, erőteljesen hazafias hangvétellel és a nemzeti érdekérvényesítés támogatásával törekedve a Moszkva-függés közkeletű vádjának megcáfolására.

temetésén kapott nagyobb lendületet. Elmentem a temetésre annak ellenére, hogy Rajk László személye és politikai tevékenysége iránt komoly fenntartásaim voltak. Magam 1945-öt követően nem érzékelttem a Rajk- és a Rákosi-csoport közötti különbséget olyan erősnek, mint ahogy ezt később, a dokumentumok ismeretében, megtehettem volna. Én Rajkot a hatalom megszerzéséért folytatott küzdelemben a kommunista mozgalom egyik legenergikusabb, s azt kell mondanom, hogy a parlamentáris demokrácia szempontjából igen veszélyes személyiségének láttam.

Az 1940-es években, mint újságolvasó kisdiák, átéltem a sztálini pereket. Emlékezetem szerint nagybátyáim felvilágosító magyarázatait is támaszul kaptam megértésükhöz, így hát nagyon aggályosnak éreztem a lejátszódottakat. Számomra ez az átélt történelmi távlat tette lehetővé, hogy a Rajk-ügyet a maga helyére tegyem, az első perctől kezdve úgy szemlélve, mint a magyar Kremlben folyó küzdelem egyik fordulatát. Egy pillanatra sem élt bennem az az illúzió, hogy Rajkban többet lássak, mint az egyik diktatórikus – kétségtele-nül a szélesebb bázissal rendelkező, és a hazai elkötelezettséget jobban hangsúlyozó, vereséget szenvedett – irányzatnak a képviselőjét.

Ahogy erről most beszélgetünk, fölelevenedik bennem egy érdekes emlék egy 1988–1989 telén lezajlott ellenzéki gyűlés apropóján. A helyszín a budai Ugo-csa mozi volt, ekkor alakult meg az MDF helyi szervezete, engem kértek fel a megnyitó beszéd megtartására. Ide meghívták a TIB⁵⁵ egyik vezető személyiségét,

⁵⁵ A Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) 1988 tavaszán alapított civil szervezet, amely a kommunista rendszer üldözöttjeinek rehabilitálását tekintette céljának. Alapítói közt található többek közt Göncz

Hegedűs B. Andrást. Beszédében ő akkor, visszatekintve a történelmi múltra, felidézte egy valóban elhangzott beszélgetésünket. Ennek során, még 1956 nyarán, arra buzdított engem, hogy vegyek részt aktívabban az ő politikai mozgalmaikban. Én akkor azt mondtam neki: „Nézd, ami most folyik, azt elsősorban úgy fogom fel, mint a kommunista mozgalom belső tisztulását. S mivel ennek a mozgalomnak részese nem vagyok, e tisztulást kívánóknak drukkolok, sőt potenciális szövetségest látok bennük. De maga a küzdelem még nem a mi küzdelmünk. Amíg a politikai fórumokon egyeseknek előjogaik vannak, addig a párton kívüliektől ne várják el, hogy az előjogosok közötti küzdelemben közvetlenül beavatkozzanak. Majd ha a párton kívülieket egyenlő partnereknek tekintik.”

Ezt most azért mondtam el, mert lényegében az esemény nem egyszerűen Rajk László temetése volt, hanem a terror áldozatainak temetése. Az, hogy a Rajk-temetésen részt vettem, persze önmagában sokat nem jelentett, bár akkor már számos tanítványom figyelte, miként lépek, s ez bizonyos értelemben mérvadó volt számukra. Én valójában az önkényuralom áldozatainak temetésére mentem el, amely áldozatok között ott voltak a párt ellenzékének képviselői is, Rajk Lászlóval egyetemben. És történt, mint ahogy annyiszor megesezt velem a véletlenek sorában, hogy a *Szabad Nép*

Árpád későbbi köztársasági elnök, Nagy Erzsébet, Nagy Imre mártír miniszterelnök leánya, Hegedűs B. András szociológus, Vársárhelyi Miklós újságíró és történész, a második Nagy Imre-kormány egykori sajtófőnöke, egyben a bizottság névadója. Az elnöki feladatokat 1992-ig Nagy Erzsébet látta el. A szervezet legjelentősebb megmozdulása Nagy Imre és mártírtársai 1989. június 16-i újratemetésének a megszervezése volt.

közölt egy nagy fényképet a temetésen megjelent óriási tömegről. A sokaság közepén pedig, világosan felismerhetően, ott látszott az én arcom. Ez pedig – hogy is mondjam – ismét erős hümmögéseket váltott ki.

Forró napok

Így jutottunk el október 22-ig, amikor a bölcsészkaron már nagyon forróvá vált a hangulat. A délutáni órákban híre ment, hogy a Műegyetem és esetleg a mi egyetemünk hallgatósága is fellépést forgat a fejében. Én pártonkívüliként csak közvetve értesültem minderről, s mondhatom, az elkövetkező eseményeket még mindig a párton belüli erők küzdelme határozta meg.

A dolog igazán 23-án vált világossá. Kedd volt, én akkor már ráálltam, hogy fő előadásomat kedd délelőtt tartom. Az előadás előtt már olyan forró volt a hangulat, hogy – nem is tudom, hivatalosan, vagy a diákok kérték-e – az előadásra már nem került sor. Ott dőlt el véglegesen: az óra elmarad, és megkezdődtek az izgatott hangulatú gyűlések a tekintetben, hogy legyen-e kivonulás, vagy sem... Meg kell mondanom: tartottam a provokációktól. Főként amikor bizonytalan és ellentmondásos hírek kezdtek érkezni, hogy a felsőbb szervek megadják-e az engedélyt a kért, sőt akkor már követelt felvonuláshoz. De már „lángra gyúltak” azok is, akik korábban egészen más álláspontot foglaltak el, és a XX. kongresszus után kezdték felülbírálni saját, de főleg mások álláspontját. Ők voltak azok, akik a nyáron már végrehajtották a saját fordulatukat, és ekkor már az események élére lendültek. Egyrészt a velük kapcsolatos fenntartásaim miatt, másrészt visszaemlékezve

az orosz „hagyományokból” jól ismert provokációkra, nagyon ambivalens voltam a tekintetben, hogy mi is az igazán helyes álláspont.

Az egyetemi színpadi gyűlés közönségének soraiból figyeltem a hirtelen egybegyűlt közösséget. Ez részben a kar addigi vezetéséből állt, számomra megnyugtató módon I. Tóth Zoltánnal együtt. Ha jól emlékszem, Kardos Tibort is, akit politikai kényszerpályája ellenére tisztelni tudtam, és másokat is láttam a hirtelen összeverődött gyűlés vezetői között. Bennük bizalmam volt. Ők gyakorlatilag a még kialakulatlan helyzet összefüggéseit tárták a társaság elé. Elhangzott, hogy a Műegyetemen kialakult álláspont ismeretében a karunk továbbította az ifjúság elvárásait a Pártközpontnak, és várjuk a felvonulással kapcsolatos állásfoglalást.

Ekkor felszólalt a diktatúrával szembekerült baloldali értelmiségi, Mérei Ferenc, a pedagógus, pszichológus. Őt én személyesen nem ismertem. Felszólalásának lényege az volt:⁵⁶ vigyázzanak, hogy a Pártközpont mit is engedélyez, mert e párt hagyományaiban benne van az utcára csalogatás, majd a fegyveres leszámolás, és a csőcselékké minősítés. Noha a közönség nagyon megosztott volt, én őt tapsoltam meg, mert úgy éreztem, ez az aggodalom megalapozott. Megtapsoltam azért is,

⁵⁶ Mérei Ferencet 1950-ben „burzsoá elhajlónak” bélyegezték, kizárták a Magyar Dolgozók Pártjából, és az addig igazgatása alatt álló Országos Neveléstudományi Intézetet felszámolták. 1956-ig irodalmi és szakfordításból élt; ekkor rehabilitálták, és a sztálinizmussal való szakítást képviselő reformkommunisták egyik képviselőjévé vált. 1956 novemberétől részt vett a szellemi ellenállásban, tervezetek készítésében, tájékoztatásban, a letartóztatottak családtagjainak támogatásában. Végül hosszas megfigyelés után 1958 októberében tartóztatták le, és 1959-ben tíz év börtönbüntetésre ítélték, ahonnan 1963-ban, az általános amnesztiával szabadult.

mert éppen azt hangsúlyozta: foglaljunk el szilárd álláspontot követeléseink mellett, de vigyázzunk az utcára vonulással! És előttem van még az akkori helyettes tanszékvezető⁵⁷ arca – maga is a hajdani, legkövetkezetesebb rákosisták világából „megtért” személyiség –, aki visszafordulva odakiáltotta neki: hol vagyunk már ettől!...

Még tartott a gyűlés, amikor megjött a hír: a hivatalos szervek engedélyezik az egyetemi ifjúság békés felvonulását.

A felvonulásra készülve Varga Jánossal, I. Tóth Zoltánnal, Molnár Józseffel és másokkal a lépcsőn alkalmam volt beszélni. Azt akartuk elérni, hogy a legjózanabbnak tartott gyerekekkel mi magunk az oszlop élén próbáljunk haladni, éppen azért, hogy az egyetem részéről hangsúlyozzuk a menet hivatalos jellegét, és, amennyire csak lehet, tegyük rendezetté azt. A szervezésben, mint annyi másban, elsősorban Molnár Józsefnek voltak nagy érdemei: ő már sok hallgatót felvonultatott a március 15-i békés esti tüntetésen, majd október 6-án a Rajk-temetés utáni tüntetésen. Az oszlop mozgását elsősorban ezért is tudta jól irányítani a legkomolyabb fiúkkal.

Fölálltunk a Váci utcai épület előtt. Sorakoztunk. Felejthetetlen jelenetek játszódtak le, most talán csak egyet említek közülük. Az egyik erkélyen megjelent Makay Margit színésznő. Ő a magyar színházi élet egyik vezető személyiségeként könnyes szemmel áldott meg bennünket.

Egyszóval a helyzet tényleg olyan volt, amelyet csak átélni lehetett, előzetesen elképzelni nem.

⁵⁷ A már említett Kató István docens.

Megindult a menet. A sokaság józan, higgadt megszervezésében Varga Jánosnak volt nagyon fontos szerepe. Végigvonultunk a Kossuth Lajos utcán, a Kis-körúton. Fölkapva az Írószövetségből, a Petőfi Körből származó jelszavakat, jó néhányat magunk is fabrikáltunk ott a menetben. Előttünk időnként megjelent egy kis hangszórós furgon, a Petőfi Kör feliratával. Tánczos Gáborra emlékszem, aki hangosbeszélőn jelszavakat dobott be a tömegbe.

A Károly körút derekánál, a Madách tér magasságában mind több külső résztvevő csapódott hozzánk, és időnként eléggé problematikus jelszavakat is megpróbáltak bedobni. Akkor tényleg nagy fontossággal bírt, hogy legyünk ott néhányan (megint elsősorban Molnár Józsefet és Varga Jánost kell megemlítenem, és néhány hozzájuk közel álló diákot), akik nagyon vigyáztak arra, hogy a menet éle formailag is zárt legyen. Ha jól emlékszem, először nyolcas sorban indultunk meg, ám ez fokozatosan kiszélesedett. Az odacsapódottak olykor megpróbálták az élre állni. Mi ezt elhárítottuk.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem transzparenst vittük az élen, s erre hivatkoztunk. Néha a transzparens le is maradt, mert az odasorakozók nyomása olyan nagy volt. Szinte futólépésben kellett mennünk, hogy ne kerüljünk mások uszályába, és tudjuk tartani az élvonalat. Ez lényegében a Margit hídig sikerült is. Én mindig vagy az első, vagy a második sorban mentem. Volt, hogy kart karba öltve összekapaszkodtunk, vagy egymás kezét fogtuk, hogy amennyire lehet, ösztetartsuk az oszlopot. A Margit híd előtt már nagyon intenzív volt a külső tömeg beáramlása, ám a mi oszlopunk továbbra is zárt maradt. Emlékszem, egy híradós autó kamerája egy operatőrrel végig tudott kísérni

bennünket a Szent István körúton. Ezt a felvételt nem láttam, de gondolom, valahol megőrizték.

A Margit hídon alakult ki az a helyzet, hogy a menet már egyre inkább széles áradatként vonult, viszont oszlopjellegét még mindig többé-kevésbé megőrizte. Elérkeztünk a Bem térre, mert a cél, a lengyelekkel való szolidaritásként,⁵⁸ a Bem-szobor megkoszorúzása volt. A téren akkor két fő esemény játszódott le, ami azután magát az oszlopot is fellazította. Egyfelől a kezdetben csukott, majd kinyitott kaszányaablakokban (a jelenlegi MDF székházról, a volt Radetzky-laktanyáról⁵⁹ van szó) egyre több honvéd jelent meg. A fiatalság részéről szolidaritást kifejező felkiabálások, baráti szövegek skandálása kezdődött meg. Ez eleinte a csukott ablakok mögül leselkedő katonacsoportnak szólt, aztán a kinyíló ablakokban megjelenő, majd integetni kezdő honvédeknek. Ott történtek az első címerkiszagatások. Az első lyukas zászlót akkor láttam meg, amikor fölkúszott a zászlórúdra. A Bem-szobortól vagy húszlépcsőnyire, az egyik lámpaoszlopra húzták fel a már címertelenített piros-fehér-zöld lobogót, én pedig a dolog rendkívüliségét figyelve tekintettem föl rá. Erről a jelenetről valaki fényképet készített. 1957

⁵⁸ 1956. június 28-án Poznańban a fémipari munkások spontán sztrájkjal, majd békés tüntetéssel béremelést követeltek. Az események azonban erőszakos fordulatot vettek, végül katonai erővel a felkelést két nap alatt leverték, A tisztogatások egészen az októberi pártkongresszusig tartottak, ahol a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) főtitkárának megválasztott Władysław Gomułka (1905–1982) végül sikerrel szerelte le a konfliktust. Az október 23-i magyar tüntetést azért szervezték a Bem-szoborhoz, hogy kifejezzék a magyarság szolidaritását a lengyel munkások iránt.

⁵⁹ A budai Duna-parton, a Pálffy téren álló gabonarakartár és kincstári sütődét 1897-ben építették át laktanyává, és Joseph Radetzky osztrák tábornagyról nevezték el; 1945 után Görgey-laktanya lett a neve.

augusztusában részt vettem egy dunántúli barátom esküvőjén. Egyszer csak félrehívtak, és azt mondták, van itt egy érdekes könyv. – Igen? – *Az ellenforradalom a Dunántúlon*. Benne egy fotó. Azt ábrázolja, amint az „ellenforradalmárok” húzzák fel a lyukas zászlót a Bem-szobor melletti lámpaoszlopra. Aki pedig premier plánban nézi a jelenetet, méghozzá örömteli tekintettel, az én vagyok. Innen tudtam meg, nyilvánvalóan nemcsak azt tudják, hogy részt vettem a menetben, hanem dokumentum is van a kezükben.

Folytatva a történetet, 1956. október 23-án ott voltam a Kossuth téren. Végighallgattam, követtem az eseményeket, de tartottam magam ahhoz, hogy mi egy rendezett tüntetés vagyunk. Amikor a felszólítás elhangzott, hogy menjünk a Rádióhoz, én azokkal tartottam, akik az eredeti megállapodás szerint az egyetemhez tértek vissza a zászlókkal és a felszereléssel együtt. Mint ahogy a jó fiúkhoz illik. Azután, mert beteges feleségemet nem is nagyon mertem magára hagyni, késő este hazatértem. Az éjszakai eseményekben nem vettem részt...

És a későbbiekben?

Ott, ahol laktam, a Szemere utcában, október 24-én erős lövöldözésre került sor. (Erről mostanában emlékeznek meg, mert a Honvédelmi Minisztérium környékén volt.) Mi az ottani tiszti házakkal szemközi házak egyikében laktunk. A lövöldözés után jó ideig nem is lehetett az utcára lépni. Közben kiderült, minimális élelemmel sem rendelkezünk otthon, mi több, a légnyomás betörte az ablakainkat. Az ablakkereteket le kellett vinnem egy közeli üvegeshez beüvegeztetni. Később az is

felmerült, hogy talán a hidegre való tekintettel átmegyünk édesanyámhoz, aki nem messze lakott, és nagyon aggódott értünk.

Október 24-én telefonon megállapodtunk I. Tóth Zoltánnal, hogy másnap, 25-én reggel, vele együtt, egy küldöttséggel elmegyünk a Pártközpontba. Magunkkal visszük a diákság követeléseit, és megpróbáljuk megértetni velük, hogy komoly politikai engedményekre van szükség, mert különben az egyetem vezetése nem tudja garantálni a hallgatóság kézben tartását. Még egy-két nevet említett a küldöttségből: Varga Jánost, és I. Tóth Zoltánnak a közéletből már eltűnt, külföldre került egykori aspiránsát, Hegedűs Viktort. Október 25-én újabb lövöldözés tört ki a szomszédságunkban. Talán erre való reakcióként a tiszti házakból fegyveres tisztek különítménye jelent meg. Volt közöttük olyan is, akit arcról ismertem. Azzal a felkiáltással, hogy fegyveresek rejtőztek el, minden kaput lezártak nálunk. Aztán történt meg a Kossuth téri nagy sortűz,⁶⁰ és mindezek következtében gyakorlatilag egész nap nem tudtuk elhagyni a házat. Semmilyen címen nem engedtek ki senkit, még azt sem, akinek orvoshoz kellett volna mennie. Sőt, ezek a tisztek kettesével – rendkívül udvariasan – minden lakásba becsöngettek, s ellenőrizték a lakókönyv szerint, hogy azok tartózkodnak-e a lakásban, akik ott be vannak jelentve.

⁶⁰ Az Országház előtt a forradalom harmadik napján, 1956. október 25-én délelőtt több ezer fős békés, fegyvertelen tömeg tüntetett, és barátkozni kezdett a téren megjelenő szovjet harckocsik legénységével. Míg tisztázatlan okokból azonban lövöldözés kezdődött, amelybe frissen érkezett tankok is bekapcsolódtak. Az áldozatok száma több százra, talán ezer körülire tehető, az események pontos okait és menetét máig nem ismerjük. Az Akadémia utcai pártközpontot felkereső egyetemi küldöttség vezetőjét, I. Tóth Zoltán professzort is halálos lövés érte.

Mondtam, hogy nekem feltétlenül be kell mennem az egyetemre. – Olyanok a mostani viszonyok, hogy úgyszem tudnék épségben eljutni az egyetemig! – volt a válasz. – De egy küldöttségben kell... – Semmi küldöttség! – Mondhattam akármit, nem engedtek elmennem. Próbáltam telefonálni az egyetemre, de nem értem el senkit. I. Tóth Zoltánnal előző nap beszéltem utoljára, és nagyon rossz érzésem volt. Együtt kellett volna mennünk, de én mégsem megyek...

Másnap tudtam meg a tragédiát. A Kossuth téri lövöldözésnek mintegy a folyományaként, a Pártközpont felé tartva az Akadémia utcában kaptak egy sorozatot, és I. Tóth Zoltánt halálos lövés érte. Én, a szoros baráti viszonyunkra való tekintettel, alighanem közvetlen mellette mentem volna...

A forradalmi bizottság⁶¹ megválasztására az Egyetemi Színpadon került sor. Megjelent egy-két, korábban eltávolított professzor. A gyűlést elsősorban ők vezették, és megszavaztatták az általuk előzetesen összeállított névsort. E listára felkerült egy kollegina, a kiváló középkortörténész, Bolla Ilona. Ő azonban nem vállalta. Megrázták az események, s kijelentette, ő nem tud szerepet vállalni. És ő volt az, aki azt mondta: itt van Szabad György. Róla tudja, mert megtapasztalta, hogy híve a most kiteljesedő eszméknek. Maga helyett őt ajánlja.

⁶¹ Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság október 26-án alakult meg; az Oktatók Ideiglenes Forradalmi Bizottsága ennél jóval később, október 30-án jött létre, de hamar bekapcsolódott az eseményekbe. Tagja volt többek között Pais Dezső elnök, Harmatta János, Borzsák István, Kniezsa István, Szabad György, Sarkady János. Kiáltványban követelték a szabad oktatás visszaállítását és a régi tanárok, például Kosáry Domokos visszavételét az egyetemre, valamint a „rákossista” oktatók eltávolítását.

Az elnökség összehajolt. Az elnök feltette a kérdést, hogy van-e még egyéb indítvány. Erre bekiabáltak még egy-két nevet. A jelenlévők elsőprő többsége azonban engem választott be a forradalmi bizottságba.

Feltették a kérdést, hogy vállalom-e – vállaltam.

Így kezdődött ez a szerepem, amely önmagában is nagyon izgalmas volt. Sok emberrel kerültem kapcsolatba. Akkor ismertem meg közelebből a legendás nyelvészprofesszort, Pais Dezsőt, akit én távolról egy kicsit leegyszerűsítően ítéltam meg. Megismertem, és megtanultam tisztelni. A nehéz döntések során rendkívül józan álláspontot foglalt el.

Én már ott, a forradalmi bizottság megalakulásakor hangsúlyoztam: tartsunk ki a követelések mellett! Az ismert, általános politikai követelések mellett két fő feladatot láttam: az egyik az egyetemi rehabilitáció volt, azaz az egyetemről hatalmi szóval, a különböző időszakokban elmozdított kollégák tanítási jogának a helyreállítása. Másrészt a tananyagból az akkori szóhasználat szerint a sztálinista, lényegében politikai ihletésű elemek kiiktatása.

Ezenkívül néhány alkalommal eleget tettem a forradalmi diákbizottság kérésének. Így vettem részt olyan politikai megnyilatkozásokban, ahol szükségesnek tartották, hogy tekintélyesebbek is megjelenjenek. Ilyen volt egy alkalommal egy sajtótájékoztató, amin többek között külföldi riporterek is megjelentek. Máskor fiatal tanártársammal és néhány hallgatóval kimentünk nagyobb üzemekbe, ahol sztrájkkal fenyegetőztek. Pontosan a vágóhidakra, ahol a dolgozók leállással fenyegettek különböző politikai követeléseik alátámasztására. Mi viszont arról beszéltünk,

hogy a diákság felkéri őket, dolgozzanak tovább, mert a fővárosnak élelmiszerre van szüksége.

Az egyetem későbbi élete szempontjából megvolt a jelentősége annak, hogy lefolytattunk konkrét rehabilitációs eljárásokat is. Részt vettem Unger Mátyás rehabilitálásában, akit kulák származásának „eltitkolása” címén rekesztettek ki. A másik az ókorkutató Feren-czy Endre rehabilitációs kérelme volt. Végül hatalmas névsorrrá duzzadt az elfogadtatásra előkészített össze-állításunk.

A megpróbáltatások évei

November 4-e után az Egyetemi Forradalmi Diákbi-zottság addigi titkára, egy nyelvész kolléga,⁶² lemondott. Elmondta, úgy érzi, személye már nem alkalmas e megváltozott viszonyok között a bizottság legalitá-sának megőrzésére. Én elleneztem. Amellett érveltem, hogy a megválasztott bizottságnak tovább kell működ-nie. Pais Dezső arra kért, hogy vállaljam el a szerepét. Nem akartam. Ő azonban azt válaszolta, személy sze-rint ragaszkodik hozzám. Meg van győződve, hogy az új, minden eddigénél nehezebb időszakban én a legjobb álláspontot fogom képviselni.

Így azután egy gyűlésen formálisan is megválasz-tottak. Ekkor már elkezdődött az óriási bizonytalan-ság, az emberek helyezkedése stb. Az első pár hétben arról döntöttünk, hogy a rehabilitációs ügyekben úgy kell folytatni a dolgainkat, mintha semmi sem történt

⁶² Szabó Dénes docens, a Magyar Nyelvtudományi Tanszék ok-tatója.

volna. A tanmenet átalakítása tekintetében minden-képpen végig kell vinnünk a megújulást, politikai kér-désekben pedig, ahogy csak lehet, tartanunk kell a korábbi álláspontunkat. Óriási felelősség hárult mind-egyikünkre. Rám különösen azért, mert korábbi kap-csolataim és az addig betöltött szerepem következtében a hallgatóságnak nagy bizalma volt irántam.

Ezekben a hetekben következett el I. Tóth Zoltán te-metése, a történész forradalmi bizottság és az egyetem együttes szervezésében. A két szervezet közt alig volt kapcsolat. A történész forradalmi bizottság gyakorla-tilag a különböző történészintézmények csúcshatóságaként jött létre Benda Kálmán lakásán, ahol engem is a forradalmi bizottság tagjai közé választottak.⁶³ A te-metési rendezvény élén hármashatóság állt: Benda Kálmán, Kosáry Domokos és Wellmann Imre, a '45-'47-es átalakulásban még aktív szerepet játszó, koráb-bi történészek viszonylag fiatal nemzedéke.

I. Tóth Zoltán temetésén Kosáry beszélt. A szóno-kozt az említett forradalmi bizottság adta, a töme-get pedig az egyetemi diákság. A hallgatók közül senki nem gondolt arra, hogy a szertartásnak miként is kel-lene elkezdődnie. Ekkor én előrementem, s félhalkan azt mondtam: Himnusz! Ez is hozzájárult többek kö-zött ahhoz, hogy azok a hallgatók, akik az '56-os ese-ményekben szerepet játszottak, mind sűrűbben jöttek

⁶³ Ennek egyik előzménye minden bizonnyal az MTA Történettudo-mányi Intézetben a forradalmi bizottság megválasztása lehetett, ame-lyen – a jelen lévő Bácskai Vera emlékei szerint, aki a szavazatszámláló bizottságnak is tagja volt – Bendát választották meg elnöknek. E vá-lasztásra november 1-jén vagy 2-án került sor, ezt követhette Ben-da lakásán a történészi „csúcshatóság” megválasztása, ám a szovjet csapatok inváziója miatt e testületnek konkrét tettekre – I. Tóth Zoltán említett temetését leszámítva – aligha lehetett módja.

hozzám tanácsot kérni. Azt mondtam nekik: Se ha-
zaárulás, se örültség! Voltak közöttük, akik még sze-
mélyes sorsuk alakításában is tanácsot kértek: disszi-
dáljanak-e, vagy sem? Én mindenkinek elmondtam a
magam véleményét. Volt olyan, aki azt kérdezte, mit
csináljanak az elrejtett fegyverekkel.

*Sejthető volt olyan mértékű megtorlás, ami bekö-
vetkezett?*

Én számítottam rá. Novemberben, amikor az említett,
tanácsot kérő fiatalok fölkerestek, azt mondtam: aki
olyan felismerhető szerepet játszott, hogy a megtor-
lástól tartania kell, annak a legfőbb feladata saját éle-
tének megmentése. Ha a személyi kompromittálódástól
nem kell félniük, akkor csináljanak azt, amit akarnak.
De maguknál, vagy olyan helyen, ahol bárki mást ve-
szélybe sodorhatnának, ne tartsanak fegyvert.

Azután, december elején jött a rendelet, hogy a for-
radalmi bizottságok működését be kell szüntetni. Né-
hány ember a bizottság további, illegális működését
kívánta. Én amellet érveltem, hogy szervezetünk
fenntartása rendkívül súlyos következményekkel jár-
na. Amúgy is csak gesztusértékű lenne. Viszont felhí-
vtam arra a figyelmet, hogy a forradalmi bizottságokban
olyan színvonalú gárda van jelen (professzorok, do-
censek és adjunktusok), amit a hatalom nem fog tudni
és nem akar majd mellőzni. Tehát többé-kevésbe meg-
foglaljuk őrizni az egyetemen pozícióinkat. Azt javasol-
tam, hogy mindenki a saját intézményében a megör-
zött pozíciója révén segítse az emberek mentését és
– amennyire lehet – az eszmék továbbélését a most
következő nehéz időszakban. Később Pais Dezsővel

megbeszéltem, hogy én ezt úgy képzelem, hogy mi, a
legkövetkezetesebbek, tartsuk egymással a kapcsola-
tot. Úgy fogalmaztam, hogy személy szerint minden
kétes helyzetben irányadónak az ő véleményét tartom.
És ez így is lett. Mindig megtaláltam az alkalmat arra,
hogy Pais Dezsővel lényeges kérdéseket megbeszéljek.
Egyeztetettünk, hogy az egyetem reformjában mit pró-
báljunk elérni. És mindkettőnk számára evidencia volt,
hogy az ellenforradalom szót ki nem ejtjük a számonkon,
ehhez mindenképpen ragaszkodni kell...

*Miként latolgatott érdeket és vétket a kádári ha-
talam? Az érdeket a tudományos teljesítményre
érttem.*

Nagyon nehéz időszak következett. Küzdelem folyt
minden emberért. Tudom, voltak, akik a történezs
pártgyűléseken azzal kezdték, „addig ne is beszél-
jünk másról, amíg Szabad György eltávolításáról nem
esett szó”. Az egyik tanszéki kollégám például elcso-
dálkozott, hogy lát, mert úgy tudta, hogy letartóztat-
tak. Majd bejött a szobámba, és kijelentette: A tanszé-
ken újra el kell osztani a telefonokat, neked már úgysem
lesz rá szükséged... Vagy felhívtak a rendőrségtől, és
közölték, most nem politikai vizsgálat céljából keres-
nek, csupán „érdeklődni akarnak”, mintegy tanulmá-
nyi szempontból, mivel is foglalkozom éppen...

Egyesek kérdésekkel ostromoltak, de én egyetlen
olyan tényt sem közöltem, ami bárkit kompromittált
volna. Igyekeztem kisiklani az érdeklődés elől, és a be-
szélgetéseket másra terelni. Számtalan vádat hallot-
tam magam ellen: kommunista tanártársaimnak nem
köszöntem a forradalom napjaiban, vagy arasznyi

kokárdát hordtam stb. Mindebből annyi igaz, hogy hovatartozásom jelzésül viseltem egy nemzeti színű szalagocskát, s ennek akkor volt igazán jelentősége, amikor olyan városrészekben haladtam át, ahol harcok folytak.

A helyzet tehát aggasztó volt. 1957 tavaszán elmentem a Pest Megyei Levéltár akkori vezetőjéhez,⁶⁴ és feltettem a kérdést – elfogad-e levéltárosnak, ha helyeztem az egyetemen tarthatatlanná válna? Ő a levéltárosi múltamra és az irántam érzett politikai szolidaritásra való tekintettel egyértelműen igent mondott, ami szükség esetére biztos hátteret jelenthetett.

Tényleges vizsgálat, eljárás indult-e a hatalom részéről?

Tényleges vizsgálat nem, az érzékelhető megfigyelések hosszú sorozata azonban igen. Amikor például 1957 tavaszán megkezdődött az oktatás, előadásaimon a zsúfolásig megtelt teremben fölfedeztem olyan arcokat, akikről nem tudtam eldönteni, vajon az irántam való megbecsülésből, vagy inkább ellenőrzésem céljából ülnek ott. Ekkor támadt egy jó ötletem. Az egyetemnek voltak gyorsírói. Bejelentettem a dékáni hivatalban, hogy óráim anyagáról jegyzetet kívánok készíttetni, és gyorsírót kérek, aki lejegyzi az előadásokat. Ez nagy felzúdulást keltett. De beszéltem a dékánnal,⁶⁵ akit ismertem, s meg is kaptam a gyorsírót. A legnagyobb

⁶⁴ Lakatos Ernő 1952-ben került a Pest Megyei Levéltárhoz (illetve annak jogelődjéhez), 1957-ben lett az intézmény igazgatója, innen ment negyedszázadnyi igazgatói szolgálat után, 1981-ben nyugdíjba.

⁶⁵ Kniezsa István volt 1957-ben az egyesített bölcsészkarok dékánja.

aggálynak ugyanis azt tekintettem – és ez további pályám során is felmerült –, hogy „politikailag izgatom” a hallgatóságot. Annyi történelmi ismeretem volt, hogy ez mindennél veszedelmesebb. Azután kaptam egy figyelmeztetést is mint a történész diákkörök 1956 előtti tanár elnöke, hogy ne szervezzem újra ezt a csoportot. Magyarul tehát lemondattak.

Rövid idő múlva új tanszékvezető-helyettes került a tanszék élére,⁶⁶ aki korábban éles megjegyzéseket tett rám. Ő készített rólam egy aljas minősítést, amely szerint 1956 előtt a rendszerhez lojális tudós voltam, '56-ban azonban nagy fordulat játszódott le a magatartásomban, és kimutattam a fogam fehéret. Most pedig, amikor egy megújuló rendszer van kibontakozóban, akkor én ezzel szemben állok. Ekkor merült fel bennem, hogy elhagyom az egyetemet. – A világért se tegyem – tanácsolták többen, köztük Pais Dezső.

1957–1958-ban legalább egy éven át két-három hente megjelent nálam két kollégám – ideológiai nevelés és kérdezgetés céljából. Tőlem nem tudtak meg semmit, ami másra vonatkozott. Megpróbáltak csöbe húzni. Például a következő eszmecsere provokálásával: Állítom-e, hogy '56 során az egyik oldalon csak demokraták, a másik oldalon csak ávós kínzók álltak? Persze én ilyen marhaságokat sosem állítottam. – Ha pedig nem így volt, akkor miként lehetett volna hagyni,

⁶⁶ Mód Aladár, a sztálinista korszak egyik reprezentatív történész ideológusa, aki egyben a Tudományos Szocializmus Tanszékét is vezette, kapott megbízást az Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék ideiglenes vezetésére mindaddig, amíg a forradalom idején a Szovjetunióba távozott Andics Erzsébet vissza nem tért, és át nem vette posztját.

hogy a feltűnt negatív elemek kezébe kerüljön a hatalom?...

Ezek a „kérdőbiztosok” történész kollégák voltak?

Igen. Két történész professzor, de nem az én tanszékemről. Szóval felhívtak, mikor zavarhatnának, a legudvariasabb formák közt. S megjelentek, nem akarom eltúlozni, de sok-sok hónapon át. Szünet nélkül folytatódtak ezek a közelmúltra vonatkozó kérdezősködések: – De mi lett volna a teendő akkor, ha '56 során „elméletileg” színre lépnek anarchisztikus, véres leszámolást követelő erők? Lehetett volna hagyni? – Nem lehetett hagyni – válaszoltam. – De mindennek megvan a maga módja. Legális kormány stb. – Na de ha a legális kormánynak nincs elég ereje?

Azt akarták belőlem kiprovokálni, hogy a kormány akkor olyan erőhöz fordul, amelyiknek megvan a legális ereje. – Hát ezt tette a Kádár-kormány – volt a konklúzió.

Felvetették az ENSZ-csapatok behívásának kérdését. Én egyetértettem azzal, amit a forradalmi diákszövetség is vallott: nincs szükség az ENSZ-csapatokra, mert Magyarországon november elejére stabilizálódott a legális kormány. Azt válaszolták, hogy ennek nem volt realitása. Egyetlen realitás a szovjet segítség volt. – Én ezt másként látom – mondtam. – Ha a Nagy Imre-kormány úgy ítélte volna meg, hogy valóságos az anarchisztikus veszély, és nem tud segítséget kapni, mert nincs ilyen erő, akkor még mindig fennállt annak a lehetősége, hogy fegyvert kér. De nem fegyvereseket,

hanem fegyvert. – Hát ezt tette a Kádár-kormány – válaszolták ők. – Szerintem pedig pontosan a fordítottját tette: megadta a legalitást egy idegen sereg térhódításának! – így én.

Egy szép napon kaptam egy jelzést, én vagyok az utolsó, vagy talán az utolsó előtti, akinek még nem zárták le az ügyét. A velem folytatott beszélgetések azt célozzák, hogy deklarálhassák: nem állok szemben a rendszerrel. Pais Dezsőtől úgy értesültem, egy papírt fognak aláíratni velem, hogy aztán ne lehessen tovább piszkálódni. Felmerült bennem, mi van akkor, ha olyasmi van a szövegben, amit képtelen leszek aláírni.

– Van egy megoldás, láttamozni kell a szöveget. Ezzel erkölcsileg fenntartod az integritásodat. Egy huzugságot is lehet látni – tanácsolta Pais Dezső.

Nemsokára hívtak a dékáni hivatalba. Ott egy tisztviselő közömbös arccal elem tett egy papírt. – Ezt kérték – s mondta a két nevet –, legyél szíves aláírni. – Kértem, hogy elvihessem magammal a dokumentumot. Azt válaszolta, nem lehet, mert ez belső anyag. – Itt légy szíves aláírni! – ismételte.

Eloolvastam a szöveget, amelyben az volt: védi az '56-os álláspontot, de elismeri, hogy a fellépő erőkkel szemben hatalmi eszközöket kellett alkalmazni. Valami ilyesmi. Határidőt kértem a döntésre, de azt a választ kaptam, hogy erre nincs idő. Fogtam magam, s a tanácsnak megfelelően elkezdtem írni az L betűt. Rám néz: – Szöveg nem kell!

Egy szót sem szóltam, odaírtam, „Láttam: Szabad György”.

Életem legfájdalmasabb pillanatai közé tartozott ez. Úgy éreztem, e nagyon fájdalmas kompromisszum

kikényszerített jellege az én integritásom, belső védelmi vonalam utolsó határát jelzi.

Az a kollégám, akitől a „jelzéseket” kaptam, tudósított arról, hogy ez a „láttam” óriási problémákat okozott, de végül is a szakmai értékeket mentő társaság, Ortutay Gyula és ő felülkerekedtek, és így pont került az ügyem végére.

V. TÖRTÉNESZ A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Kossuth vagy Deák?

A piszkálódások ugyan nem értek véget, de ettől kezdve szakmai téren értek rendkívül erős támadások. 1960 végén szokatlan meghívást kaptam. Szokatlant, mert az Akadémia Történeti Osztálya – ha jól emlékszem, akkor Történelmi Főbizottság⁶⁷ néven szereplő – grémiumától érkezett egy, a dualizmus történeti problémáival foglalkozó tanácskozásra.

Én, szokott naivságommal, szakmai tanácskozásnak véltem a rendezvényt. Alig néhány nappal előtte viszont egy kollégámmal beszélgettem, aki, a korban megszokott módon, kétkulacsos szerepet játszott. Néhanap elpötytyentett olyan dolgokat, amelyből bizonyos következtetéseket lehetett levonni. Figyelmeztetésül idézte a Történettudományi Intézet akkori párttitkárát,⁶⁸ aki nagy nevetés közepette latolgatta: „Vajon

⁶⁷ Az MTA legfőbb történettudományi tanácsadó testülete az 1950-es évek első felében a Történelmi Főbizottság volt, elnöki székében Andics Erzsébettel. 1956 után azonban már a máig élő Történettudományi Bizottság nevet használják, a vitának a *Századokban* közzétett szövegében is így szerepel a kezdeményező szervezet neve.

⁶⁸ Lackó Miklós történész 1957–1962 között volt az intézet pártalap-szervezetének titkára.

Szabad György el mer-e jönni az ülésre?” Mire ő megkérdezte: – Miért? – Mert ott alapos próbának lesz álvétel! – jött a válasz.

Meglepődve, ám nyugalmat erőltetve magamra, mentem el a vitára. Ott az intézeti kollégák azon csoportja gyűlt össze, akik mindig megtalálták a saját vezető szerepüket biztosító helyezkedési formációt. Azaz – ezt már mástól idézem – azt a cilindert, amellyel jól lehet kétfelé köszönetni. Ez a habitus nagyon megfelelt a Kádár-rendszer politikájának, amely kettős frontot hirdetett, akkor épp a dogmatizmus és a nacionalizmus ellen.

Itt találkoztam ennek a gazdaságtörténeti irányultságú csoportnak egyik, akkorra már kora miatt is „harcképtelen” személyiségével, Sándor Vilmossal, akit sok tekintetben indokolt kritikával illettek a letűnt időszakról, Magyarország függő, félgyarmati, gyarmati helyzetéről kialakított álláspontjáért. El is verték rajta a port. Pedig ha volt munka, amely e téren a túlzások maximumát nyújtotta, az nem Sándor Vilmos *Nagyipari fejlődés Magyarországon* című adatgyűjteménye⁶⁹ volt, hanem sokkal inkább Pach Zsigmond Pálnak az eredeti tőkefelhalmozás feltételezett magyarországi menetéről írott, s már '56 előtt is recsegtető-ropogva összeomló nézetrendszere.⁷⁰

⁶⁹ Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867–1900*, Budapest, Szikra, 1954.

⁷⁰ Pach Zsigmond Pál *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon* című kötetéről van szó (Budapest, Szikra, 1952), amelyben a szerző Magyarországnak a Habsburg Birodalmon belüli gazdasági helyzetét a gyarmatosítás, gyarmati kizsákmányolás kategóriáival jellemezte; e minősítés átfogó kritikája már 1956 előtt megkezdődött, és az 1960-as évek elejétől tudományosan tarthatatlanná vált.

A másik nézetrendszer, amit bíráltak, az úgynevezett kossuthiánus felfogás⁷¹ volt. Ezen elsősorban Révainak, de sokkal inkább Mód Aladárnak, s másrésről Andics Erzsébetnek a „darutollas marxizmus” névvel emlegetett felfogását értették, és engem találtak alkalmasnak arra, hogy elverjék rajtam a port. A választás azért esett rám, mert 1956 után világosan felismertem: a „reálpolitika” iránya a[z 1867-es] kiegyezésnek az irodalmár Mesterházi Lajos által meghirdetett dicsoztatása lett. Nevezetesen az, hogy gondolkodásunkban el kell jutnunk Kossuthtól Deák Ferencig! Ez nem egyszerűen a történelem nagyon leegyszerűsített és ötvenes évekbeli hamis felfogásának realisabbá tételét jelentette, sokkal inkább a kádárista politika igazolását, amely határozottan szembefordult a '48-at magasba emelő '56-tal és a Kossuth-címmel.⁷²

Mindennek értelmében tehát ott állt a deáki bölcsességet hangsúlyozó kádárista politika. Deákot józan gondolkodásúnak tartották, mert a tényleges hatalommal kötött kompromisszumot. Hasonlóan, mint 1849 után az ország, e rezsim is kiegyezést köt (de most Kádár bölcsessége és a Szovjetunió magatartása révén ez még hamarabb megtehető), és nem megy el a külpolitikai realitásokat figyelmen kívül hagyó délibábok, csábalmok irányába...

⁷¹ A kiegyezés olyan leegyszerűsített bírálatát jelölték e kifejezéssel, amelyet hívei Kossuth egykori kritikájára alapozva, de vulgármarkista tételekkel feldúsítva fogalmaztak meg.

⁷² Jelenleg nem tudjuk azonosítani, az író melyik szövegére vonatkozik a megjegyzés. Mesterházi ugyanis „*Lojalitás*” vagy *szövetség*? című cikkében – 1918-nak a haladó nemzeti hagyományba való erőteljesebb beemelését szorgalmazva – kritikusan szemléli 1867-et: úgy látja, 1918-ban a feladat „folytatni az utat, amelyet 1848-ban megkezdtünk, és amelyről a kiegyezés zsákutcába térített”, lásd *Élet és Irodalom*, 1967. december 30., 3.

A Történettudományi Intézet irányító agytrösztje nem azon buzgólkodott, hogy kiigazítsa Mód Aladár, Spira György, Andics Erzsébet leegyszerűsítő és túlzó torzításait a reformkor és 1848–1849 történeti bemutatásában. Ennek egyébként helye lehetett volna. Ehelyett koncepciójuk inkább a hajdani Szekfű-féle felfogással⁷³ találkozott, azaz egy nagyrészt kész történeti ideológiát tudtak felkarolni, s a maga módján „marxizálni”.

Az ülésen Hanák Pétertől éles bírálatot kaptam mint a neo-kossuthiánus álláspont eszmei meghirdetője, s bizonyos allúziókat arra, miként függ ez össze a legújabb kori magyar történelmünkben megjelenő nacionalizmussal. Erre reflektálva először egy kérdést tettem fel: – Van-e e tárgyalásnak valami aktuálpolitikai vonatkozása? – Ugyanis jól érzékelttem, ha erre igenel válaszolnak, akkor nem szabad belemennem a vitába. Bármit mondok ugyanis, az ellenem felhasználható lesz. Ha viszont tagadják, akkor én kész vagyok történeti vitába bocsátkozni. Azt hiszem, ez jó húzás volt.

A vitát az ellenoldalt képviselő, egész pályafutása során a hajdani Függetlenségi és '48-as Párttal lefolyt utóközdelmek hatása alatt álló Molnár Erik vezette. Talán emlékezett is aspiránsfelvételem idején rólam kialakított jó véleményére. Akárhogy is volt, korrekten, teljesen objektíven vezette a diskurzust. A tanácskozást

⁷³ E felfogás jól jellemezhető Szekfűnek a *Magyar történet* vonatkozó fejezetében a kiegyezésről adott pozitív értékelésével: „Deák és Ferenc József műve [...] a nemzeti szuverénitást és autarkiát sokkal inkább biztosítá, mint 1526 óta bármely törvényünk”, vagy akár Bocskay, Bethlen, Rákóczy György és Ferenc támadásai”, lásd Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet*, V., Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936, 466.

tudományos vitának minősítette, és felkérte a hozzászólókat, hogy higgadtan fejtssék ki a véleményüket. Utóbb visszatekintve látom, nem kis bátorság kellett ahhoz, hogy felszólalásom feltételül szabtam: minden hozzászólás szövege teljes egészében, nyomtatásban is jelenjen meg. A vita irányításában érdekelt professzorok rövid sutyorgását követően végül Molnár Erik bejelentette: a főbizottság vállalja a szakmai vita anyagának megjelentetését a *Századok*ban.

A vitában határozott különbséget tettem a vádként említett nacionalizmus és Kossuth patriotizmusa között. Rámutattam, hogy Kossuth fejlődése miként jutott el demokratikus patrióta álláspontjához, s hogy egyáltalán nem volt véletlen az emigrációbeli kiállása a nemzeti megbékélés, majd a Dunai Szövetség mellett. Megpróbáltam bemutatni ennek világos, logikai vonalát.

Állításaimat erősen vitatták. Az általam képviselt nézetekben, illetve személyemben mintegy a dogmatikus nézetek utóéletét akarták tetten érni. Tehát világosabban: egy kalap alá boronálni a Rákosi-korszak és '56 eszmei örökségét, s egyiket a másikkal kompromittálva agyonütni. Ekkor született meg Pach Zsigmond Pál klasszikus tömörségű ítélete rólam: „Szabad György elhajlása látszólag baloldali, lényegét tekintve viszont jobboldali.” Ebben az eszes, csavaros megfogalmazásban ott lappangott a tönkretételem lehetősége. A vita szövege kétéves átfutást követően, 1962-ben jelent meg.⁷⁴ Az elmondottak kiegészítése vagy értelmezése, azaz a nagyon erős vagy veszélyesebb politikai utalások szögletes zárójelben jelentek meg.

⁷⁴ A Történettudományi Bizottság vitája a dualizmus kora történetének egyes kérdéseiről, *Századok*, 1962, 206–239.

Mi lett a dualizmus-vita későbbi hatása, utóélete?

A következő két és fél évben a törtéénsszakma bizonyos csoportosulásai minden lehetőséget megragadtak arra, hogy engem mint a dogmatikusok utóvédharcosát próbáljanak feltüntetni. Igyekeztek meggátolni az akkor első virágjába szökkenő népszerűségem növekedését az egyetemen. Mondhatom, nem is sikertelenül. Máig tartóan hitették el rólam a kossuthiánus deklamálás, a retorikai romantikus nacionalizmus pártolását.

Ezt a szándékot publikációs lehetőségeim korlátozása is segítette. Jól emlékszem egy konkrét esetre. Felkérést kaptam, hogy az *Études historiques* francia elnevezésű magyar kiadványsorozatban írjak egy tanulmányt a stockholmi nemzetközi törtéénsszkonferencia idejére előkészített kötetbe. Ez megjelent 1960-ban.⁷⁵ Mint akkor valamennyi tanulmányíró, magam is felkérést kaptam a *Századoktól*, hogy a tanulmányt magyarul is jelentessem meg. A csak angolul publikált kézirat címe *Kossuth és a brit hatalmi egyensúlypolitika 1859–1861* volt. Némi figyelmet is keltett külföldön. Nos, a magyar közönség számára átdolgozott szöveget megküldtem a *Századoknak*. Cikkem nagy kiadatlan forrásanyagra támaszkodott. Fontos bizonyítékot közölt arra nézve, hogy Kossuth mennyire nem provinciálisan ítélte meg a magyar politikát, illetve hogy mennyire nem alkalmi felismerés volt a részéről a Habsburg Birodalom dezintegrációjának várható bekövetkezése. Hozzáteve, hogy a nemzeti államok megszerveződése nem a nacionalizmus uralomra jutását

⁷⁵ *Kossuth and the British „Balance of Power” Policy (1859–1861)*, *Études historiques publiées par la Commission Nationale des Historiens Hongrois*, Budapest, Akadémiai, 1960, II, 87–136.

fogja jelenteni, hanem – ezeknek éppen külső hatalmi fenyegetettsége folytán – a kis államok testvériesülését mozdítja elő, míg abban az esetben, ha az osztrák birodalom fennmarad, ezek a problémák továbbra is rendezetlenek maradnak. A magyarság számára e rendezetlenség viszont nagyon hátrányos lesz, egyszersmind az ott együtt élő népek számára is, mert a rendezést a térségben uralkodó helyzetbe került hatalmakhoz való sajátos viszonyuk fogja megszabni – nem pedig a nemzetek saját lehetőségei, érdekei és fejlettségük.

Nem kétséges számomra, hogy a tanulmány elérte a *Századok* akkori átlagszínvonalát. Nem is ez volt a kifogás a megjelentetés ellen. Hanem, mint értesültem róla, az, hogy én, akinek nézetei annyiban eltértek a legjelentősebb Szekfü-tanítványétól, az akkor éppen börtönben ülő Kosáry Domokosétól, a tanulmány jegyzetanyagában mégis rá hivatkoztam. Ezzel az indokkal utasították vissza írásom közlését.

A nyomás még inkább fokozódott a hatvanas évek derekán, amikor az új gazdaságtörténeti iskola⁷⁶ megkezdte a Monarchia egységes piacának elemzését. Mikként ezt egy, a *Népszabadságban* megjelent elméleti cikkük meg is fogalmazta: a Monarchiát a KGST⁷⁷ épp

⁷⁶ Elsősorban Berend T. Iván és Ránki György gazdaságtörténeti munkásságát nevezték így, mivel a közép- és kelet-európai térség 19–20. századi történetéről publikált munkáikban hangsúlyosan törekedtek a nyugat-európai gazdaságtörténeti szakmunkákban használatos kutatói módszerek és eljárások alkalmazására.

⁷⁷ KGST: Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, a szovjet világrendszer országainak gazdasági együttműködését szervező és irányító, a Szovjetunió dominanciájával működő, és így a tagországok nemzetgazdaságainak szuverenitását erősen korlátozó, 1949-ben alakult (majd 1991-ben feloszlott) nemzetközi szervezet.

kiépülő közös piaca történelmi előképének tekintették. Később ezt a közvetlen hivatkozást elhagyták, inkább a nagyhatalmi erőhöz való csatlakozásunk előnyeit állították középpontba. Ezt úgy kell érteni, hogy a provinciális nacionalizmus megtagadása volt a feltétele annak az óriási hazai felemelkedésnek – a 19. század második felében világszerte mutatkozó fejlődés részeként –, amelyet a kiegyezés révén létrejött nagy birodalmi piaccal hoztak közvetlen összefüggésbe.

Forradalom és kiegyezés választóján

Valójában a tudományos nézetkülönbségek mögött aktuálpolitikai igazolási szándék feszült?

Igen. Erre különösen jó alkalomnak bizonyult 1967, a kiegyezés 100. évfordulója. Ezt a centenáriumot használták fel a „nacionalista elszigetelődés” „bárgyú” fel fogása elleni küzdelemre, szembeállítva vele a kiegyezést és a Monarchiát favorizáló koncepciójukat. Ellenfél nemigen volt – mivel a kórus teljesen átvette ezt az irányvonalat, e kórusba pedig szépen betago lódtak azok a jámborok, akik hajdani szekfűista állás pontjukat most akarták kiteljesíteni.

Kevés új forrásanyag került feltárára az 1950-es években, így tehát Szekfű kész anyagát egy új politikai koncepcióba helyezték. Érvelésükben kihasználták a korszak statisztikahiányos periódusában rejlő lehetőségeket, illetve az európai általános fejlődésből levont „visszakövetkeztetéseket”, s irányzatuk céltablájá vá tettek.

Már az ötvenes évek végén, amikor először felismer tem, hogy az 1956 utáni új helyzetben a kiegyezés fel karolása milyen aktuálpolitikai célokat is szolgál, fel készültem, hogy tisztázok egy sor, a magam számára is tisztázatlan kérdést, amelyeket korábbi olvasmányaim vetettek fel. Legerősebben Kossuth-olvasmányél ményeim, és Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kovács Imre, sőt a kiegyezés rendszerének kritikája tekintetében Németh László is. Akinek egyébként nem kerültem a hatása alá, de kiegyezésbírálata inspirálóan hatott rám. Bibó tanulmányai közül megjelenését közvetlenül követően olvastam a *Zsákutcs magyar történelem* esszéjét.⁷⁸ Meg kell mondanom, nem volt saját példányom belőle, ezért kissé „alászállt” a tudatomban – de kétségtelenül jelen volt. Mindezek mellett és felett Illyés Gyula hatott rám, aki gondolkodóként, íróként ugyan csak ebben az irányban tapogatózott. Vele ez időben elsősorban Teleki László öngyilkosságának témakörében⁷⁹ alakult ki vitám, de egyúttal jó kapcsolatom is.

Mindezek együtt, de hát legfőképpen történeti kutatásaim megerősítettek abban, hogy egy reális felismerésre jutó, valóságos történelmi erő nyomára bukkan tam. Elkezdtem komolyan kutatni, s mondhatom, az ötvenes évek vége és 1965 közötti időszakban erre a kérdésre koncentrálni az újkori magyar politikatörténet legnagyobb anyaggyűjtését végeztem el.

⁷⁸ Bibó István, Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem, *Válasz*, 1948.

⁷⁹ Illyés Gyulát foglalkoztatta Teleki László alakja, különösen nemzetiségpolitikai nézetei; drámát is írt róla *A külön* címmel. Emiatt érdekelték Szabad új kutatásai Teleki munkásságával és öngyilkosságával kapcsolatban.

1965 nyarán készen állt a kéziratom, amely a *Forradalom és kiegyezés válságútján 1860–1861* címet kapta. Ebben 1859-ig visszamenően – teljes apparátusával 700 nyomtatott oldalon – kísérletet tettem néhány hónap történéseinek analizisére. Ahogy én magamban elneveztem: egy forradalomba át nem ment forradalmi válság anatómiájának megrajzolására. Művem bejelentettem mindenütt, ahol kellett, amikor az Akadémiai Kiadónál könyvet akart megjelentetni az ember. A hatvanas évek első felének és derekának történeti kiadási viszonyai viszonylag jók voltak. Gyorsan futottak át a könyvek. Igyekeztem tőlem telhetően minden határidőt maximálisan betartani.

A kézirat 1965 szeptemberében került a kiadóhoz – ott pedig megkezdődött a kiadása körüli huzavona. Először is a könyvtervbe való bevétele. Voltak, akik úgy próbáltak feltüntetni, hogy Andics Erzsébet protetsáltja vagyok. Ez nem felelt meg a valóságnak. Igaz, évekkel korábban, amikor az uradalomtörténeti munkámat a Kossuth-díj Bizottságban díjra jelölték, Andics mellette szavazott, és később eljutott – merem mondani – tudásom tiszteletéig. S talán, élete alkonyán, mint furcsa jelenséget, személyiségemet is elfogadta. De hogy ebben az időben miként ítélte meg tevékenységemet, azt jól jellemzi választása. A hivatalos tanszéki könyvterv akadémiai vitáján csak egyetlen munkát fogadtak el megjelentetésre, s Andics nem az én könyvemet, hanem Mészáros Károlynak a Tanácsköztársaság alatti agrárpolitikával foglalkozó munkáját⁸⁰ jelölte meg. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a *Forra-*

⁸⁰ Mészáros Károly: *Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája*, Budapest, Akadémiai, 1966.

dalom és kiegyezés... megjelenése hosszú időre kérdésessé vált.

Ám egyszer csak váratlan fejlemények történtek. A munka lektorálását ketten elvállalták. Az egyik Kovács Endre volt a Történettudományi Intézetből. Ő a Kossuth-emigrációval foglalkozott. A másik, aki nagyobb érdeklődéssel olvasta munkámat – amelyben nagyapjára⁸¹ való hivatkozás is volt –, s akinek munkásságát nagyra értékeltem, Révész Imre debreceni református püspök, nagy szakmai tekintélynek örvendő akadémikus, (családi érintettségből, de kutatóként is) a korszak felkészült ismerője volt. Már élete alkonyán, s eléggé beteg vállalkozott könyvem lektorálására. E nagy monográfia készítése során számos olyan kérdést érintettem, amelyekben, mint utóbb kiderült, nézeteim teljesen megegyeztek az övéivel. A protestáns demokratizmus és patriotizmus hagyományait ő mintegy örökölte kiváló nagyapjától, s ez a szál nagyon fontos szerepet játszott az én munkámban. Másrészt Tisza Kálmánt körülbelül ugyanolyan kedvezőtlenül ítélte meg, mint én. Egyezett a véleményünk Tisza Kálmán szerepéről – különösen Teleki László tragédiájában.⁸²

⁸¹ Révész Imre (1826–1881) református lelkész, egyházjogász és egyháztörténész, az MTA tagja, 1856–1860 között a protestáns egyházak önkormányzatát erősen korlátozó császári rendelet, az ún. protestáns pápens elleni küzdelem egyik vezetője, az 1861-i országgyűlésen a Határozati Párt vezérkarába tartozó képviselő.

⁸² Szabad álláspontja szerint Teleki László öngyilkosságában szerepet játszhatott az a mély csalódás, amit akkor élt át, amikor 1861 május elején tapasztalnia kellett hívei, a Határozati Párt vezérkarának vele szemben a Deák-féle politikához közelítő, tehát szerinte feleslegesen megalkuvó politikai magatartását. Ezzel a helyzettel elsősorban unokaöccse, az általa alvezéri helyzetbe segített Tisza Kálmán szembe-síthette, akiről a kutatás megállapította, hogy az öngyilkosság előtti estén nem két órát – ahogy a meghamisított rendőrségi vizsgálati

Ezt a témakört monografikusan akkor még nem dolgoztam fel, de már heves vitába bonyolódtam Horváth Zoltánnal a Teleki Lászlóról írott könyve⁸³ kapcsán. Ebben ő Telekit mint a realpolitikát fel nem ismerő (Bibó szavával élve), „túlfeszült lényeglátót” mutatja be. Aki nemes lélek ugyan, de szembekerülve a történelem reáliáival, szükségképpen bukik el. Én ezzel nem értettem egyet. Ezt egyesek, Horváth Zoltán helyzetére vonatkoztatva, megpróbálták úgy beállítani, hogy én egy börtönviseltet támadok. Pedig hozzátettem, Horváth Zoltán politikai szerepét, demokratikus erőfeszítéseit nagyra értékelem – ám Teleki Lászlóról szóló véleményével nem tudok egyetérteni. Annak ellenére sem, hogy könyvéhez, mint azt egy nagyon szerény helyen meg is említi, a döntő jelentőségű forrásanyag szolgáltatásával járultam hozzá, amikor börtönéből kikerülve megkeresett.⁸⁴

Révész Imre, aki a Határozati Párt többségének kisebbséggé lefaragását az 1861-es Országgyűlésen családi hagyományból⁸⁵ ismerte – én pedig ténszerűen

jegyzőkönyv állította –, hanem majdnem négy órát töltött zaklatott idegzetű nagybátyjánál.

⁸³ Horváth Zoltán *Teleki László 1810–1861* című, kétkötetes munkája 1964-ben jelent meg, erről Szabad 1965 elején közölt recenziót, de a vele való vita már 1963-ban elkezdődött, mivel Horváth a *Századok* hasábjain hozzászólt ahhoz a másik vitához, amely Szabad és Lukács Lajos között 1959 óta zajlott Kossuth 1860/61-es politikájának jellemzéséről.

⁸⁴ A szociáldemokrata Horváth Zoltánt 1956 után egy időre letartóztatták.

⁸⁵ Az utalás arra vonatkozik, hogy a Révész családban fennmaradt annak a gyászos politikai húzásnak az emléke, amely az említett nagyapának, id. Révész Imrének, Teleki egyik legkövetkezetesebb hívének a képviselői mandátumról való lemondásához is vezetett. A többségben lévő Határozati Párt vezetősége ugyanis – úgymond nem vállalva az uralkodóval való megegyezés akadályozásának felelősségét –

tártam fel –, nem egyszerűen lektora, hanem könyvem lelkes pártfogója lett. Nagyon őszintén azt mondta élete utolsó heteiben: „Már csak azért imádkozom, hogy a könyved megjelenését megérjem.”

Mindkét lektori vélemény rendkívül pozitív volt kéziratomról. De ez igen keveset számított. Sokkal többet nyomott a latban az, hogy Révész Imre nagyon beteg is elvitette magát olyan tárgyalásokra, ahol a könyv megjelenése érdekében szólni tudott.

A *Forradalom és kiegyezés válaszútján* a kiegyezés centenáriuma, 1967. május végén látott napvilágot, de szinte visszhangtalan maradt. Mint ahogy a Történettudományi Intézet egyik munkatársa fogalmazott: megjelent a könyv, sokan elolvastuk, de „még várjuk: mi legyen a véleményünk róla”. Terjedelmes is volt, sok volt a bizonyító anyag benne. Viták keresztültüzébe került, de biztatást is kaptam. Egyik tanszéki kollégám, majd Andics Erzsébet is azt tanácsolta, hogy ezt a munkámat feltétlenül nyújtsam be nagydoktori disszertációként.

A nagydoktori benyújtásával nem siettem, csak két évre rá következett vitája. Három bírálója közül ketten rendkívül pozitív véleményt írtak róla. Az egyik lektor Kovács Endre volt, a másik Sötér István, aki külön tanulmányt is publikált a munka egyik részletkérdéséről.⁸⁶ Szerinte a Madách-értelmezés szempontjából művem revelációt jelent, mert jól helyezi el a madáchi

megszervezte, hogy a párt mégis kisebbségben legyen az 1861. június 5-i ülésen, és így három szavazattal Deák Ferenc felirati javaslatát fogadja el az országgyűlés.

⁸⁶ Feltehetően Sötér István *Álom a történelemről. Madách Imre és Az ember tragédiája* című könyvére (Budapest, Akadémiai, 1965) gondolt.

életművet a korszak viszonyai között, és megmagyarázza, hogy Madách nem outsiderként írta azt, amit írt, hanem egy valós történelmi és politikai vonulatot fejezett ki vele.

A harmadik bíráló Kosáry Domokos volt, aki a szakmai elismerését aggodalmaival társította. Szerinte könyvem a kossuthiánus, nacionalista irányzat feltámasztására tesz kísérletet, és alkalmas a dzsentrizáció idealizálására. Az 1969 nyarán lezajlott nagydoktori vita rendkívüli módon eltért az akadémiai viták szokásos menetétől. Egyik vitapartnerem⁸⁷ annak a Kossuthnak a felmutatásával vádolt, aki szembekeverül Marxékkal, a garibaldistákkal, helyettük pedig Cavourral és más úri cselszövőkkel szövetkezik. Aki egy jól fésült nemzeti-ségi politika látszata mögött, titkon, tulajdonképpen a magyar hegemoniát akarja feltámasztani a Dunai Szövetség köntösében. E gondolatnak, íme, most én vagyok a felmagasztalója...

Majd felállt az a személy, aki engem már '56 után minősített, s aki Andics távollétében a tanszéket hajdan vezette.⁸⁸ Utalt Lukács György Thomas Mannról alkotott véleményére: nagy elefánt, aki a síkságon áll, s nem a marxizmus hegykoszorúján. Ez még sokkal fokozottabban elmondható rólam is. Nem mondta ki, de érzékeltette, én még nagy elefánt sem vagyok – viszont távol állok attól, amit a marxizmus megkövetel.⁸⁹ Ez

⁸⁷ Lukács Lajos történész, az 1849–1867 közötti magyar politikai emigráció, és főként a garibaldisták történetének kutatója, a magyar történelem első sztálinista szemléletű összefoglalásának (*A magyar nép története. Rövid áttekintés*, Budapest, Művelt Nép, 1950) egyik társszerzője.

⁸⁸ Mód Aladárról van szó, lásd a 66. jegyzetet.

⁸⁹ Lukács György először valószínűleg egy Moszkvában, 1939–1940 táján írt kritikai jegyzetében említette ezt a szemléletes szóképet:

egész szemléletemet jellemzi, számomra a 19. században nem Marx, hanem Kossuth az irányadó. Romantika, nacionalizmus, dzsentrizmus stb.

A bírálóbizottságra hagytam, hogy a világnézeti kérdésben véleményt alkosson, a szakmai kérdésekre viszont alapos válaszokat adtam. A vita két napig tartott. Ez egyedülálló volt a minősítések történetében. Végül a bizottság nagy szótöbbséggel megszavazta disszertációmra a nagydoktori fokozatot.

„Thomas Mannt például mélyen befolyásolta Schopenhauer és Nietzsche filozófiája. Egyszerűen nevetséges volna a marxizmus–leninizmus világnézeti magatartását akárcsak össze is hasonlítani Schopenhauerével vagy Nietzschéével. Következik-e azonban ebből, hogy – mondjuk – Karavajeva elvtársnő világnézeti színvonala felülmúlja Thomas Mannét? Igen is, nem is. Ha egy bármennyire szeretetre méltó nyuszi ugrándozik a hegytetőn, elmondhatjuk, hogy »magasabban áll«, mint a síkság elefántja. Ezzel azonban korántsem mérítettük ki az elefánt és a nyuszi méretarányait, még kevésbé döntöttünk az előbbi javára.” (Lukács György: Töredék a radikálisan újról a művészetben, in *Uő: Esztétikai írások 1930–1945*, Budapest, Kossuth, 1982, 800.) A metafora eredeti értelme tehát az, hogy hiába „magasabb rendű” a marxista világnézet, ha az azt képviselő vitapartner csupán „nyuszi” a megbírált „elefánt”-hoz képest. Ám Szabad emlékei szerint a felszólaló Mód Aladár úgy interpretálta félre a lukácsi metaforát, hogy Szabad teljesítményének szakmai színvonala nem számít bírálói eleve adott szemléleti fölénye ellenében. A csúsztatást megerősíti, hogy Lukács később többször is használta a metaforát hasonló kritikai helyzetekben, ám mindannyiszor az elefánt „javára”! Egy példa, amit Mód is ismerhetett: „A marxizmus–leninizmus csakugyan a Himalája a világnézetek között. De a rajta ugráló nyulacska nem nagyobb állat, mint a síkság elefántja.” (Lukács György: A marxista kritika feladatai, *Forum*, 1949/4., in *Uő: Magyar irodalom – magyar kultúra. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Gondolat, 1970, 541.) – Lukács az eredeti szövegben Anna Alekszandrovna Karavajeva szovjet íróőre utal, akinek *Gyár az erdőben* című regényéről még a harmincas években bírálatot írt a *Litteraturnij Kritik* hasábjain.

Folytatódtak a támadások ellenem. Közben 1970-ben egyetemi tanári kinevezést kaptam. Az 1970-es évekből kiemelném az úgynevezett Molnár Erik-vitát,⁹⁰ amelyet Pándi Pál indított el az *Új Írás*-ban. Cikke mögött a Történettudományi Intézet gazdaságtörténetre támaszkodó iskolájának kísérlete lapult arra vonatkozóan (most már a szekfűisták egy jellegzetes vonulataival, mindenekelőtt Kosáry Domokossal megerősödve), hogy a magyar történelemből végleg száműzzék a romantikus dolgokat. Véleményük szerint már idősebb, hogy a magyar történelemben az úgynevezett nemzeti forradalmi irányzat képviselői a maguk helyére kerüljenek. Ennek megfelelően Rákócziival, Kossuthtal, s burkoltan a 20. század ide csatlakozó, nem mindig nevesített személyiségeivel szemben a reálpolitika erőit és tényeit vonultatták fel.

⁹⁰ Az ún. Molnár Erik-vita az 1960–1970-es évek szellemi életében zajló, számos alvitára oszló eszmecsere-folyam közkeletű elnevezése. A vita résztvevői elsősorban a nacionalizmus és a demokratikus eszmévilág viszonyát vizsgálták a magyar történelemben. Kezdeményezője, Molnár Erik történész úgy vélte, 1956-ban a tragédiát a tömegeket megtévesztő burzsoá nacionalizmus térnyerése okozta, miközben „a történelem a maga alapvető kérdéseit az osztályharc és nem a nemzeti kérdés szempontjából teszi fel”. Mivel álláspontját szabad vitatéként fogalmazta meg, amelyet már nem erőltetett a pártállami erőszakszervezet, valódi eszmecsere bontakozhatott ki ennek kapcsán, kihasználva a lehetőséget, hogy a nemzeti kérdéstről és a demokratikus igényekről a rendszeren belül, áthallásos módon, de mégiscsak el lehetett mondani nem „vonalas” gondolatokat is. A vita második hulláma a hetvenes években zajlott; egyik elindítója Pándi Pál említett, *Irodalom és nemzeti tudat a reformkorban (Megjegyzések egy kapcsolatot történetéhez)* című kétrészes cikke volt (*Új Írás*, 1974/7, 93–103., 1974/8, 85–96.).

Ebben nagyon sok realitás volt. Mert teszem azt, Mód Aladár a *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért* című, a negyvenes évek nemzeti ellenállása idején funkciót betöltő hajdani könyvének új és új kiadásában⁹¹ már nem tudott magasabb szintre emelkedni, mint ahova elért. Az is kétségtelen volt, hogy Révainak a dogmatikus tételei közé, ha bekerültek is felismerések, mondjuk, a reformellenzékéről vagy Kőlcsey szerepének megítéléséről, az kétségtelenül a marxista–leninista forradalomszemléletnek és a magyar nemzeti vagy függetlenségi törekvéseknek egy olyan ötvözete volt, ami tudományos tisztázásra várt.

De ők mindezt egy másik leegyszerűsítéssel kívánták felcserélni, s ennek folytán robbant ki az *Új Írás*-vita, amely lényegében Molnár Erik realistább, illetve Révai romantikus-dogmatikus felfogásának ütköztetésében csúcsozott ki.

Én ismét a kutatások irányába fordulva úgy voltam, hogy ebben a vitában, amelyikben mind a két fél olyan célokat tűz ki, amelyekkel nem tudok azonosulni, nem veszek részt. Számos kísérlet volt arra, hogy bevonjanak a vitába. Még le is gyáváztak egyesek. Végül Király István fellépése miatt különállásomat fel kellett adnom. Ő a vita egyik leágazásában, népies-plebejus indulatokkal és a Révai–Mód-féle álláspontnak egy reálisabb bázisra való helyezésének igényével lépett fel. Viszont maga előtt görgetett ebből az örökségből

⁹¹ Mód Aladár kötete eredetileg 1943-ban jelent meg, és a náci Németország közép-európai terjeszkedésével szembeni szellemi ellenállást támogatta, míg az 1945–1954 közötti további hat (1) kiadása már az ún. nemzeti kommunista történet szemlélet propagandájának szolgálatában állt.

elfogadhatatlan nézeteket és leegyszerűsítések tömegét is. A másik oldal ugyanakkor saját antinacionalista alaphangját helyes antidogmatikus felismerésekkel társította.

Mindezek hatására nem maradhattam távol a nyilvános vitától. A vita Vácrátóton, a botanikus kertben lévő tudományos kutatóintézetben zajlott le.⁹² Akkor igen nagy visszhangja is kerekedett. Rövidítve ugyan, de ismételten közlésre került. Több folyóirat is lehozta.⁹³ Én az 1987 előtti legjelentősebb politikai megnyilatkozásomnak tartom az ebben foglaltakat. De talán nemcsak én, voltak sokan mások is, akik annak minősítették.

Hozzászólásomban azt fejtettem ki röviden, hogy a magyar tudományosságnak és a magyar szellemi életnek ki kell szabadulnia a „*vagy* Molnár Erik, *vagy* Révai” csapdából.

Megítélésem szerint a múlt értékei közül nekünk a demokrata-patrióta örökséget kell magunkénak éreznünk. Nemzeti törekvéseinket nem szabad elutasítanunk. Mert egy ország, amelynek nemzeti kérdése megoldatlan, azzal a veszéllyel nézhet szembe, hogy a nemzet és az ifjúság dacreakcióba megy át. De a nemzetit semmiképp nem szabad leválasztani a demokratizmusról, mert örökségünkben igazi jelentősége e kétnek együtt van.

⁹² Király István irodalomtörténész, akadémikus az MTA 1973. évi májusi közgyűlésén mondta el vitaindító gondolatait. Erre válaszul ugyanez év szeptember 26-án a vácrátóti arborétumot gondozó MTA Botanikai Kutatóintézetében rendeztek egész napos vitailést a fölvetett kérdésekről.

⁹³ *Magyar Tudomány*, 1974/1, 32–35, 52–53; *Látóhatár*, 1974/4, 108–112; *Századok*, 1974/1, 230–232, 258.

Ennek az álláspontnak a jelentőségét Mátrai László, a filozófus ismerte fel. Azt mondta, ő azért tartja a mondandómat rendkívül jelentősnek, mert nyilvános vitáinkban hosszú ideje (1956 óta) ez az első eset, hogy felmerült egy harmadik álláspont. S úgy gondolja: ennek tudománytörténeti jelentősége van. Ettől kezdve nem tudtunk úgy találkozni, hogy ne beszélgessünk hosszasan, s minden könyvét dedikációval megküldte nekem. Halála előtt megjelent utolsó könyvében⁹⁴ hosszú dedikáció van arról, mit vár tőlem.

A hetvenes években keletkezett számos munkám közül, úgy gondolom, mindmáig csak a melléktermékek jelentek meg. Ilyennek tekintem például a nagyközönségnek szánt évfordulós Kossuth-kötetet.⁹⁵ Azután ilyen bizonyos értelemben az a szintézis, amit én a „tízketesbe” írtam. Ez szintén viták kereszttüzében látott napvilágot. A hetvenes évek második felének produkciója volt *Az önkényuralom kora*,⁹⁶ aminek szintén rengeteg politikai vonatkozása volt.

Megjelent írásaim viharairól, például a *Magyarország képes történetébe* írt, illetve általam összeállított részt követő viharokról most nem szeretnék rész-

⁹⁴ Mátrai László: *Műhelyeim története*, Budapest, Szépirodalmi, 1982.

⁹⁵ Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*, Budapest, Kossuth–Magyar Helikon, 1977.

⁹⁶ Szabad György: *Az önkényuralom kora 1849–1867*, in *Magyarország története 1848–1890*, főszerk. Kovács Endre, Budapest, Akadémiai, 1979, 433–768 (Magyarország története tíz kötetben, VI/1).

leteiben szólni.⁹⁷ Az utóbbiban végzett munkámmal kapcsolatban Kosáry Domokos bélyegzett nacionalistának.⁹⁸ A tízkötetes *Magyarország története* sorozat jegyzeteiben Spira György tette ugyanezt. Erre én a második kiadás jegyzeteiben reflektáltam.⁹⁹ Tudtommal a magyar tudományosságban én hivatkozom először Bibó Istvánra a tízkötetes jegyzetanyagában.¹⁰⁰ Ez is kifogás tárgyává tétetett. Ezt csak azért említem

⁹⁷ Lukács Lajossal és Kosáry Domokossal folytatott vitát a jelzett időszakban. Lukács Lajos *Garibaldi és Kossuth 1860–61-ben* című, a *Századok* 1958/1–4. számában közölt cikke kapcsán Szabad „óvást” jelentett be *Kossuth 1860/61-es politikájának jellemzéséről* című írásában, a lap 1959/1. számában. Erre Lukács az 1961/3–4. számban reagált, Szabad viszontválasza pedig ugyanez évben a 6. számban jelent meg. Kosáry Domokos a *Történelmi Szemle* 1969/3–4. számában részlegesen közreadta a *Forradalom és kiegyezés válaszlátján* monográfiáról készített opponensi véleményét, mire Szabad a lap 1971/1–2. számában *A kiegyezés előtörténetéhez. (Felelet Kosáry Domokos „reflexióira”)* címmel közölte a maga válaszát. A szerkesztők rögtön ezután lehozták Kosáry választ *Néhány módszertani megjegyzés egy régi válaszra* címmel, majd az 1972/1–2. számban adtak helyet Szabad újabb, *Tények és módszerek (Felelet Kosáry Domokos újabb bírálatára)* című viszontválaszának.

⁹⁸ Kosáry szerkesztőként a kötet előszavában fogalmazott úgy, hogy az 1790–1890 közötti korszak fejezetbevezető szövegeiben – ezeket írta Szabad – a szerzővel ellentétben „a szerkesztő álláspontja szerint ez időszakban a nemesi nacionalizmus két változata, a ’67-es és a függetlenségi közül az utóbbi is lényegesen ellentmondásosabb volt, a nemzetiségi probléma és a nemzetközi faktorok súlya pedig a szövegben hangsúlyozottnál nagyobb mértékben érvényesült”, lásd Kosáry Domokos: *Prológos*, in *Magyarország története képekben*, szerk. Uő, Budapest, Gondolat, 1971, 13.

⁹⁹ Spira György nem nevezi szó szerint nacionalistának Szabadot, de a kifogásai részben így is értelmezhetők: *Magyarország története 1848–1890*, i. m., 1551, 1562–1563, 1586. – Szabad említett reflexiója az 1987-ben megjelent 2. kiadás 1602–1603. oldalain található.

¹⁰⁰ Szabad a *Magyarország története 1848–1890* (i. m.) 1635. oldalán hivatkozott Bibóra.

meg, mert nem sokkal később megtisztelő felkérés ért, hogy írjak a *Bibó-émlékkönyvbe*.¹⁰¹

Ennek viszont nem tudtam eleget tenni. Nem gyávaságból, hanem azért, mert hosszú betegsége miatt az előadásaim megtartása alól is egyéves felmentést kellett kérnem. Bibót nagyon tiszteltem, s volt közöttünk kapcsolat. Egy hozzám intézett igen terjedelmes levele és egy megnyilatkozása tanúsítja, hogy feltűntem a látóhatára szélén. Egyik utolsó írásában idézte tőlem az „öncsonkító magyar politika” kifejezést, amelyet a két világháború közötti Magyarország jellemzésére egyik vitafelszólalásomban¹⁰² használtam. Számomra ez azért volt jelzésértékű, mert ebben az időben Bibó már nagyon kevés kortársra hivatkozott. Meg azért is, mert ezt a szófordulatomat azután többen is használták – ám az irodalom egy része más szerzőkhöz köti.

1982-ben az Akadémia levelező tagjává választottak. Berend T. Iván, az Akadémia akkori elnöke később

¹⁰¹ A *Bibó-émlékkönyv* eredetileg Bibó István 70. születésnapjára készült barátai és tisztelői ajándékaként, de mivel 1979-ben, 68 éves korában meghalt, így emlékező tisztelet lett belőle, és egyben a magyar szamizdatirodalom egyik meghatározó dokumentuma a késői magyar kommunista rendszer idejéből. A 76 írást tartalmazó kötet a korabeli magyar szellemi élet széles köréből gyűjtötte egybe az ellenzéki, vagy a vele távolabbról szimpatizáló gondolkodók Bibó ihlette tanulmányait, emlékező, reflektáló szövegeit. A kézirat 1980 októberében készült el, felajánlották a Gondolat Könyvkiadónak, de állami kiadó nem vállalta a megjelentetését, így kéziratban terjedt; teljes egészében csak 1991-ben publikálta a Századvég Kiadó és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

¹⁰² Felszólalását lásd Varga F. János: *Magyarország két világháború közötti történetéből* (Vita Magyarország története VIII. kötetéről), *Történelmi Szemle*, 1974/4, 657–658. – Bibó a vele 1976–1977-ben készített életrajzi interjú második beszélgetésében hivatkozott Szabad említett gondolatára, lásd Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai életrajzi dokumentumok*, Budapest, Kolonel, 1989, 82.

egy vitát alkalmasnak tartott arra, hogy felelevenítse akadémikussá választásom körülményeit. Ő ott volt a választásnál, én viszont nem voltam ott! Nehéz lenne ennél többet mondanom. Mindenesetre saját magát minősítette azzal, hogy nyilvánosságra hozta, kik szavaztak mellettem. Én ezt nem tudtam, azt viszont igen, hogy többször kerültem szóba az akadémiai tagságra, s hogy kik szavaztak következetesen ellenem. Kétségtelen, hogy ajánlóim között ott volt Andics Erzsébet és Székely György. Biztos, hogy ők a maguk nagy sakkjátismájában tették ezt.

Arról, hogy engem akadémikusnak jelölnek, egyetlen ember váltott szót velem: Mócsy András régész, aki egyébként aláírója is volt az ajánlásomnak.

Utólag hallottam, hogy a mellőzöttek egy csomagban való felvétele körül valamiféle árukapcsolás is lejátszódott. Könnyen el tudom képzelni, hogy az én akadémiai felvételem is alku tárgya volt.

Mindenesetre, amiről tudok, azért nem kell szégyellnem magam. Meg kell nézni, a bekerülésem időpontjától kezdve ki kit ajánlott akadémikusnak. Akkor kialakul a kép: ki lett bizonyos irányzatok szolgájává, sőt kiszolgálójává. Kinek a neve került, mondjuk, Balogh Sándor akadémiai ajánlására? Ormos Mária példátlan tudományos karrierje és mások Kossuth-, Állami és egyéb díjakra jelölésének, gyorsított akadémiai rendes taggá választásának menetében milyen szerepet játszott a politika és a tudás?

Amikor az MTA önkényuralom alatti időszakát kutattam, sajnálattal olvastam, hogy bizony a magyar tudomány számos nagy személyisége az úgynevezett ökonzervatívok (lényegében konzervatívok)

vok)¹⁰³ és az Akadémián sürgölődő centralisták, gyakorlatilag tehát Dessewffy Emil és Csengery Antal alkuinak eredményeként kerültek be a tagok közé. Jók és rosszak... Elég sajnálatos, hogy a magyar tudománytörténetben ilyenek lejátszódtak.

Akadémiai székfoglaló előadásomra 1983 tavaszán került sor *Magyarország önálló államiságának kérdése a polgári átalakulás korszakában* címmel. Nem volt politikamentes téma ez a nyolcvanas évek elején. Arról szóltam, hogy Magyarországnak volt egy fiktív függetlensége, amelyet a reformkorban a polgári átalakulást küzdő erők tényleges önálló államisággá kívántak fejleszteni. A székfoglalón sokan megjelentek azok közül, akikkel később a lakiteleki sátorban¹⁰⁴ találkoztam. Úgy látszik, történelemsz pályám alakulása során követtek figyelő tekintetek a szakmán belülről és kívülről egyaránt, és azok közé soroltak, akiknek a szocialista táborban és benne Magyarországon kialakuló válság idején van mondanivalójuk.

Volt még egy Bibó Istvánhoz köthető, említésre érdemes mozzanat. A nyolcvanas évek derekán a még Kulcin Ferenc által szerkesztett *Mozgó Világ* ankétot hívott össze Bibó István bizonyos kiadatlan írásainak megjelentetése kérdésében. Ezen az ankéton én is elmondtam

¹⁰³ Az említett Dessewffy Emil gróf vezette udvarhű, főként arisztokrata politikusokból álló csoport, ismertebb tagjai még Apponyi György, Szécsen Antal, Sennyey Pál, Majláth György, Zsedényi Ede, Vay Miklós, fiatalabb éveiben Apponyi Albert.

¹⁰⁴ 1987. szeptember 27-én Lezsák Sándor lakiteleki házában, a kertben felállított sátorban 181 ellenzéki értelmiségi tanácskozott a rendszerváltozás lehetőségeiről, majd megalakította a Magyar Demokrata Fórum elnevezésű politikai szervezetet.

egy vitát alkalmasnak tartott arra, hogy felelevenítse akadémikussá választásom körülményeit. Ő ott volt a választásnál, én viszont nem voltam ott! Nehéz lenne ennél többet mondanom. Mindenesetre saját magát minősítette azzal, hogy nyilvánosságra hozta, kik szavaztak mellettem. Én ezt nem tudtam, azt viszont igen, hogy többször kerültem szóba az akadémiai tagságra, s hogy kik szavaztak következetesen ellenem. Kétségtelen, hogy ajánlóim között ott volt Andics Erzsébet és Székely György. Biztos, hogy ők a maguk nagy sakkjátismájában tették ezt.

Arról, hogy engem akadémikusnak jelölnek, egyetlen ember váltott szót velem: Mócsy András régész, aki egyébként aláírója is volt az ajánlásomnak.

Utólag hallottam, hogy a mellőzöttek egy csomagban való felvétele körül valamiféle árukapcsolás is lejátszódott. Könnyen el tudom képzelni, hogy az én akadémiai felvételem is alku tárgya volt.

Mindenesetre, amiről tudok, azért nem kell szégyellnem magam. Meg kell nézni, a bekerülésem időpontjától kezdve ki kit ajánlott akadémikusnak. Akkor kialakul a kép: ki lett bizonyos irányzatok szolgájává, sőt kiszolgálójává. Kinek a neve került, mondjuk, Balogh Sándor akadémiai ajánlására? Ormos Mária példátlan tudományos karrierje és mások Kossuth-, Állami és egyéb díjakra jelölésének, gyorsított akadémiai rendes taggá választásának menetében milyen szerepet játszott a politika és a tudás?

Amikor az MTA önkényuralom alatti időszakát kutattam, sajnálattal olvastam, hogy bizony a magyar tudomány számos nagy személyisége az úgynevezett ókonzervatívok (lényegében konzervatívok)

vok)¹⁰³ és az Akadémián sürgölődő centralisták, gyakorlatilag tehát Dessewffy Emil és Csengery Antal alkuinak eredményeként kerültek be a tagok közé. Jók és rosszak... Elég sajnálatos, hogy a magyar tudománytörténetben ilyenek lejátszódtak.

Akadémiai székfoglaló előadásomra 1983 tavaszán került sor *Magyarország önálló államiságának kérdése a polgári átalakulás korszakában* címmel. Nem volt politikamentes téma ez a nyolcvanas évek elején. Arról szóltam, hogy Magyarországnak volt egy fiktív függetlensége, amelyet a reformkorban a polgári átalakulást követő erők tényleges önálló államisággá kívántak fejleszteni. A székfoglalón sokan megjelentek azok közül, akikkel később a lakiteleki sátorban¹⁰⁴ találkoztam. Úgy látszik, történészpályám alakulása során követtek figyelő tekintetek a szakmán belülről és kívülről egyaránt, és azok közé soroltak, akiknek a szocialista táborban és benne Magyarországon kialakuló válság idején van mondanivalójuk.

Volt még egy Bibó Istvánhoz köthető, említésre érdemes mozzanat. A nyolcvanas évek derekán a még Kulcin Ferenc által szerkesztett *Mozgó Világ* ankétot hívott össze Bibó István bizonyos kiadatlan írásainak megjelentetése kérdésében. Ezen az ankéton én is elmondtam

¹⁰³ Az említett Dessewffy Emil gróf vezette udvarhű, főként arisztokrata politikusokból álló csoport, ismertebb tagjai még Apponyi György, Szécsen Antal, Sennyey Pál, Majláth György, Zsedényi Ede, Vay Miklós, fiatalabb éveiben Apponyi Albert.

¹⁰⁴ 1987. szeptember 27-én Lezsák Sándor lakiteleki házában, a kerthen felállított sátorban 181 ellenzéki értelmiségi tanácskozott a rendszerváltozás lehetőségeiről, majd megalakította a Magyar Demokrata Fórum elnevezésű politikai szervezetet.

a véleményemet. Ez „kiszedésre” került, és tudtommal azóta is ebben az állapotában van. Ez volt ugyanis az a közlemény, amely a *Mozgó Világ* nevezetessé vált, betiltott számában jelent volna meg,¹⁰⁵ s amely végül csak kéziratos formában terjedt.

¹⁰⁵ A „régí” („eredeti”) *Mozgó Világ* Budapesten megjelenő irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomelméleti folyóirat, melynek 1971 és 1983 novembere között összesen 79 száma jelent meg. A pártállami tájékoztatáspolitikai tűréshatárán sokáig sikeresen egyensúlyozó lapot, amelyet 1981-től Kulin Ferenc szerkesztett, végül a Bibó István emlékének szentelt szám miatt tiltották be; a betiltás ellen a korszakban addig példátlan tiltakozás és szolidaritási akció bontakozott ki.

VI. ÚTON A POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁS FELÉ

Lakiteleken, sátorban

1987 nyár végén egy baráti felkérést kaptam: legyek ott a lakiteleki összejövetelen. Akkor már második feleségemmel¹⁰⁶ éltem, kislányunk, Juli hároméves volt. Fel tudtam mérni ennek a „kiszállásnak” a veszélyeit. Leültettem a feleségemet, s elmondtam neki, történész-ként úgy ítélem meg a helyzetet, hogy most egy változtatás történelmi lehetősége nyílik meg számunkra. Az a társaság, amelyik ott összegyűlik majd, vagy legalábbis egy részük, szerepet fog vállalni ebben. Ha én elmegyek oda – magamat ismerve –, biztosan el fogom mondani a véleményemet. Lehet, hogy az egész társaság úgy, ahogy van, „zárt helyen” ébred nemskára. Anyagilag úgy állunk, ahogy állunk. Van, ami a hatalmat esetleg elgondolkoztatja, hiszen egyetemi tanár, akadémikus vagyok, de nem akarok illúziókat keltetni. Lehetséges, hogy egy politikai üldözött feleségévé válsz, gyerekkel, nagyon szerény anyagi körülmények között. – Vállalod vagy sem? – kérdeztem. – Mert én szívem szerint el akarok menni. Ám ismerve a hatalom természetét, ismételten át kell gondolnom mindazt, ami

¹⁰⁶ Szabadné Sujan Andrea.

e helyzet következményeként rád hárul. Feleségem azt válaszolta: – Rettenetesen féltetek, de nem mondok nemet. – Sőt, azt mondta: menjek! Ezt nem a hős lelki feleség ábrázolására mesélem el, hanem egyszerűen azért, hogy jelezzem: nem voltak illúzióim a hatalommal és esetleges reakcióival kapcsolatban.

A lakiteleki sátorban szerény hozzászólással éltem, hiszen akkor már öt percre korlátozták a hozzászólásokat, s épp az én szavaim közepette tört ki egy nagy zivatar. Részint megpróbáltam a hatalom számára jelezni azt – közvetlenül, illetve reformkori példákön át –, hogy feltartóztathatatlan erők mozgásáról van szó. S legyenek boldogok, hogy van az országnak olyan felelősségteljes értelmisége, amely ennek az élére áll, azért, hogy egy demokratikus Magyarország érdekében kanalizálja ezt az erőt. Pontosan azért, hogy az ne szakítson gátakat... Másrészt helyeseltam a Pozsgay Imre bevezető előadásában vázolt irányt,¹⁰⁷ és kimondtam: a cél, amit Magyarország maga elé tűz, az a demokratikus és parlamentáris jogállam megteremtése.

Pozsgay lakiteleki szerepét egyértelműen méltányoltam. Az összejövétel résztvevőinek többsége azt igényelte, hogy kerüljenek az ott elhangzottak nyilvánosságra. Pozsgay ezt a politikailag jelentős gesztust megtette, amikor a *Magyar Nemzet*ben megjelent interjúban beszámolt a találkozóról. Néhány hozzászólót megnevezett, köztük engem is. Pozsgay a viszonylag ismertebb neveket sorolta fel, például Benda Kálmánt, aki akkor a Történettudományi Intézetben játszott

¹⁰⁷ Pozsgay beszédében nem zárta ki a többpártrendszer esetleges engedélyezését, továbbá úgy vélte, kívánatos lenne az ellenzék és a hatalom olyan együttműködése, ami idővel „egyfajta nemzeti koalícióhoz” vezetne el.

jelentős szerepet. Én voltam az egyetlen akadémikus a sátorban. Ez azért volt lényeges, mert ellensúlyozta a kezdődő ellenpropagandát, hogy Lakiteleken „jöttmenetek, gyűlevész népség” találkozója zajlott.

A Pozsgay-interjú hatását hamarosan lemérhettem a környezetemben. Volt, aki elfordult, amikor meglátott az egyetemen. Volt viszont, aki ájtott a túloldalról üdvözölni, s ismeretlenek köszönni kezdtek nekem. Ez elsősorban a lakóhelyünk környékén fordult elő.

Lakitelek után nem a hatalom fenyegetése, hanem sok tekintetben a folytatás kétsége ssége aggasztott. Ott ugyanis kimondtunk dolgokat – mint annyiszor a magyar történelemben. Élt bennem az aggodalom: megeshet, hogy bármilyen nagy jelentőségű is, de csak egy közös sóhajítás lesz a dologból.

A döntő az volt, hogy a Jurtában¹⁰⁸ folytatódott a dolog. Ekkorra már kialakult bennem az az attitűd, ami legjobban egy alföldi mondással jellemezhető: „Ha felkötötted a kolompot, akkor zörgesd.” Magyarán mondvaa, ha a lakiteleki sátorban elindultam a politika útján, akkor azt folytatni kell. 1988-ban a Jurtá színházbeli

¹⁰⁸ A Magyar Színkör Jurtá Színházát az 1980-as évek enyhülő légkörében művészileg független, jogilag kisszövetkezeti alapon működő színházi közösségként hozta létre Romhányi László színházi rendező. Végül nem művészi produkcióiról lett híres, hanem arról, hogy helyet adott a rendszerváltozás idején gyűlekezési helyet kereső, olyan alternatív politikai szervezeteknek, mint pl. a Magyar Demokrata Fórum, a Szabad Kezdeményezések Hálózata, a Rakpart Klub, a Fidesz, a Bajcsy-Zsilinszky Társaság stb. Az MDF eredetileg a Hazafias Népfronttól kapott volna helyiséget, de az utolsó pillanatban – nyilván szabotáló szándékkal – lemondták a lehetőséget, így az 1988. január 30-i tanácskozást az MDF már a Jurtában tartotta meg. A pártállam bukása után Romhányi és követői a szélsőjobb irányában radikalizálódtak, a vállalkozás pedig politikailag marginalizálódott és tönkrement.

összejöveteleken már nagyon tudatosan a politikai szerepvállalás iránti belső elkötelezettséggel vettem részt. A jurtabeli nyílt tanácskozások azért voltak fontosak, mert egy sor kérdésben kikristályosodott az az álláspont, ami az eljövendő, közvetlen tárgyalások alapját képezte.

A legfontosabbnak a legelső összejövetelet tartom. Ezen azt vitattuk: milyen államberendezkedést célozzunk meg Magyarországon? Az adott rendszeren belüli reformok helyett egy új struktúra létrehozása mellett foglaltam állást. Egyértelműen megfogalmazást nyert a parlamentáris demokrácia iránya. A vita során a parlamentáris demokrácia történelmi gyökereit, a reformkori és a '48-as vonatkozásokat érintettem, vitatkozva a sajtóval, amely a társadalom és az ellenzéki értelmiség politikai tapasztalatainak hiányára hivatkozott, és arra, hogy ha ez a mozgalom hirtelen beszabadul a politikai életbe, annak súlyos következményei lehetnek. Idéztem a nevezetes Széchenyi–Kossuth-vita¹⁰⁹ fontosabb elemeit. Azokat, amelyekben Kossuth nemcsak a népért, hanem a nép által végrehajtandó reformot látja a parlamentáris demokrácia megteremtése előfeltételének. Különös hangsúllyal idéztem kettőjük vitájának egy nevezetes fordulát. Ebben Kossuth szembeszállt azzal az érveléssel, hogy a nép a történelemben igen gyakran tévesen ítél, ezért nem lehet támaszkodni rá

¹⁰⁹ 1841–1848 között Széchenyi István és Kossuth Lajos több alkalommal folytattak személyes és sajtóvitát a polgári átalakulást és a nemzeti önrendelkezést célzó reformok kulcskérdéseiről, érintve többek között a jobbágyfelszabadítás, a közteherviselés, a jogegyenlőség, a sajtónyilvánosság, az iparfejlesztés, a vám- és kereskedelmi ügyek, az infrastrukturális reformok, a vallás- és egyházpolitikai kérdések, a művelődés és oktatás, a nemzetiségek, és nem utolsósorban az Ausztriához való viszony témaköreit.

a nagy politikai fordulatok előkészítése és végrehajtása során. Megismételtem a Lakiteleken mondottakat: feladatunk nem a mozgalom feltartóztatása, hanem a történelmi erők kanalizálása. Emögött is e vita alapkonceptiója volt. Kossuth mondta ezt, Széchenyi hivatkozására: „Krisztus ellenében Barabást támogatta a nép.”¹¹⁰ Kossuth értelmezése a következő: a történelem során számos esetben valóban előfordul tévedés, de ez annál inkább arra szorít bennünket, hogy a népet vonjuk be a politikába. A cél: a tanulási folyamatban az átlagember jusson el egy olyan szintre, hogy demagógok ne tudják manipulálni. Így mindinkább remélhető, hogy döntési helyzetbe jutva csökken a nép tévedésének, meg téveszthetőségének a veszélye.

Az első Jurta-találkozón tanulságos volt az a kiélezett, kemény küzdelem, amelynek során el tudtunk jutni az ülésről kiadott nyilatkozat¹¹¹ egyeztetett szövegéhez. Feszültséggel terhes várakozás következett.

¹¹⁰ Az akkoriban még történetileg is hitelesnek vélt bibliai elbeszélést azért idézte fel Széchenyi, hogy igazolja: nem szabad a politikai jogokba bevonni a tömegeket, mert ostobák és műveletlenek, így rosszul fognak dönteni: „ítéletében mindig hibázott a nép, és még Krisztus urunkat is minoritásban hagyta Barabás átellenében”, lásd *Jelenkor*, 1843/2. Kossuth erre így felelt: „tudom, hogy a nép itéletében gyakran tévedhet, s hogy Krisztus urunkat is minoritásban hagyta Barabás ellenében; [...] de azt is tudom, hogy a nép, tévedjen bár itéletében, de ítél; s Krisztus urunknak halni kellett, mert a nép őt minoritásban hagyta Barabás ellenében.” Mit lehet tehát tenni? „[E]lben bölcseségnek tartom azon ügyekezni, hogy mit egyes értelmes ember, becsületes szándokkal a közre nézve jónak hiszen, az a közönség helyeslését megnyerje; mert – alkotmányos országban, az alkotmányos nép akaratja nélkül, azt még csak nem is boldogíthatjuk”; lásd *Pesti Hírlap*, 1843/218.

¹¹¹ A hivatalos magyar média hírzárata miatt a nyilatkozatot a Szabad Európa Rádióból ismerhették meg a hallgatók, természetesen háziilag sokszorosítva mindenfelé terjedt, majd közreadta az emigráns párizsi *Magyar Filzetek* 1988/19–20. száma.

A nyilatkozat ugyanis kiváltotta a magát reformkommunistának minősítő politikai vezetés erőteljes kritikáját. Érdekes volt a nyilatkozat sajtó-, rádió-, televízióbeli fogadtatása is – elhallgatásokkal, csúsztatásokkal, s nyílt vagy burkolt támadásokkal...

A jogtabeli tanácskozásokon a későbbiekben is részt vettem. Emlékezetem szerint két alkalommal az erdélyi magyarság problémáival foglalkoztunk.¹¹² Felszólalásomban a magyar kisebbség érdekvédelme szempontjából is fontosnak tartottam, hogy a hazai demokratikus átalakulás ne maradjon elszigetelt jelenség tágabb környezetünkben. Amúgy ez végzetes lenne a számunkra! Inkább váltson ki, pozitív értelemben, láncreakciót, és a szomszéd népeket is segítse saját diktatúráik felszámolásához.

Hálózat, mozgalom vagy párt?

A jogtabeli összejövetelek és az azonos időben megszervezett újabb lakiteleki tanácskozás hozzájárultak a Magyar Demokrata Fórum szervezetének kiformálódásához.¹¹³ Ebben a folyamatban, tőlem telhetően, részt vettem. Az MDF-ben „törzstagnak” számítottam, ugyanis az első lakiteleki tanácskozáson résztvevők és

¹¹² Az 1988. március 6-i tanácskozás kifejezetten a kisebbségi kérdéssel foglalkozott, bírálta a kormány passzivitását, és hangsúlyozta: Magyarországot felelősség terheli a határon túl élő magyarság soráért.

¹¹³ A második lakiteleki találkozón, 1988. szeptember 3-án fogadták el az MDF Alapítólevelét és Alapszabályát, és a jelen lévő 400 fő kimondta az MDF szervezett mozgalmá alakulását.

a Fórumba később „hivatalosan” belépők számsorrendjét az első részvételtől számították.

A második lakiteleki összejövetelen találkoztam ismét Antall Józseffel, s ettől kezdve kapcsolatunk még szorosabbá vált. Addig is laza, de folyamatos érintkezésben voltunk egymással, ugyanis jóval korábbi felkérésére egy időszakon át tagja voltam a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum múzeumi tanácsának. Kapcsolatunknak ez is fontos szakasza volt, hiszen a tanácskozásokat kiegészítő magánbeszélgetések nem korlátozódtak múzeumi témákra.

Még 1988 tavaszán egy ifjú történész kollégám kézbesített számomra egy felkérést: írjam alá egy ellenzéki szervezkedés már többek által aláírt nyilatkozatát. Én ezt nem írtam alá. Nem azért, mert úgy éreztem, hogy konfliktust jelent az alakuló Demokrata Fórumhoz való tartozásommal. Az észrevételem sokkal inkább az volt, hogy én többé nem akarok egyszerű csatlakozó lenni. Tehát ha engem megtisztelnék azzal, hogy egy alakuló mozgalomba való részvételre meghívják, akkor igényt tartok arra, hogy az alapító nyilatkozat megszövegezésében is részt vegyek. Nem hiúságból tettem így, inkább mert úgy éreztem, új felelősségvállalásomhoz ez is hozzátartozik. Ne lehessen a nevemet olyan dokumentumon szerepeltetni, amelyben nincs benne a szellemi részvételem. S úgy gondoltam, jogtabeli felszólalásaimmal az akkori törekvések egyik alakítójaként léptem fel. Tehát saját gondolataim révén, s nem hozott címeimmel. A másik észrevételem az volt, hogy e szervezkedés önmeghatározására a *hálózat* kifejezés nem jó választás. Ez egyszerű tükörfordítás, s ami egyes nyelvekben pozitív, az nálunk pejoratív értelmű.

Én pedig nem akarok olyan mozgalomban részt venni, amely önmagát hálózatnak nevezi! A Demokrata Fórum megszerveződésének folyamatában többek között az tetszett nekem, hogy az első perctől kezdve vállalta a teljes nyíltságot. A hálózat a titkos tevékenység világába tartozó fogalom, s én nem akartam egy hálózat tagja lenni. Csak egy nyílt politikai mozgalom tagságát tudom vállalni. Mélységesen egyetértettem azzal, hogy mindannyian, valamennyi gyűlésen, névvel ellátott felirattal voltunk jelen. Minden egyes gyűlésen névaláírásunkkal léptünk be a terembe, személyünkben vállalva a felelősséget mindazért, amit mondunk. Mint később megtudtam, az aláírás elutasítását üzenetértékűnek tartották. Úgy tekintették, hogy a Szabad Kezdeményezések Hálózata ezzel eleve elhatároltam magamat.¹¹⁴

Még egy mozzanatra utalnék. 1988. június 16-án a Batthyány-örökmécsesnél Nagy Imre kivégzése évfordulóján egy nagy illegális megmozdulásra került sor. Összhangban nyílt politikai kiállással, erre elmentem. Nem esett ugyan bajom, de szemtanúja, átélője voltam a rendőrségi brutalitásnak, a megmozdulás véres oszlatásának.

¹¹⁴ 1988 márciusában a pártállami rendszer ellenzékének az a csoportja, amely az illegális *Beszélő* című lapot is kiadta, felhívást bocsátott ki egy „Hálózat” elnevezésű ellenzéki keretszervezet létrehozására. Május 1-jén megalakult a Szabad Kezdeményezések Hálózata, azzal a céllal, hogy elősegítse a különböző független csoportok közötti információcserét, továbbá politikai alternatívákat dolgozzon ki a diktatúra felszámolására. Az elnevezés arra utalt, hogy a szervezők a tagszervezetek között kezdetben lazább kapcsolatrendszert képzeltek el. A többi csoportosulás – elsősorban az MDF – megerősödése azonban arra készítette a kezdeményezőket, hogy 1988. november 13-án létrehozzák a Szabad Demokraták Szövetségét.

A második lakiteleki tanácskozást követően, 1988 októberében volt egy összejövetel Ferencz Csaba lakásán. Rajtam kívül Fekete Gyula, Czákó Gábor, talán Bíró Zoltán és még néhányan voltak ott. Ekkor vetődött fel újra a Parlamentben Bős–Nagymaros megépítésének kérdése.¹¹⁵ Többen úgy véltük, hogy jeleznünk kellene: ezt a Parlamentet már nem tartjuk alkalmasnak ilyen horderejű döntések meghozatalára, döntése számunkra elfogadhatatlan, és mindennek a tanulsága az, hogy elkerülhetetlen egy alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása. Ez egy mondatban a nyilvánosság elé is került.

Az átalakulást én akkor úgy képzeltem, hogy mielőbb létre kell hozni egy ideiglenes alkotmányozó nemzetgyűlést választások útján, de csak azzal a mandátummal, hogy bizonyos alkotmányos alapelveket elfogadjon. Utána egy második fordulóban következhetnének a parlamenti választások. Ezt a javaslatomat újra és újra fölvettem az MDF vezetőségében, amely ekkor a Corvin téren a Népművelési Intézet helyiségében tartotta üléseit nagyon széles körű részvétellel, de nem eléggé hatékonyan. Látva, hogy nem tud a dolog kijegecsedni, leírtam az átalakulásról szóló elképzeléseimet 1988 végén, és közlésre átadtam Bíró Zoltánéknak,

¹¹⁵ A bős–nagymarosi vízlépcső a Duna magyarországi és szlovákiai közös szakaszának komplex hasznosítására (energiatermelés, a hajózhatóság biztosítása, árvízvédelem, területfejlesztés) tervezett építmény. A magyar kormány a környezetvédők és civilek tiltakozásának hatására 1989-ben leállította az építkezéseket, 1992 májusában pedig felbontotta az államközi szerződést. A csehszlovák fél erre 1992 októberében a bős-i erőmű csatornájába (vagyis a mai szlovák területre) terelte a Duna vizének 83%-át, és azóta is jogtalanul használja azt. A hágai Nemzetközi Bíróság 1997-ben mindkét felet elmarasztalta, és kötelezte őket a helyzet államközi szerződésekkel való rendezésére, ez azonban azóta sem történt meg.

hogy jelenjék meg a *Hitel*ben.¹¹⁶ Érdeklődtem a kézirat sorsáról, húzták-halasztották a dolgot, míg végül sürgésemre óriási késéssel 1989 tavaszán egy szétesett, korrigálatlan szöveg jelent meg. Alig lehetett követni a tényleges mondanivalóját.

Akkor már egy másik cikkem is futott, amelyik ahhoz a vitához kapcsolódott, hogy mozgalom vagy párt legyen-e a Magyar Demokrata Fórum. Amellett érveltem, hogy indulhat valami mozgalomként, ám ha a parlamentáris demokráciában hatékony tényezővé akar válni, akkor párttá kell szerveződnie. Ez nem vágott egybe Bíró Zoltán felfogásával.

„Paradicsom és trágya”

Mikor kezdeményezett először egyeztetéseket az MSZMP az ellenzékkel?

Az MSZMP még 1988 nyarán kezdeményezett egy politikai tanácskozást, amire 1988–1989 fordulóján került sor. Számomra is alkalom kínálkozott ezen az első párttanácskozáson való részvételre, amelynek anyaga nyomtatásban is megjelent. Mint minden hozzászólásom előtt, akkor is számot vetettem azzal: lehet, hogy a

¹¹⁶ A *Hitel* című irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat 1988-ban indult, első számaiban a korabeli irodalmi élet minden árnyalatának képviselői publikáltak: Ágh István, Balassa Péter, Czakó Gábor, Cseres Tibor, Csiki László, Csurka István, Domokos Mátyás, Esterházy Péter, Görömbei András, Nagy Gáspár, Orbán Ottó, Sütő András, Szécsi Margit, Szőrényi László, Tornai József, Utassy József és még sokan mások. Kezdetben az MDF vezetői úgy tekintették, hogy a lap némiképp a párt szellemi holdudvarához tartozik. A ma is megjelenő folyóirat impressuma szerint örökös főszerkesztője Csoóri Sándor.

megnyilatkozási lehetőségeinknek rövidesen vége szakad – ezért úgymond, palackposta jelleggel is bír mindaz, amit mondtam.

A vita résztvevői¹¹⁷ közül alig néhányan szóltunk másodjára is. Egyes felszólalásokban hiányoltam nemcsak a koncepciót, hanem az iránymutatást is. Egyértelművé tettem, hogy feladatunk a parlamentáris demokrácia irányába vivő nagy fordulat előkészítése Magyarországon. Idéztem egy nagykorösi zsidó értelmiségi bácsi gondolatát. Jó negyven évig hordtam magamban, mire letehettem a nyilvánosság asztalára. Elég megdöbbentette a tanácskozókat, sőt az agrárszakember elnök fejszoválását is kiváltotta. A mondat így hangzott: „Rajtunk múlik, hogy mi fog itt történni. Én meg vagyok győződve, hogy megfelelő feltételek esetén Magyarország paradicsomkert lesz, de azt is tudom, hogy mi leszünk hozzá a trágya...” Késérő gondolat, de egy nemzedék életérzését fejezte ki akkoriban. Most már én tartoztam azok közé, akik tudták, hogy az életüket kell rátenni céljaik megvalósítására. Nagyon adekvátnak éreztem.¹¹⁸

¹¹⁷ Az MSZMP részéről: Andics Jenő, Balogh Sándor, Dányi Pál, Fabriczki András, Forgács Imre, Halász József, Huszár István, Katona Béla, Kemény László, Madarász Tibor, Romány Pál, Schmidt Péter, Szerdahelyi István, Szoboszlai György; az MDF részéről: Bíró Zoltán, Bogár László, Csengey Dénes, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos, Joó Rudolf, Kiss Gy. Csaba, Kulin Ferenc, Lezsák Sándor, Sólyom László, Szabad György.

¹¹⁸ A tanácskozás anyagát lásd *A demokrácia alternatívái hazánkban. Az MSZMP és a Magyar Demokrata Fórum képviselőinek vitafóruma a Politikai Főiskolán, 1989. január 20-án*, Budapest, Kossuth, 1989. – A tanácskozást Romány Pál volt mezőgazdasági miniszter (1975–1980) vezette, aki udvariasan megjegyezte: trágya helyett mondjanak inkább táptalajt – mire Szabad azonnal mosolyogva hozátette, hogy természetesen csak a maga nevében beszél.

Közben haladt előre a Demokrata Fórum megszerveződése. 1989 márciusában, a már második lakiteleki találkozón magát önálló politikai szervezetnek nyilvánító Fórum országos gyűlést hirdetett. Ezen a rendezvényen engem az elnökség tagjává választottak. Az aktust megelőzte, illetve követte egy-egy felszólalásom. Az elsőben egy alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása mellett törtem lándzsát. A Demokrata Fórumban, most már az elnökségben, elég aktív szerepet játszottam a fontosabb döntéshelyzetekben. Az egyik ilyen az MSZMP Pártközpont megkeresése volt, amely az egyes pártokkal való tanácskozást szorgalmazta. Az első fordulóban az MDF elnökségének két tagja ült le tárgyalni a Grósz vezette párt vezető személyiségeivel.¹¹⁹

Az Ellenzéki Kerekasztal

S nemsokára megérkezett a Független Jogász Fórum felhívása: közreműködésükkel jöjjön létre kapcsolat az egyes ellenzéki szervezetek között. Ez megakadályozhatja azt, hogy a különböző szervezetek egymástól olykor eltérő felfogása érvényesüljön lényeges kérdésekben.

Én az első perctől kezdve – noha a felhívás aláírói¹²⁰ közül senkit sem ismertem – ezt rendkívül jó kezdé-

¹¹⁹ Bíró Zoltán és Csurka István, lásd *Népszabadság*, 1989. március 6., 5.

¹²⁰ A felhívás megjelent a *Magyar Nemzet* 1989. március 15-i számában, de csak ezzel az aláírással: „A Független Jogász Fórum választmánya.” Valószínűbb tehát, hogy Szabad a felhívást kísérő levél aláíróira gondolhatott, akik nyilván a Független Jogász Fórum hét alapítója közül kerülhettek ki: az elnök Kónya Imre, továbbá Bártfay Pál, Egressy András, Perlaki Erika, Richter Anna, Sándorfi György, Tóth László.

ményezésnek tartottam. Történelmi tapasztalataim alapján az volt a felfogásom, akkor érünk el sikert, ha létre tudjuk hozni az alkotmányos erők közötti teljes egységet. Én, aki az önkényuralom korával, illetve korábbi időszakok törekvéseivel behatóan foglalkoztam, tudtam, miként lehet az abszolutizmussal szemben hatékonyan fellépni. Ezért fektettem nagy súlyt arra, hogy találjuk meg azt a legkisebb közös többszöröst, amely átfogja az alkotmányos törekvésű ellenzéki szervezeteket. Ebben az időszakban érzékelttem ugyan, de másodlagosnak tekintettem az ellenzéki irányzatok közötti nézetkülönbségeket.

Az MDF vezetése részéről felkérést kaptam: képviseljem a szervezetet a Jogász Fórum tanácskozásain. Ezekben az első perctől kezdve részt vettem. A felkérést velem együtt még Sólyom László kapta meg. Ő is tagja volt a Demokrata Fórum elnökségének, ám a Független Jogász Fórum választmányának is. Ő úgy fogta fel a megbízást, hogy a Jogász Fórum tagjaként vesz részt a tárgyalásokon, s nem a mi delegációnkhoz csatlakozik.

Ez volt az Ellenzéki Kerekasztal megbeszéléseinek nyitánya. Kik lettek az MDF megbízottjai a tárgyalásokon?

Egy alkalommal Gergely András, másfél alkalommal Csurka István, s néhányszor Furmann Imre. Sólyom László sajátos különállása miatt március végétől nyárig az MDF-et lényegében én képviseltem.

Úgy láttam, az MDF politikáját akkor elsősorban meghatározó Bíró Zoltán és mások alulértékelik az Ellenzéki Kerekasztal jelentőségét. Ezzel is magyaráz-

ható, hogy energiáim jelentős részét a tárgyalások alakítására fordítottam. Hamar felismertem ugyanis: ha van az ellenzék összefogására alkalmas szervezeti keret, akkor ez az Ellenzéki Kerekasztal lehet. Másfelől arra törekedtem, hogy az MDF-en belül elfogadtassam az ellenzéki összefogás fontosságát. A kettő között aztán bizonyos kölcsönhatás alakult ki.

Történeti fogalmazókészségem folytán elég jelentős szerepet játszottam a Kerekasztal nyilatkozatainak megfogalmazásában. Én kardoskodtam amellett, hogy a nevünk legyen Ellenzéki Kerekasztal, nagy kezdőbetűvel írva, mert tulajdonnév! A széthúzó tendenciákkal szemben nagyon korán felléptem. Ezek közül csak egyet szeretnék kiemelni: két szervezet is kifogást emelt a Fidesz esetenként szokatlanul radikális, vagy a konvencióktól elütően megfogalmazott megszólalásai ellen. Indítvánnyal éltek, hogy az Ellenzéki Kerekasztal határolódjon el a Fidesztől, és a tanácskozásokból rekesszük ki őket. Erre én közöltem: ha a Fideszt kizárják az Ellenzéki Kerekasztalból, az MDF nem vesz részt tovább a tanácskozásokon. Ennek meg is lett a hatása – s attól kezdve a berzenkedések bizonyos határok között maradtak.

Ezt nem a saját érdememként mondom el, hanem azért, mert nagyon világosan törekedtem arra, hogy az ellenzék erejének megosztására irányuló indulatokat, törekvéseket ellensúlyozzam, illetve kizárjam.

Bizonyos értelemben hasonló történet, amikor a Kereszténydemokrata Néppárt felvételéről volt szó. Akkor már a *keresztény* jelzőt használó szervezetek egész sora jelentkezett, de én a Kereszténydemokrata Néppárt felvétele mellett léptem fel, látva, hogy ez a szervezet

a maga elődeként a Barankovics-féle pártra¹²¹ támaszkodik. Keresztes Sándor személyében is garanciát láttam. Az akkor legaktívabb Szakolczai György intellektusának értékeit és szemléletének mélységét felismerve felléptem azzal az ellenállással szemben, amely a Kerekasztal egyes szervezetei részéről mutatkozott. Arra hivatkoztam, hogy a KDNP nem a két világháború közötti kurzus utóda, hanem egy olyan párté, amely 1947 után megharcolta a maga demokratikus harcát a kommunisták térnyerésével szemben. Ha a magyar politika demokrata erői szövetségre tudnak lépni velük, akkor hivatott arra, hogy Magyarországon a francia MRP-hez vagy az olasz kereszténydemokrata párt klasszikus korszakához¹²² hasonlítható pártot testesítsen meg.

Komoly küzdelmeket követően sikerült elérni a KDNP felvételét. Már akkor éles küzdelem bontakozott ki a szociáldemokraták különböző irányzatai között. Számos esetben kaptam éles bírálatokat, mert én

¹²¹ 1944 októberében, a német megszállókkal szembeni küzdelmet is vállalva alakult meg a Demokrata Néppárt, amely a háború után – Barankovics István vezetésével – modern, a pápai szociális tanítás szellemében politizáló, a köztársasági államformát elfogadó, a Szovjetunióval is baráti kapcsolatokat ápoló politikai erőként igyekezett védeni az egyházakat és a polgári demokratikus erőket a kommunista párt mind erőszakosabb hatalmi nyomulásával szemben. 1949 elején azonban a pártot feloszlatták, számos képviselőjét bebörtönözték, Barankovics pedig emigrációba kényszerült.

¹²² Az 1942 decemberében megalakuló Olasz Kereszténydemokrata Párt – Alcide de Gasperi vezetésével – meghatározó szerepet játszott a második világháború utáni Olaszország demokratikus újjáépítésében és az európai integrációs folyamat elmélyítésében. 1944 és 1994 között minden kormány vezető erejét adta, irányításával az ország a vezető világhatalmak sorába emelkedett. Az 1990-es évek második felében azonban válságba került, és elveszítette befolyását – Szabad ezért utal a párt „klasszikus” korszakára.

nem voltam hajlandó kirekeszteni a kezdetektől fogva velünk együttműködő szociáldemokrata szervezetet egy másik szervezet jelentkezése miatt.

Ez a Petrasovits-féle szárny volt?

Igen. Amikor a Baranyai Tibor által képviselt Magyarországi Szociáldemokrata Pártot¹²³ már felvettük, akkor jelentkezett a Petrasovits-szárny. Mindkettő a maga legitimitását hangsúlyozta, és az egyik vagy a másik oldal kizárólagos támogatására szólított fel minket.

Az Ellenzéki Kerekasztal története megírandó történet. A júniusig tartó ülésekről a Független Jogász Fórum összegezései állnak rendelkezésre.¹²⁴ Ezek – azt kell mondanom – hitelesek, a valóságot tükrözik. A nagy hiány június vége és augusztus eleje között van, ami-

¹²³ 1989-ben – a történelmi pártok sorában – újraalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is. Ennek képviselőjében lett Baranyai Tibor az Ellenzéki Kerekasztal tagja. A novemberi kongresszuson azonban – miközben már hónapok óta zajlottak a Kerekasztal-tárgyalások – a párt három részre szakadt: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) nevet őrző csoport elnöke Petrasovits Anna lett, Révész András és hívei Független Szociáldemokrata Párt néven különültek el, míg a harmadik tömörlés – Takács Imre, Szabó Lajos, Baranyai Tibor és társai – „Történelmi” Szociáldemokrata Párt (SZDP) néven szervezkedtek ezután. A szociáldemokrata pártok nemzetközi szervezete a Petrasovits-féle MSZDP-t tekintette a Szocialista Internacionálé legitim tagjának.

¹²⁴ A témáról még nem született történelmi monográfia, de a tárgyalások jegyzőkönyveinek szövege – beleértve az FJF feljegyzéseit is – megjelent a következő kiadványban: *A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben*, szerk. Bozóki András és mások, I–IV, Budapest, Magvető, 1999; V–VIII, Budapest, Új Mandátum, 2000.

kor a Nemzeti Parasztpártot képviselő Varga Csaba és felesége kezében volt az adminisztráció. Ők, feltételezhetően jó szándékkal, de nem jó szervezéssel maguk állítottak be gyorsírókat az üléseken történtek lejegyzésére. E gyorsírói jegyzetek egy része viszont követetetlen. Az elhangzottak ismételt tiltakozásokat kiváltó pontatlanságokkal, néha pedig az ott történtek teljes félreértésével kerültek rögzítésre. Egy részük pedig csupán helyel-közzel feloldott gyorsírófüzetekben áll rendelkezésre.

Az asztal három oldala

A határvonalat tulajdonképpen a háromoldalú politikai egyeztető tárgyalások megkezdésének időpontja jelenti.¹²⁵ A Független Jogász Fórum tudniillik ettől kezdve kivonult az Ellenzéki Kerekasztalból. Kónya Imre ülésvezető tevékenysége júniusban lezárult. Ők úgy tekintették, hogy szervezőmunkájukkal a Kerekasztalt már hozzásegítették a továbbéléshez. Most már a megalakult, s a hatalommal tárgyalásba lépett szervezeteken múlik, mi történik. Hárman közülük (Kónya, Kutrucz Katalin és Bártfay) a szakbizottságok munkájában továbbra is részt vettek.

Bármennyire is meghökkentő, Kónya Imréről, aki addig semleges, egyensúlyozó szerepkörben vitte a

¹²⁵ Az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal június 10-én egyezett meg arról, hogy Nemzeti Kerekasztal néven az állampárt, az ellenzék és az egyéb társadalmi szervezetek és mozgalmak bevonásával háromoldalú tárgyalások kezdődnek a Parlamentben az alkotmányos rendszer átalakításáról.

dolgokat, hosszú ideig nem is tudtam, hogy az MDF tagja. Szerepét józannak, de egyáltalán nem az MDF-et támogatónak láttam. Tényleges feladatának megfelelően olyan vezetést éreztem részéről, amely bizonyos objektivitással próbálja az összefogást megteremteni.

A kormányzattal, pontosabban inkább az állampárttal való tárgyalásra felkészülve születtek meg azok a nyilatkozatok – kettő tevőleges részvételemmel –, amelyek közül az elsőt június 13-án, a tárgyalásokat megnyitó plenáris ülésen Kónya Imre adta elő, a másodikat és a harmadikat június 21-én a politikai kérdésekben én, a gazdaságiakban Pető Iván.¹²⁶

Ismét abból indultam ki, ami a januári tanácskozáson is vezérelt. Még mindig számoltam azzal, hogy a válságba került hatalom bármikor lecsaphat. A szövegekben a törvényes utat, a békés átalakulást hangsúlyoztam, de minden megalkuvás nélkül foglaltam állást a programkövetelések ismertetésekor a tekintetben, hogy a tárgyalások során Magyarország teljes átalakításának programját, azaz a demokratikus parlamentáris rendszer helyreállításának programját maradéktalanul tárgyaljuk meg. Az MDF elnökségi

¹²⁶ A nyilatkozatok leszögezték az MSZMP-vel folytatandó tárgyalások alapelveit és céljait, a mielőbbi szabad és demokratikus választások előkészítésének elvi feltételeit, továbbá – a gazdasági kérdések sürgősségére tekintettel – a készenlétet e területen a közvetlen eszmecserére. (Ezt a válságos helyzet miatt kivételnek tekintették, mert az EKA álláspontja szerint egyébként a szakkérdések megtárgyalására valójában csak a demokratikusan megválasztandó új államhatalom lehet illetékes.) A három nyilatkozat megjelent a következő kiadványban: *EKA. Ellenzéki Kerekasztal (portrévázlatok)*, szerk. Richter Anna, Budapest, Ölet, 1990, 301–309.

ülésein ugyanakkor még mindig csupán az utolsó kérdések egyikeként merült fel: mi történik egyáltalán az Ellenzéki Kerekasztal ülésein? Szinte erővel kellett beiktatni, hogy az elnökség ezzel is rendszeresen foglalkozzon. Bíró Zoltán továbbra is csupán megengedő, elnéző volt, néha bizonyos türelmetlenséggel állt rá a Kerekasztal dolgainak a megtárgyalására.

A Kerekasztal vitái nagyobb mozgásteret kínáltak, mint az MDF elnökségi ülései?

Bizonyos fokig igen. Azonban szükségem volt arra, hogy egyes kérdésekben érezzem valamelyest a kollektív döntések fedezetét is. Másfelől az önkontrollom ugyancsak megkívánta ezt. Aki komolyan vette a Kerekasztal fontosságát, az Csengey Dénes, Für Lajos volt, némiképpen, a maga hallgatag modorában, Keresztes K. Sándor, majd fokozatosan Kulin Ferenc és Lezsák Sándor.

És Antall József?

Antall akkor még nem volt ott. A háromoldalú tanácskozások hivatalos megnyitóján az elnökség fő megbízottjaként megjelent Für Lajos, ő azonban nem vett részt a tanácskozásokon. Az MDF-delegáció ügyeit a háromoldalú tárgyalások megkezdéséig Sólyom Lászlóval ketten vittük, akivel az emberi kapcsolatom is ekkor mélyült el. Akkor ő már egyre inkább egyértelművé tette, hogy a Független Jogász Fórumban való szerepvállalása nem zárja ki, hogy az MDF álláspontját képviselje. Az MSZMP-vel folytatott programegyeztető

tárgyalásokon¹²⁷ Sólyom László és Tölgyessy Péter vettek részt. Ezek voltak az előtanácskozások, a program kialakítása, a tanácskozás módjának rögzítése stb. Ezeken közös akaratból, közös megfontolásból, nagyon jól kidolgozott taktikával ellenszegültünk minden megosztásra irányuló törekvésnek. Mert hiszen az ültetésrendtől kezdve minden arra irányult, hogy – bolsevik taktikával – az egymás közti feszültségeket kihasználva megosszanak, konfrontáljanak minket.

Sólyom László teljes egyetértésével alakítottuk ki közös álláspontunkat az MDF-ben: lényeges megtárgyalnivalónak elsősorban azt gondoljuk, ami a szabad választások megtartásához vezet. Minden más kérdés csupán járulékos, nem is tartozik a kompetenciánkba, hiszen alkotmányjogilag felhatalmazás nélkül tárgyalunk. Az MSZMP-nek azt a taktikáját, hogy „itt vannak az ország fontos gazdasági, szociális problémái, de ezek nem akarnak ezekkel foglalkozni” – ha kivédhetetlen, akkor fogadjuk el. Felvesszük a napirendi kérdések közé, de alapállásunk az legyen, hogy a hatalom tárja fel az aktuális helyzetet. Bocsássa rendelkezésünkre az adatokat a gazdaság helyzetéről. Mindaddig, amíg nem tudjuk, mik az aktívumok, s mik a passzívumok, mivel rendelkezik és mivel tartozik az ország, addig egyszerűen nem tudunk miről tárgyalni.

Tudtuk, hogy a részletes, megbízható adatokat nem

¹²⁷ Miután megalakult az Ellenzéki Kerekasztal, meg kellett állapodni az MSZMP-vel immár az átalakulás tényleges kérdéseit megtárgyaló ún. Nemzeti Kerekasztal konkrét formájában, a tárgyalások főbb szabályaiban stb., tehát abban a forgatókönyvben, ahogyan mindez végbemegegy, és a végső megállapodás megszületik. Ezeken az előkészítő tárgyalásokon az EKA szervezeteit Sólyom László és Tölgyessy Péter képviselték.

fogják a rendelkezésünkre bocsátani. Aztán, lépésről lépésre haladva, a háromoldalú tárgyalásokon mindig megismételtük az egyre szaporodó bizottsági tagoknak és szakértőknek, hogy mi pontos információkat kérünk, mert csak ezek alapján tudunk állást foglalni az adott témában.

A háromoldalú tanácskozások nyári nyitánya idején Sólyom László korlátozott mértékben akkor elsősorban a sajtó, a médiumok bizottságának munkájában vett részt – de már jelezte, hogy a nyár jelentős részében nem tud itthon lenni, el kell utaznia. Én ezt nagyon aggasztónak találtam. 1989 tavaszától óriási terhelésnek voltam kitéve. Nem szabad elfelejteni, akkor még tanítottam az egyetemen. Egyetlenegy órát mulasztottam a '88/'89-es tanévben, de azt is megtartottam később. Részt vettem az MDF elnökségi ülésein, rengeteget kellett olvasnom ahhoz, hogy kellően informált legyek az Ellenzéki Kerekasztal ülésein. Jeleztem az MDF-ben: szeretném, ha az elnökség aktívabban bekapcsolódna a munkába. A válasz: „Ez a tag nem ér rá, az sem ér rá...” „Úgysem ott fognak eldőlni a dolgok...” Esetenként fölényeskedést, lekezelést is érzékeltem. A Kerekasztal egy mellékhadszíntérnek számított. Június végén egy elnökségi ülésen bejelentettem: az Ellenzéki Kerekasztal ülései és a megkezdődő háromoldalú politikai egyeztető tárgyalások olyan felelősséget és megterhelést jelentenek számomra, amit egyedül nem bírok, szükségesnek tartom a létszám kiegészítését. – Furmann Imre legyen – tanácsolták. Mondtam, ő Miskolcra nem tud mindig ott lenni. Azt kérdezték, tudok-e ajánlani valakit. Antall Józsefet ajánlottam, aki az országos gyűlésen még részt vett, de azóta nem kap aktív szerepet... Ekkor megszólalt Csoóri Sándor: ő is

Antallt tartotta a legjobbnak az MDF képviselőt. Ez az, amire Antall hivatkozni szokott, hogy egymástól függetlenül mi ketten kerestük meg őt. Én tudniillik, még mielőtt ezt a javaslatot megtettem volna, felhívtam telefonon, s megkérdeztem, vállalná-e a megbízást. Azt mondta, igen, ha az elnökség őt erre felkéri. A Demokrata Fórum vezetősége úgy határozott, Antallt meghívjuk egy elnökségi ülésre. Így is történt.

Antall ragyogó előadást tartott: arról beszélt, hogy szerinte a Demokrata Fórumnak – az európai tendenciákat is figyelembe véve – a politikai színpadon mi-ként kellene pártként elhelyezkednie. Mint ezt már korábban említettem, magam is ugyanezt az álláspontot képviseltem. Antall Józsefnek a nyár derekától kezdődő megjelenése a háromoldalú vagy Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon rendkívül pozitívan vitte előre a dolgokat. Kitűnő intellektusa, kombinatív készsége, remek diplomáciai érzéke nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az MSZMP tárgyalási készségének nyár végén már érezhető csökkenése ne vezessen végzetes következményekhez a kora őszi hónapokra.

Szerencsére ebben az időben már a tárgyalások teljes anyaga megmaradt magnetofonon rögzítve. Én az elnökség egyetértésével az MDF egy kitűnő munkatársát, Reményi Istvánt felkértem a tárgyalások hanganyagának főlvétele. Ehhez elnyertem az Ellenzéki Kerekasztal egészének támogatását. Augusztus 3-tól minden tárgyalásunk rögzítve van. Ettől kezdve a választási rendszer vagy a köztársasági elnöki jogkör kérdésének a maga jelentőségén is túlterjeszkedő megvitatása, az alkotmányos reformok mértékének vagy a tárgyalási taktikának kérdése stb. mind rögzítésre került.

Még nem esett szó arról, mit jelentett a „harmadik oldal”¹²⁸ megjelenése a politikai egyeztető tárgyalásokon.

Gyakorta találkozom azzal a tévedéssel, mintha én korlátoztam volna a harmadik oldal szereplését a tárgyalásokon. Ezt Kósáné Kovács Magda már akkor is nehezményezte. Nem, egyáltalán nem így volt! Én csak utaltam arra az alapmegállapodásra, amely a harmadik oldal jogait nem a másik két oldaléval azonosította! Magyarán, az Ellenzéki Kerekasztal és az MSZMP tárgyaló küldöttségének súlyával. Számunkra teljesen nyilvánvaló volt, hogy a harmadik oldal nem egy független irányzat, hanem az MSZMP segédcsapata. S nem volt véletlen, hogy az MSZMP követelte részvételüket a tárgyalásokon.

Ezt annak ismeretében mondom, hogy soraikban voltak valóban független személyek, sőt talán független tendenciát képviselő szervezetek is. Ám a harmadik oldal egészére ez nem volt érvényes a háromoldalú tanácskozáson! S nagyon kevésbé volt ez igaz a független szerepre vágó, de azt valójában be nem töltő szak-szervezetek ott megjelent képviselőire.

Érdemes felidézni egy beszélgetést. A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások egyik augusztus második felében megtartott ülésének szünetében odajött hozzám Fejti György. Azon az ülésen az Ellenzéki Kerekasztal részéről én voltam a soros elnök, Fejti György pedig az MSZMP és kapcsolt részei részéről elnökölt. Úgy

¹²⁸ A Nemzeti Kerekasztal tárgyalásainak megfelelő manipulálása szándékával az MSZMP ragaszkodott ahhoz, hogy ne csak az ellenzék és a kormánypárt, hanem a látszólag független civil szervezetek egy csoportja is kvázi egyenrangú partnereként, „harmadik oldalként”

vélte, hogy a tanácskozás nem megnyugtató irányba halad. Ki tudja, mire fogják ragadtatni magukat azok, akik nem a békés megegyezés hívei? Hiszen az olyan követelések, mint például a pártszervezetek kitiltása az üzemekből, hivatalokból, képtelenül túlzó, nem vihető keresztül. Végso soron az ilyen típusú követelések a tárgyalások folytatását kockáztatják... Nem tudtam pontosan lemérni, hogy fejtegetésében mi volt a fenyegetés, és mi a burkolt ajánlat. Én viszont a történelmi példatárból merítve azt mondtam: – El tudom képzelni, az önök helyzete sem könnyű, mint ahogy nyilvánvaló, hogy egyik fél helyzete sem az. Azonban felhívom a figyelmét arra, nemcsak az Ellenzéki Kerekasztal szervezetei között vannak radikálisok, jelentős radikalizmus lappang a népben, a tömegben is, amelynek a követeléseit mi próbáljuk érvényesíteni. Lényegében felidéztem azt, amit Lakitelektől kezdve mondtam: a változás elkerülhetetlen, a nép ereje feltartóztathatatlan. Itt egyetlen lehetőség van, ugyanaz, amit Kosuth ajánlott Metternichnek: a kanalizálás. Ezt az erőt sem az irányától eltéríteni, sem hosszan feltartóztatni nem lehet! Egyedül arról lehet szó, hogy az energiáit ne gátat szakító indulatokra, hanem egy alkotmányos parlamentáris rendszer működtetésének megteremtésére és beindítására használja fel. Hozzátettem, engedje meg, hogy történészként felhívjam a figyelmét az angol, a francia és a '48-as forradalmak tanulságaira.

vehesen részt a tárgyalásokon. Ezek jó része azonban természetesen az MSZMP politikáját támogatta. E szervezetek: Baloldali Alternatíva Egyesülés, Hazafias Népfrent, Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, Magyar Nők Országos Tanácsa, Münnich Ferenc Társaság, Szakszervezetek Országos Tanácsa. Az ellenzék elfogadta a „harmadik oldal” jelenlétét, mert – helyesen – úgy vélte, az átmenetet úgysem tudják megtorpedózni.

A történelem kényszere alatt lelépő valamennyi hatalom akkor tévedett, amikor nem az alkotmányos átalakulásra törekvő erőkkkel kereste a kapcsolatot. Angliában egy király, Franciaországban az egész vezető réteg vesztette el a fejét, s mindannyian úgy érezték: áldozatok! Ugyanez játszódott le '48-ban, nem Pesten, hanem a bécsi Burgban. S hozzátettem: az MSZMP-nek le kell vonnia a konzekvenciákat! Ezt történészként mondom, aki két éve nagyon aktívan veszek részt az eseményekben. Ha a párt itt, a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon nem enged utat a békés megegyezésnek, nemhogy őket, de minket is el fognak söpörni. És ehhez képest az, hogy mit szólnak egyes pártszervezetekben, vagy a tiszti lakótelepeken, súlytalan érv! Eddig jutottunk el – az idézett történelmi példákkal fejeződött be az eszmecsere. Ez volt talán az utolsó előtti alkalom, hogy Fejti vezette az MSZMP tárgyalóbizottságát.

Közben mély aggodalommal figyeltem, hogy a sajtó, s általában a médiumok kérdésében nem születik megegyezés a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain. Tudtam, hogy Sólyom László kidolgozott egy jogszabálytervezetet, amely nem is annyira az alapelvek, sokkal inkább a médiát felügyelő bizottság összetételét érintő, áthidalhatatlan nézetkülönbségek miatt bukott meg.¹²⁹ Azt, hogy a továbbiakban sem lesz a kezünkben

¹²⁹ Sólyom László a Nemzeti Kerekasztal sajtótügyekkel foglalkozó szakbizottságában arra törekedett, hogy a teljes sajtótörvény és az adatvédelmi törvény is már a háromoldalú tárgyalásokon kidolgozásra kerüljön. Ezt azonban a többi résztvevő még korainak tartotta, majd Sólyom hamarosan ki is vált a munkából, mert alkotmánybíróvá választották. Így a bizottság a továbbiakban a fő feladatnak inkább a pártatlan tájékoztatás alapelveinek lefektetését, továbbá egy olyan, garantáltan független testület létrehozását tekintette, amely átvethetné a rádió és a tévé irányítását. A megállapodás azonban elmaradt, mert a személyekben nem tudtak megegyezni.

a tömegtájékoztatás eszköztára, nem is a pártok majdani rivalizálásának lehetősége, inkább az átmenet, a választások előkészítésének tekintetében éreztem aggasztónak.

Az alapkérdést nem abban láttam, hogy a média felügyeletének pártarányait miként sikerül biztosítani. Inkább abban, hogy függetlenül attól, milyen pártszíneket öltenek magukra, a médiumokat a régi vezetők viszik tovább. Nem emberek cseréjében gondolkodtam, hanem olyan garanciákban, amelyeket minden ellenzéki párt magára vállalva, a régi gárdát képes lesz jó irányba terelni... Az elképzeléseim érvényre juttatására nagyon korlátozottak voltak a lehetőségeim. Az Ellenzéki Kerekasztal ugyanis akkorra már szakbizottságokra oszolva tárgyalta az MSZMP-vel, így csak közvetve volt módom hatást gyakorolni a munkára. De nagyon bíztam abban, hogy amit ott nem sikerült megoldani, azt majd a folytatás meghozza... A folytatás azonban elmaradt.

A részmegállapodás

Szeptember elejétől Antall József minden lépéséről, minden tanácskozásáról tájékoztatott engem, mignem az Ellenzéki Kerekasztalnak a bölcsészkar tanácsstermében megtartott tárgyalásán felmerült egy kompromisszum megkötésének lehetősége az MSZMP-vel, amit ismert módon a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fidesz opponált.¹³⁰ Én ott is a szakadás ellen be-

¹³⁰ Az SZDSZ és a Fidesz a köztársasági elnöknek a szabad választások előtti megválasztásával nem értett egyet, olyannyira, hogy ennek

széltem, óvtam őket attól, hogy külön útra térjenek. Azt kértem, írják alá a részmegállapodást az MSZMP-vel úgy, hogy záradékban jelzik, melyek azok kérdések, amelyekben nem tudják elfogadni a megállapodást, de ne adják meg a hatalomnak azt az esélyt, hogy elérje célját, az ellenzéki erők megosztását. Hogy utána majd megindíthassa a maga manipulációit, mint ahogy azt később meg is tette.

Én abban a reményben írtam alá a szeptember 18-i, általam részmegyezésnek tekintett megállapodást az MSZMP-vel, hogy amiben nem tudtunk közös álláspontra jutni, abban majd folytatódnak a tárgyalások.

Miután azonban a vitás kérdések megoldása a népszavazás irányába terelődött, s nem a tárgyalások folytatása felé, az Ellenzéki Kerekasztal szeptember 18-a utáni utóélete már csak olyan volt, mint amikor a halottnak kinő a haja. A Kerekasztal még élt, de csak vegetált. Már nem volt képes arra, hogy az ellenzéki erőket közös platformon, egységben tartsa az MSZMP hatalma felszámolásának időszakában.

A szeptember 18-ai részmegállapodás után mindkét oldalon túlsúlyba került az az elképzelés, hogy további tárgyalásokra nincs szükség. Vagy legalábbis a folytatás visszaszorítása vált meghatározóvá. Én ezt aggasztónak tartottam, s volt is jó néhány megnyilatkozásom, amely ennek ellenében kívánt hatni.

A Fidesz és az SZDSZ tehát megtagadta annak a csomagnak az elfogadását, amelynek túlnyomó részét velük együtt, közösen dolgoztunk ki. Az ezen alapuló

megakadályozása érdekében kezdeményezték az ún. „négyigenes” népszavazást.

megegyezést alkunak, csaknem árulásnak minősítették. Olyan propagandába kezdtek, miszerint velük ellentétben az MDF inkonzekvens, titokban magánalkut köt az MSZMP-vel, hogy aztán velük együtt jusson hatalomra, Pozsgayt az elnöki székbe segítve stb. Meglehet, voltak olyanok a két párt soraiban, akik ezt komolyan vették. Én viszont sajnos nem feltételezem, hogy ez lett volna a meghatározó. Inkább úgy vélem, a „konzekvensőbb ellenzékiiség” vonzó szerepkörének kisajátítása volt az, ami ezt a vádat kialakította. Tehát ők a radikálisak, ők a következetesek, amíg mi a lepaktálók, a megalkuvók vagyunk. Azaz mindazt ránk lehet fogni, ami az emberek szemében ellenszenvesnek tűnik. Ezzel találkozott azoknak a törekvése, akik a legfontosabbnak az elnökválasztást tekintették – személy szerint Pozsgayról és köréről van szó, amelynek kétségtől voltak támogatói az MDF-en belül, de már nem meghatározó súllyal. Ők tulajdonképpen úgy értelmezték a megállapodást, hogy megnyílt az út az elnökválasztás lebonyolítására. Számukra ezért nem volt már fontos az érdemi kérdések továbbtárgyalása.

Az MSZMP reformkommunista szárnya a szeptemberi megállapodás legfőbb tételeit úgy értelmezte, hogy az egész eddigi folyamatot, jogszabályokba foglalva, le is zárhatja. Minden további lépés, ami ezután következik majd, a megválasztandó köztársasági elnök intézményéhez kapcsolódik.

A magát radikálisnak hirdető Fidesz és SZDSZ az Ellenzéki Kerekasztal aláíró tagjait nem kívánta kiementeni a sikeresen alkalmazott „paktumvád” alól. Például azzal, hogy a még tisztázatlan kérdésekben tovább folytatja a megállapodások kikényszerítését a

hátráló MSZMP-től... Ilyen volt például a vagyonszármoltatási igény konkretizálása, az erőszakszervezetek felszámolási módjának konkretizálása, vagy a sajtó, a médiumok demokratizálásának konkretizálása. A részmegállapodások után ugyanis már nem állt érdekükben a további együttműködéssel mintegy bizonyítani, hogy a hatalom lebontásának folyamata ezen az úton is folytatható. A Fidesz és az SZDSZ ekkor már rátért arra a politikára, hogy az ellenzék zászlaját képesek önállóan vinni, szemben az MSZMP-vel és jogutódjával, és szemben az MSZMP-vel való paktálással megvádolt MDF-fel.

Itt van a kutya eltemetve! És a négyigenes népszavazás¹³¹ meghirdetésével tulajdonképpen akadályt is állítottak a további tárgyalások elé. Hiszen amit népszavazásra bocsátottak – az egyetlen köztársasági elnöki kérdésben lehetséges kompromisszumon kívül –, mind ott sorakoztak a részmegállapodásban szereplő további tárgyalási programban. A másik három népszavazási kérdésben tehát nem volt megosztottság az ellenzéki pártok között, vagyis a négyigenes népszavazás három kérdésben nyitott kapukat döntetett.

¹³¹ 1989. november 26-ára népszavazást írtak ki a következő négy kérdésben. 1) Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására? 2) Kivonuljanak-e a pártszervek a munkahelyekről? 3) Elszámoljon-e az MSZMP a tulajdonában, vagy a kezelésében levő vagyonról? 4) Feloszlassák-e a Munkásörsöget? A kezdeményező SZDSZ úgy fogalmazta meg a kérdéseket, hogy a kampányban jól népszerűsíthető legyen a „négy igen”. A kezdeményezést a Fidesz, a Petrasovits Anna-féle Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt is támogatta, míg az MDF – amely a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain elfogadta az előrehozott elnökválasztást – a távolmaradást ajánlotta. A szavazás érvényes és eredményes lett. A köztársasági elnök megválasztásáról szóló kérdésben csupán 6101 szavazat (0,14%) döntött az „igen” mellett.

A viszonylagos siker, amit ez a népszavazás hozott,¹³² világossá tette, az emberek nincsenek egészen tisztában azzal (sőt az adott sajtóviszonyok között nagyon is megtevesztettek a tekintetben, hogy mi a fontos, eldöntendő, s mi az, ami már evidencia...

De ez a siker egyúttal az SZDSZ-nek és támogatóinak pírruszi győzelme is lett. Mert azt hitték, rágal-makkal, s a nyitott kapu döngetésével majd ténylegesen az ellenzék élére tudnak lendülni. Az MDF mégis ki tudott bontakozni ebből a szorításból, mert egyértelműen elhatárolódott egyes MDF-esek és Pozsgay viszonyától. De sajnos ez már nem tette lehetővé az Ellenzéki Kerekasztal további működését. Pedig a szeptember 18. és az áprilisi szabad választások között eltelt időben a továbbélő Ellenzéki Kerekasztal sorra-rendre jó kompromisszumokat hozhatott volna a még függőben levő kérdésekben, a szabadon választott Országgyűlést pedig tehermentesítette volna a megoldatlanul maradt kérdéseknek a választások utánra halasztásától.

Az Antall József-i közép

Szerintem ez volt ennek az időszaknak a legjelentősebb nehézsége. A legnagyobb nyeresége pedig az, hogy az MDF-en belül az Antall József személyével fémjelezhető, világosan a középutat kijelölő politikai irányzat került az élre.

A választási küzdelemben, gyűléseken magam is mindig hangsúlyoztam, hogy Magyarországot az adott

¹³² A népszavazás eredménye a választók jelentős csoportjai körében az SZDSZ és a Fidesz sikereként jelent meg az MDF ellenében.

körülmények között csak középről lehet megmenteni. Egy baloldali kilengés olyan mértékig idézné vissza a letűnt időket, hogy esélytelen lenne az elfogadtatásra. Nem beszélve arról, hogy a Kelet-Európában még eldöntetlen kérdések következtében óriási veszélyeket is rejt magában. Egy visszarendeződési kísérlet ugyanis Magyarországot olyan válságnak teheti ki, amely nemcsak magát az átmenetet, hanem az ország jövőjét is veszélyeztetné. A politikai inga jobbra lendülése pedig az országot ugyancsak rossz irányba sodorhatja. Úgy láttam, hogy a jóindulatú, de a parlamentarizmus követelményeit el nem fogadó, az MDF-ben is jelen lévő mozgalompártiak országmentő igyekezete egy jobboldali szélsőségnak nyithat teret. Hiszen a parlamentarizmus, a politikai pártok szerepét tévesen alulértékelő, egy, a tömeget nemzetté emelő mozgalom olyan sodródást indíthat el, amelynek során az alacsony tudatszintű tömegben könnyen érvényesülhet a demagógia. Bennem mind a két veszély világosan felmerült.

A balközép erőiben láttam volna fantáziát, de nem láttam az erőket. Hiányoltam egy valószínű szociáldemokrata irányzatot. Az Ellenzéki Kerekasztal ülésein a szociáldemokráciát jó szándékú, ám csekély erejű mozgalomnak ismertem meg, amelynek aztán jelentkezett a belső válsága is.

Némi reményt láttam a szabad szakszervezetek jelentkezésében, s ez nem is volt alaptalan. De hatékonyságukat egyszerre blokkolta már akkor is a „szervezhető dezorientáltság”, illetve a korábbi pártállami szervezetek óriási helyzeti előnye és tehetetlenségi nyomatóka.

Jobbközépen, úgy gondolom, tényleges erőként, némi késéssel, a kereszténydemokrácia jelentkezett. Több

szervezetben is. Idősebb Keresztes Sándornak tudtam a Barankovics-párthoz való kötődéséről, Keresztes K. Sándort hiteles személyiségnek tartottam, Szakolczai Györgynek pedig a közgazdasági felkészültségét értékelttem sokra.

Balközépen tulajdonképpen úr, jobbközépen egy szerény, de ígéretes erő – azután pedig a kisgazdapárt,¹³³ amelyen belül különböző irányzatok mozogtak. Velük pedig, hol oppozícióban, hol bizonyos kérdésekben társultan, a Néppárt¹³⁴ haladt. Mindez Varga Csaba taktikai szuperteljesítménye és stratégiai kérdőjelei közepette mozgott.

Annak biztosítékát, hogy a Demokrata Fórum ne a politikai paletta szélei felé orientálódjon, hanem egy olyan erő váljék belőle, amely ezekből az elemekből fő

¹³³ A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP) újjáalakulására 1988. november 18-án került sor, Pártay Tivadar elnökségével. Őt 1989 júniusában Vörös Vince váltotta. Az 1990-es választásokon 44 képviselővel bejutottak az Országgyűlésbe és a választásokat megnyerő MDF-fel, valamint a KDNP-vel koalíciós kormányt alakítottak. Az országgyűlési frakció vezetője Torgyán József lett, aki idővel a párt elnöki tisztét is átvette. 1991. november 15-én azonban a parlamenti frakció kettéhasadt és a Torgyán vezette kisebbségi csoport ellenzékibe vonult.

¹³⁴ A Veres Péter Társaságban szervezkedők kezdeményezésére 1989. június 11-én Budapesten alakult meg a Magyar Néppárt, amely a korábbi Nemzeti Parasztpárt és az 1956-ban ennek jogutódjaként létrejött Petőfi Párt örökösének tekintette magát. Bekapcsolódott az Ellenzéki Kerekasztal munkájába, a pártéletet pedig Márton János ügyvezető elnök, illetve Varga Csaba és Zala Simon Tibor országos titkárok irányították. 1990 januárjában az elnök Fekete Gyula író lett. Az 1990. március–áprilisi első szabad választásokon azonban a Magyar Néppárt nem érte el a parlamentbe jutáshoz szükséges küszöböt, így a kezdeti lendületet lassú hanyatlás váltotta fel. Végül a mintegy 1200 főnyi párttagság kétharmada az 1994. március 5-i szolnoki gyűlést követően átlépett a Biró Zoltán és Pozsgay Imre vezette Nemzeti Demokrata Szövetségbe.

erőt tud formálni, én személy szerint Antall Józsefben és a köré csoportosulóknak láttam, közük sorolva magamat is.

Hihetetlen, micsoda dolgokkal kellett szembenézünk. A személyi kultusszal, amit egyesek Pozsgay Imre körül próbáltak kiépíteni.¹³⁵ De egyáltalán nem lebecsülendő törekvés mutatkozott Magyarországnak a Habsburg-legitimizmus irányába való telerésére is.¹³⁶

A sokat gúnyolt „nyugodt erő” létrehozása tényleg történelmi jelentőségű feltétele volt annak, hogy túljussunk a legnehezebb szakaszon. Különösen akkor, amikor a másik oldalon a számomra rokonszenves mozgalmaként induló Fidesz még politikai tapasztalatokkal alig-alig rendelkezett, ám nemsokára taktikai szereplővé vált, úgy gondolom, nem mindig ismerve fel a nagyobb célok megközelítésének reális lehetőségét.

Az aláírás megtagadásától kezdve az SZDSZ számomra már ekkor egyre nagyobb csalódást okozott. Egyrészt hallatlanul méltánytalanak éreztem az árulási vádat, és az Ellenzéki Kerekasztal stratégiai céljaival mit sem törődő népszavazási akciót. Egyre nagyobb aggodalommal figyeltem, hogy a népszavazási eufóriában egy populista tendencia olyan szerepet játszhat ebben a pártban, amit annak intellektuális értékeit ismerve fel sem tudtam tételezni...

¹³⁵ Célzás arra, hogy 1989 őszétől, amikor komolyan szóba került Pozsgay Imre államfői jelöltsége, olyan médiakampány alakult ki körülötte, amely – legalábbis Szabad ízlése szerint – túlhangsúlyozta előnyös személyi tulajdonságait, műveltségét, jó szónoki képességeit.

¹³⁶ Célzás arra, hogy pl. a Független Kisgazdapárt 1989-ben Habsburg Ottót jelölje államfőnek.

Új szerep

Mindeközben hogyan alakult a történész egyetemi pályafutása?

Már komolyra fordultak a választási előkészületek, amikor másokkal együtt bejelentettem az MDF-ben, hogy a Kerekasztal munkájában vállalt szerepem végeztével politikai pályámat szeretném lezárni. Megyek vissza az egyetemre! Természetesen mindig rendelkezésükre állok, ám a magam politikai szerepét a jövőben legfeljebb tanácsadói szinten képzelem el. Másokban is felmerült hasonló elképzelés, akik addig fontos szerepet játszottak a párt életében.

Ugyanakkor megjelentek a nyomós ellenérvek is. Ha mindazok, akik fontos szerepet játszottak az eddigiekben, nagy számban kivonják magukat a további küzdelmekből, ezzel csökkentik a párt esélyeit. Ez pedig egyáltalán nem kívánatos. A jelentkezési határidő utolsó napjai körül végül is három dolog döntött bennem a kérdésben. Egyrészt tartottam attól, hogy az eddig fontos szerepet játszó személyiségek visszavonulása – s itt szerénységtelenség lenne, ha magamat nem sorolnám ide – megbontaná a párton belüli arányokat, egyensúlyi viszonyokat, ez pedig kihatna az MDF politikai irányultságára.

A párton belüli egyik tényező a reformkommunistákkal kompromisszumra kész irányzat lehet; a másik a jobboldal felé sodródásra hajlamos erők irányzata. Felismertem, ez a két pólus elméletileg, de a mindennapi politikai gyakorlatban egybe is eshet. Attól tartottam, ha félreállok, a demokratikus, parlamentáris középút

irányzata gyengülne a párton belül, pedig ennek érvényesítését tartottam a legfontosabbnak.

Ez volt a döntő. Belejátszott persze az is, hogy együtt gondolkodásom mind szorosabbá vált Antall Józseffel. Harmadrészt belejátszott döntésembbe, hogy a politikai szereppel felhagyni akaróknak mindig azt mondtam: egy küzdelem közepén vagyunk, s csata közben nem szabad otthagyni a zászlót! Ezt a frázist visszafordították ellenem, amikor az én döntésem került „terítékre”.

Végül is ugyanaz történt, mint az első lakiteleki találkozóra való indulásom előtt. Leültem a feleségemmel, mint a leginkább érdekelttel, és elmondtam, ha én most elvállalom a jelöltséget – feltételezve, hogy sikerrel –, akkor igénybevételemben és egyéb téren mit fog ez jelenteni. Akkor még feltételeztem, hogy az esetleges képviselőség és az egyetemi hivatás valami módon összeegyeztethető... Erre bólintott rá a feleségem. Be is jelentettem, rendben van, jelöljenek listán képviselőnek.

A választások előtt két feladatot láttam el. Az egyik, hogy néhány embert meggyőztem arról, hogy vállaljanak szerepet az MDF-ben. Közülük jó néhányan most képviselők. Ugyanakkor részt vettem a választási küzdelemben. Nem gyakran, de beszédeket is mondtam. Talán ez is közrejátszott abban, hogy az általam támogatott jelöltek – egy kivétellel – győztek. Mondandómban mindig kiemeltam: nemzeti és demokratikus törekvéseink elválaszthatatlanok egymástól, az egyik a másik nélkül nem valósítható meg. Hangsúlyoztam továbbá, hogy céljaink valóra váltása csak középúton képzelhető el...

Az MDF választási sikerének örültem, de tudtam, a neheze még hátravan. Hiszen nem úgy éreztem magam

pártpolitikusnak, hogy a pártom győzött, tehát minden rendben van.

Már parlamenti elnökként fogadtam egy nyilvánvalóan SZDSZ-befolyásoltágú francia politikust, aki aggodalmát fejezte ki, hogy vajon az MDF győzelmével a demokrácia győzött-e Magyarországon. Azt válaszoltam: a kérdés naiv. Nyilvánvaló, hogy Magyarországon egyetlen párt győzelme sem hozhatja el a demokráciát önmagában. Közel negyvenöt év diktatúra után hazánkban nagyon kevés az igazi demokrata. Van nálunk vagy egy-két teremnyi belőlük... Azt tartom a legfontosabbnak: legyen egy olyan erő, amely a parlamenti demokráciát mint vonzó politikai szisztémát képes megismertetni és elfogadtatni azokkal, akiknek eddigi életükben ezt nem volt módjuk megismerni, és képes demokratává nevelni őket.

Én az MDF-ben a lehetőségét látom annak, hogy mint a legjobb országos kapcsolatokkal és a legfejődőképesebb szervezetekkel rendelkező párt, betöltse ezt a funkciót. Ezért nemcsak pártpolitikusként örülök a győzelemnek, hanem remélem, ennek az erőnek a segítségével demokratikus kibontakozás fog következni.

Aki azt mondja, hogy a Demokrata Fórum győzelmével negatív fordulat következett be, mert a Fórum nem csak demokratákból áll, az nem érti Magyarország újkori történetét. – Nézze, önöknél négy évig tartott a náci megszállás. Ez a négy év a francia társadalomban olyan zavarokat okozott, annyi volt a tényleges és feltételezett kollaboráns, annyira megosztotta a családokat, baráti köröket stb., hogy a francia irodalom, művészet tanúsága szerint e négy év rombolásától Franciaország még ma is szenved erkölcsi, intellektuális, érzelmi stb. tekintetben. Hát gondolja el, nálunk tízszeres

időt jelentett a kommunista diktatúra! Hogyan lehet azt feltételezni, hogy bármelyik párt rövid idő alatt el tudja ezt feledtetni? Én nem azért ítélem meg pozitívan a Demokrata Fórumot, mert azt feltételezem, hogy a győzelem után most tíz és fél millió demokratát fog maga mellé állítani. Hanem mert remélem, működtetni tudja a parlamenti demokrácia rendszerét, ami szükséges ahhoz, hogy a fejekben is változás következzen be. A francia politikus így reagált: én teljesen más fel fogással ültem le ide, és ön meggyőzött engem arról, hogy van esély az ön által elmondottakra, és hogy engem eddig egyoldalúan tájékoztattak.

A választási siker után megkezdődtek a koalíciós tárgyalások a legnagyobb ellenzéki párttal¹³⁷ – ám ebben nem vettem részt. Pontosabban egyetlenegyszer voltam jelen, a fideszes tárgyaláson. Eredetileg nem akartam részt venni az elkövetkező korszak politikai irányító testületének kialakításában, de úgy alakult, hogy felkérést kaptam, jelölhessenek az Országgyűlés elnöki tisztségére. Meg kell mondanom, hogy először elnevettem magamat. Hogy kerül a csizma az asztalra? Azután a kérdés túllépett a baráti érdeklődésen, s az MDF vezetőségének komoly ajánlatává formálódott. – Nem vagyok felkészült erre a szerepkörre – mondtam. A válasz egyszerű volt: – Más sem az! – Ezzel valamelyest visszaszorították ilyen típusú aggályaimat. Ha tudtam volna, mekkora feladat vár rám, biztos, hogy még hevesebben kardoskodtam volna az ötlet ellen. Aki megítélésem szerint a leginkább alkalmas lett volna erre a szerepre, az Sólyom László volt, őt viszont akkor már az alkotmánybíróság elnökének szánták. Végül igent

¹³⁷ Szabad Demokraták Szövetsége.

mondtam, de titkos szavazást kértem a jelölésemről az elnökségen belül és a frakcióban is. (Akkor ugyanis százhatvanöt képviselőnek már érvényes volt a mandátuma.)

Mindkét választás a távollétemben zajlott le. Egyik sem volt egyhangú, de mindkettő elsőprő támogatást hozott, 90% fölött. A demokráciafelfogásom nehezítette volna, hogy ezek után is tovább akadékoskodjak...

Így történt, hogy az MDF–SZDSZ-tárgyalásokon az én nevem és az, hogy közös jelöltként állítanak, már konkrétan felmerült. Ez a közös jelöltség megint bökte a csőrömet. Kiderült viszont, hogy a megegyezés a parlamenti elnöki pozíciót összekötötte a köztársasági elnöki posztra ugyancsak közösen jelölt Göncz Árpád megválasztásával. Ott nem láttak lehetőséget alternatív jelölésre, így mindkét poszt tekintetében egy jelöltben történt a megegyezés.

A megállapodást mindkét oldalról megerősítették, és igen nagy többséggel választott meg az Országgyűlés megbízott elnökének 1990. május 2-án, majd augusztus 3-ának éjjelén az Országgyűlés elnökének.

(Csend telepszik a szobára – a diskurzus eddigi íve lezárulni látszik. Az elnök mintha a befejezés logikáját mérlegelné. Azután megszólal, s váratlanul a jelenben találjuk magunkat.)

Diskurzus-dilemmák

További beszélgetésünk már olyannyira a jelen folyamatokat érintené, hogy talán nem lenne indokolt. A parlamentáris demokrácia megteremtése során én a nemzeti szuverenitást megtestesítő Parlament eszközének tekintem magamat – még ha a pártpolitika sodrában értem is el, amit elértem. Klasszikus értelemben a Parlamentet a népszuverenitás letéteményesének, a többségben megnyilatkozó nemzeti akarat – ezek Kossuth szavai – kifejeződésének tartom. Arra törekszem, hogy ez az elv minél egyértelműbben érvényesüljön. És minél inkább tegye lehetővé, hogy az Országgyűlés többségében megnyilatkozó nemzeti akaratnak vesse alá politikáját a kormány.

Eszköz voltomhoz hozzátehetem a hetvenéves Komlós Aladár megfogalmazását: „az ember magas korban már vagy ereklje, vagy ócskavas a legtöbb esetben”.¹³⁸ Én szerszám szeretnék lenni. Ám ha kiderül, hogy szerszámként már nem vagyok használható, akkor dobjanak az ócskavas közé. Mert ereklje nem akarok lenni.

Ez így egy frázissor, való igaz. Ám én nagyon komolyan veszem. Továbbra is az a felfogásom, hogy az országot középről kell vezetni. Az említett elv sem gátol abban, hogy parlamenti elnökként, ha tetszik, ha nem, a parlamenti többség akaratának érvényesülését maximálisan elősegítsem.

¹³⁸ Az eredeti megfogalmazás így szól: „Hetvenöt után az ember általában vagy ereklje vagy ócskavas. Én szerszám szeretnék lenni.” Lásd Komlós Aladár: Ereklje helyett szerszám, *Élet és Irodalom*, 1968. április 27., 2.

Ezt tekintem irányadónak. S ezért keltettek bennem mindig nagy indulatot azok a bírálatok, hogy a Parlament elnöki székében cseles pártpolitikusként foglalok helyet! Pedig tényleg arra törekszem, hogy döntéseim megfeleljenek az osztó igazság elvének, és egyben szabályszerűek legyenek. Az ellenzék próbálkozásait, hogy a számára adódó lehetőségekkel a többséget el-
lensúlyozza – én természetes parlamentáris törekvésnek tartom. Ezért nagyon vigyázok arra, hogy jogszerű ellenzéki törekvéseket el ne hárítsak. Nem állítom, hogy mindig, a késdobáló pillanatokban is, sikerült úgy elhajolnom, hogy egyidejűleg a legkörülményesebben alkalmazzam a jogszabályt. Szándékom azonban mindig ez volt. Nem hiszem, hogy sok hibát fel lehetne róni nekem – azok is legfeljebb ügyetlenségből, tapasztalatlanságból, vagy a hirtelen értelmezési igény teljesíthetatlenségéből adódtak. De soha nem tudatos szándék vezérelt.

Kétségtelen, hogy az ellenzékkel sokkal nagyobb számban adódtak konfliktusaim, mint a kormányzó oldallal. Mert egyik vagy másik képviselőjük az adódó jogszabály-lehetőségekkel igen „kiterjesztőleg” kívánt élni. Nemegyszer úgy értelmeztek egy-egy adott szabályt, a joghézaggal úgy éltek vissza, amit meg nem engedhettem. Nem azért, mert ellenzéki politikus ötlete alapján történt mindez. Inkább azért, mert a jogszabályba foglalt követelményekkel, vagy a parlamentáris demokrácia alapkövetelményével ellentétben álló akként értelmeztem. Ezért nem fogadhattam el, s tehettem magamévá...

Mindez olyan kritikus pontokra is áll, mint például a szólásszabadság érvényesítése, vagy az Országgyűlés működőképességét és törvényalkotó lehetőségeit veszélyeztető esetek.

A szólásszabadságra való hivatkozás esetenként az Országgyűlés működésének veszélyeztetését idézte elő. Az ilyen konfliktusok során, Európában szinte példa nélkül álló mértékig, a szólásszabadság lehetőségét biztosítva hoztam meg döntéseimet. Rá is vagyok kényszerítve erre, hiszen jelenlegi Országgyűlésünk anakronisztikus jelenségei elsősorban azzal kapcsolatosak, hogy a végtelen szó- és vitaáradatot közös meg-
egyezéssel nem sikerül szabályozásnak alávetni.

Ami idő még előttem van, azt, remélem, sikerül továbbra is egyre tapasztaltabban, edzettebben – lehet, egyre fáradtabban – elvégezni. De mindezek következményét igyekszem nem áthárítani a képviselőkre, s főleg nem a Parlamentre. Meddig sikerül, nem tudom. A végpontot azonban kitűztem magamnak – ez pedig ennek a ciklusnak a lejárata. Ami erőm, s amennyi időm még az életemből marad, azt egyéb adósságaim törlesztésére szeretném fordítani.

Remélem, módom lesz rá...

(Diskurzusunk itt bizonyos értelemben befejeződik. A további teendőkről egyeztetünk. Végül megállapodunk: hozzálatok az eddigi magnószalagok legépeltetéséhez. Legközelebbi találkozónkra hozom is magammal a kéziratot. Átnézésre, javítgatásra.)

A kérdés viszont nyitva marad: folytatjuk-e a beszélgetést?

Én természetesen a folytatásról győzködöm a T. Ház elnökét. Végül úgy dönt, próbáljuk meg. Jöjjenek a kérdések.)

Kormány és Parlament

Hasznos lenne, ha a házelnök nézőpontjából próbálnánk megérteni a törvényhozás napi nehézségeit. A Parlament által eddig elfogadott mintegy félszáz törvény megszületésének körülményeit, a kormány és ellenzéke, a Parlament és a közvélemény viszonyát. A meghozott, illetve „meg nem hozott” törvények indokait.

A statisztikát nézve, az Országgyűlés 1991-ben 56 új törvényt hozott, 38 törvényt módosított (ezek nagy része jelentős módosítás), és 73 országgyűlési határozat született. Ezek közül számos formális jelentőségű, tehát nem bír komolyabb súllyal. Három nyilatkozatot fogadott el, főleg külpolitikai vonatkozásúakat. A törvények együttes száma tehát 94. A jogszabálynak minősülő összes határozat és törvény száma együttesen 170. Aki a statisztikák bűvöletében él, megállapíthatja, hogy az Országgyűlés szinte minden második napon hozott valamilyen döntést – tekintettel arra, hogy ebbe a szünetek is, ünnepnapok is beszámítanak. Csak a munkanapokra vetítve viszont ez a szám még sokkal

magasabb. De úgy gondolom, nem ennek van igazi jelentősége, hanem sokkal inkább a törvényhozó munka tényleges tartalmának. Az átmenet szempontjából vannak-e meghatározó eredmények? Mi az, ami hosszú távon érvényesül, mi az, ami alkalmi jelentőségű, és mi az, ami időszerű lett volna, de hiányzik?

1990-ben az Országgyűlés azért kényszerült több esetben törvénykezdeményezésre, mert számos területen nem születtek meg időben a kormány-előterjesztések. Ezért a türelmetlen ország és sok esetben a türelmetlenkedő képviselők hatására a kormány-előterjesztést nélkülöző területeken az Országgyűlés maga vágott bele a jogszabályalkotásba.

Miután viszont 1990 utolsó hónapjaiban már meghatározóvá váltak a kormány kezdeményezései, lassacskán visszaszorultak a nemegyszer hevenyészve megfogalmazott önálló képviselői indítványok. Ez a parlamentáris demokrácia irányába mutató tendencia 1991-ben aztán felülkerekedett. Az előterjesztések megszorodása olyan mértékűvé vált, hogy hovatovább az Országgyűlésnek kellett válogatnia a felszaporodott számú kormány-előterjesztések közül. Ennek a „válogatásnak” megvolt a maga politikai következménye. Gondolok itt arra, hogy a még mindig beérkező képviselői indítványok egyszerre nem csak a kormány kezdeményezéseivel kerültek versenybe. Egyúttal a kormány törvényjavaslatai közötti döntés is a Parlament belső politikai küzdelmeinek részévé vált.

Az előbbire – amikor képviselői indítvány és kormánykezdeményezés került egymással versenybe – jó példa lehet az úgynevezett III/3-as kezdeményezés. Ebben még Demszky Gábor és Hack Péter korábbi indítványa konfrontálódott egy sokkal átfogóbb

kormány-előterjesztéssel, majd egy olyan döntés született,¹³⁹ amely ez utóbbit helyezte előtérbe.

Ám számos olyan eset is előállt, amikor a sürgősség megítélésében alakult ki politikai nézetkülönbség az ellenzék és a kormánykoalíció között. Megesett ez a gazdasági törvények egész soránál, vagy például a levéltári törvény besorolásakor.

Azaz most már a küzdelem a Parlament munkaprogramjának meghatározásakor egyre inkább arra irányult, hogy a sok közül melyik kormánykezdeményezés kerüljön előbbre. A döntésekre a Házbizottság tárgyalásain került sor, s az elsődleges forrást annak a jegyzőkönyvei jelentik. Mostanra sikerült elérni, hogy a Parlament munkájának előkészítése rendezettebbé váljon. A korábbi nehézség ugyanis az volt, hogy az előkészítésben a Házbizottság, illetve a kormány között nem volt meg a szükséges konkordancia. Ez a gyakorlat időközben jelentősen megváltozott. Személyes kezdeményezésekre rendszerré vált, hogy a kormány képviselője előbb államtitkári, majd miniszteri szinten részt vesz a Házbizottság ülésein. Így a bonyolult és áttételes egyeztetések sora helyett, korlátozott mértékben ugyan, de a közvetlen egyeztetés érvényesül.

¹³⁹ Az átvilágítás szükségességéről Demszky Gábor és Hack Péter, az SZDSZ képviselői nyújtottak be törvényjavaslatot 1990-ben. Eszerint azoknak a köztársasági elnök és a Parlament előtt esküre kötelezett személyeknek, akikről kiderül, hogy a III/III-as csoportfőnökség (politikai rendőrség) munkájában érintettek voltak, le kell mondaniuk közszereplésükről. A Parlament 1994 áprilisában fogadta el az ún. ügynöktörvényt (hivatalos nevén „Az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről szóló törvényt”), ám az Alkotmánybíróság 1994 végén hozott határozatában alkotmányellenesnek minősítette, mert különbséget tett az írott és az elektronikus magántulajdonú sajtó átvilágítása terén. A korrigált törvényt 1996-ban fogadták el.

A két csúcsszerv, a Házbizottság és a kormány részéről a témában illetékes minisztérium megelőző tárgyalásai operatívabbá tették a Parlament és a kormány között oly szükséges együttműködést.

Úgy gondolom, ez a gyakorlat az előkészítés demokratizmusa szempontjából is nagy jelentőségű. Köztudomású, hogy a Házbizottság szavazati joggal rendelkező hét tagja közül négy az ellenzékhez, három pedig a kormánypárthoz tartozik. Ez nem jelent feltétlen döntési jogkört, hiszen a Házbizottság a házszabályok értelmében gyakorlatilag a házelnök tanácsadó szerveként működik. Ám mint azt a gyakorlat mutatja, a legritkábban fordult elő, hogy az elnök ne az itt kialakult konszenzusra támaszkodott volna.

Ilyen eset nem is fordult elő. Csak az történt meg egykét alkalommal, hogy konszenzus hiányában éltem elnöki lehetőségeimmel. Például a Ház elé bocsátottam az adott kérdést a napirend megállapításáról, így arról a Parlament szavazata döntött. Ilyen volt az említett levéltári törvényjavaslat besorolásának kérdése is. Ez a helyzet mindkét oldalról békétlenséget szült. Az ellenzék nyomásgyakorlással élt, a kormánykoalíció egyes tagjai pedig azt nehezményezték, hogy ha a Parlamentben a kormánykoalíciónak többsége van, akkor miért él a házelnök az egyeztetésnek ezzel az eszközével. Miért engedi beszorítani magát a „homokozóba”? – amint ez pregnánsan kifejezésre került.

Kétségtelen, hogy a többségi elv érvényesítése a parlamenti demokrácia lényege. Én azonban a parlamenti működőképesség biztosítása érdekében tudatosan helyeztem előtérbe az ellenzékkel való egyeztetést, hogy az ellenzék ne érezze úgy, hogy a többség ellenében a negációhoz kell folyamodnia! Tudatosan törekedtem

arra, hogy előmozdítsam a többség önkorlátozását a Házbizottságban, az ellenzék törekvései megnyilatkozhasanak – és a dolog, ha csak lehet, jusson el a felek konszenzusáig. Az esetek döntő többségében ez az idegőrlő, hosszú tanácskozásokat igénylő módszer érvényesült, és ebben mindkét oldalon sok támogatóra találtam. Persze nem anélkül, hogy egyes ellenzéki politikusok el ne követtek volna mindent az ezzel kapcsolatos lehetőségek kiaknázására.

Mit is tartok lényegesnek az év során hozott törvények közül?

Mindenekelőtt az átmenet szempontjából fontos gazdasági törvényeket, elsősorban a hiteltörvényeket, a hitelrendszerrel, a gazdaság működésével kapcsolatos törvényeket, mint a banktörvények, ideértve a pénzintézetekről és a Nemzeti Bankról elfogadott törvényeket. Idesorolom a csődtörvényt, a versenyfeltételek és az állam anyagi érdekeinek biztosítása szempontjából fontos törvényeket, külön kiemelve a koncessziós törvényt. A fentiek „segéd törvényei” közé sorolható például a számviteli törvény, vagy a mértékrendszerrel és számos más, az átalakulás technikai feltételeivel foglalkozó törvény.

A fenti fontos jogszabályok gyors elfogadását, a törvényhozás hatékony munkáját hátráltatta, hogy nem sikerült elfogadni az Országgyűlés házszabályát, sikerült viszont – a kormánypárt és az ellenzék józan erőinek együttműködésével – racionális reformokhoz eljutni a tárgyalási mód néhány kérdésében. Nevezetesen a leegyszerűsített tárgyalási mód alkalmazására gondolok. Ennek alapján az Országgyűlés, esetenkénti döntéssel, a tárgyalások súlypontját a bizottságokra helyezte át egy kivételes eljárás keretében. Jó néhány

technikai jellegű, de jelentős törvény megszületése ennek a „gyorsított”, és ezért hatékony eljárási mód alkalmazásának volt köszönhető.

A kárpótlás

Nagyon nagy jelentőséget tulajdonítok a kárpótlásnak. Mindenekelőtt szeretném hangsúlyozni, hogy az 1991 nyarán elfogadott kárpótlási törvény¹⁴⁰ csak első volt a kárpótlási törvények sorában. Tehát nyilvánvaló történelmi jelentősége nem önmagában áll, bár kétségtelen. Feltehetően a legnagyobb tömegeket érinti, s következményeiben is a legnagyobb jelentőségű. Ezzel a törvénnyel a Parlament erkölcsi, politikai, társadalmi és gazdasági megfontolásokból felvállalta, hogy bizonyos mértékű kárpótlást juttat azoknak, akiket a diktatúra alóli felszabadulás után még kárpótolni lehet.

Más volt a helyzet a külföldi adósságok tekintetében, ahol a kormánynak kénytelen-kelletlen fel kellett vállalnia az országot csődbe vívó Kádár-rendszer pokoli hagyatékát.

Sokat vitatott kérdés, hogy a törvényhozás miért épp ezzel a kárpótlással kezdte meg a kárpótlások sorozatát. Először is azért, mert a gazdaság további fejlődése szempontjából ez volt a legsürgetőbb. Másrészt mert a lakosság legnagyobb részét ez érintette. Harmadsorban pedig, mert a kommunista diktatúra évtizedeiben esett sérelmek részleges orvoslása mutatkozott még a viszonylag legegyszerűbbnek, leginkább átláthatónak.

¹⁴⁰ 1991. évi XXV. törvény a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról.

Miként tekintek én a kárpótlási törvényre?

Ez a törvény kétségtelenül kompromisszumos jellegű, koherenciája számos vonatkozásban megkérdőjelezhető, és sok tekintetben toldozott-foldozott jogszabály. Na de ez bizonyult a lehetséges lépésnek. Már megszületésekor is nyilvánvaló volt, hogy bizonyos elégedetlenséget vált majd ki, elég, ha csak a két szélsőségre gondolunk: Teljes vagyoni kárpótlás, a közel fél évszázaddal ezelőtti állapot visszaállítása szükséges! – szölt az egyik álláspont. Ennek lehetetlensége a parlamenti vitában ismételtelen dokumentálásra került. Az ellentábor úgy vélte: Semmi kárpótlást! A történelmi múlt előzményeihez nincsen közünk, olyan távolra került már minden, hogy nonszensz lenne minden kárpótlás. – Volt még egy ehhez nagyon közeli ellenzéki álláspont, amely névleges kárpótlást akart juttatni kisajátítóknek és kisajátítottaknak egyaránt. Ezek között pedig további variánsok tömege.

A törvényt az Alkotmánybíróság felülbírált, és visszaküldte a Parlamentnek újratárgyalásra. Az eddig sem koherens, az Alkotmánybíróság által állított módosítási követelményeket is magába foglaló jogszabály társadalmi fogadtatása először leginkább legyintő, vállrándító volt. Nem kevésbé azért, mert a sajtó a félretájékoztatás minden eszközének latbavetésével hatékonyan befolyásolta a közvéleményt. Végül azonban a kárpótlási igények tömeges benyújtása mégis azt igazolta, hogy a részleges vagyoni kárpótlás iránt széles társadalmi igény van.

Az 1991-es év nem telt el anélkül, hogy a kormány be ne nyújtotta volna törvényjavaslatait a személyes sérelmek részleges anyagi kárpótlása, illetve a korábbi anyagi sérelmek részleges kárpótlása tárgyában.

Ezeket az Országgyűlés a késői benyújtás miatt idén elsőként veszi tárgyalássorozatába. Dolgozik a Parlament a kárpótlási törvénynek egy fontos, külön törvényben való kiegészítésén is. Ez a kárpótlási jegyek életjáradékká való váltásának lehetőségéről rendelkezik majd.

A kárpótlási törvény fogadtatásáról, végrehajtásáról érkeznek-e már tapasztalatok?

Vannak falusi kapcsolataim, földművessorsot megélt barátaim laknak Nagykőrös mellett, Kocséron. Hívásukra lent voltam még jóval a törvény elfogadása előtt. Mély szkepszist tapasztaltam részükről. Vagy nem is lesz meg, vagy fabatkát sem ér – ez volt a közvélekedés. Nemcsak az ő hangulatuk volt ilyen, hanem az egész falué. Hasonló véleményeket közvetítettek a törvény vitája során, illetve az elfogadása után érkező levelek is. Most, október végén ismét Kocséron jártam. Teljesen más hangulat fogadott. Ez a család, amely el volt tökéelve a kezdettől fogva arra, hogy élnek a kárpótlási lehetőséggel, sőt azt már be is nyújtották, beszámoltak róla: reggelente olyan hosszú sorok voltak a benyújtás helyén, hogy sorszámok kiosztása is szükségessé vált. Megkérdeztem, mi a változás oka. Azt válaszolták, látják, hogy a kárpótlás mégis komoly dolog. Ezek impresszionálják az embert. Az általános tájékoztatás feltehetően nem volt elég hatékony, sőt, a félretájékoztatás esetenként eredményesebb volt. Egy ideig a rémhírek is terjedtek, hatottak. Október végén azonban már mindezen nevettek az emberek.

A legtartózkodóbb az a megnyilatkozó volt, aki a régi magyar közmondást idézte némi gúnnyal, hogy

„legalább a veszett fejsze nyele”. Erre én azt válaszoltam, ennél több nem lesz, de... be sem kellett fejeznem a mondatot, már meg is válaszolta: – Nemrég még ebben sem reménykedhattunk.

Úgy tudom, máshol is hasonló a helyzet. Vidéken egy kibontakozó, erőteljes részvételi készség és várakozás uralkodik a kárpótlási törvénnyel kapcsolatban.

És a Szabad család egykori földjei...?

Azok a földek, amelyek a kuláklistára kerülésemet okozták, az akkori feleségem tulajdonában voltak. Én az államosítás során elvett városi ingatlanrészünk után igényelhettem volna kárpótlást, de az épület már nem áll. Másrészt egyetértettem azzal, amit az egyik törvényhozó javasolt, de a többség nem tette magáévá. Minthogy részese voltam a kárpótlási törvény megalkotásának, úgy gondolom, illendő, hogy én magam nem lépek fel igénylőként. Ez nem azt jelenti természetesen, hogy bármi kifogásom lenne azokkal szemben, akik törvényhozóként élnek ezzel a lehetőséggel. Én viszont mint az Országgyűlés elnöke fokozottan igyekszem erkölcsi többletkövetelményeket állítani magam elé. Elhatározott szándékom, hogy más hasonló ügyekben sem fogok élni az esetleges lehetőségekkel.

Még két kárpótlási javaslat előtt állunk. Mind a kettőt igen megalapozottnak érzem, és erkölcsileg-politikailag támogatom.

Magyarországon minden tekintetben visszafordíthatatlan változások alapozódtak meg, és ebben a Parlament által 1991-ben megalkotott törvényeknek történelmi jelentőségük van. Ezek sorából hadd emeljem ki még a sokat vitatott, önálló képviselői indítvánnyal útjára indított, úgynevezett igazságtételi törvényt. Ez volt a Zétényi–Takács-féle kezdeményezés.¹⁴¹ A sok változtatáson átment, s végül megszavazott törvényjavaslat tulajdonképpen két lényeges döntést tartalmaz. Az egyik, hogy az 1944 és 1990 közötti egykorú törvények által is gyilkosságnak minősülő esetekben az elkövetők, illetve a halált okozó testi sértésben terheltek, de politikai okokból akkor bíróság elé nem állítottak – büntethetők legyenek. Ugyanígy legyenek büntethetők a minősített, tehát a törvény által meghatározott, bizonyított tudatossággal elkövetett hazaárulásban vettek is.

¹⁴¹ Zétényi Zsolt és Takács Péter MDF-es képviselők 1991. május elején nyújtották be a Parlamentben „igazságtételi” törvényjavaslatukat, amit fél évvel később, november 4-én – *Az 1944. december 21-e és 1990. május 2-a között elkövetett és politikai okból nem üldözött súlyos bűncselekmények üldözhetőségéről* címmel, több változtatással, az ellenzék egy részének heves tiltakozása, más részének tartózkodása mellett, név szerinti szavazással – elfogadtak. Az interjúsorozat ezen beszélgetésének idején (1992. január) Szabad nem tudhatta, hogy az Alkotmánybíróság azt alkotmányellenesnek találja majd (1992. március 3.). Az indoklás szerint „a törvény sérti az alkotmányos büntetjognak azt a követelményét, hogy a bűncselekmények büntethetőségének elévülésére – beleértve az elévülés félbeszakítását és nyugvását is – az elkövetéskor hatályos törvényt kell alkalmazni, kivéve, ha az elévülés időszakában az elkövetőre nézve kedvezőbb szabályok léptek hatályba.”

Szeretném felsorakoztatni a személyes indokait annak, hogy ezt az ugyancsak Alkotmánybíróság elé utalt törvényt miért szavaztam meg képviselőként. Elmondtam az Alkotmánybíróság előtt is, amikor kérdezték. Mivel az ülést vezető házelnök vagy alelnök nem szavaz, könnyen megtehettem volna, hogy a szavazáskor semleges pozícióban megbújok a házelnöki székekben, s irányítom a szavazás lefolyását. Én viszont lementem a képviselői helyemre, s ott igennel voksoltam.

Miért tettem ezt? Mert helyeslem. Mindenekelőtt mert a törvény előtti jogegyenlőség híve vagyok! Az igazságtételi törvény kifejezetten olyan személyek esetleges perbe fogásáról szól, akik gyilkosságot követtek el. És mert titkos politikai, vagy egyéb politikai megbízások alapján követték el tettüket akkor, egészen a demokratikus fordulatig mentesültek tetteik következményei alól. Bűncselekményüket ugyanis bűnrészesként követték el, vagy kegyeltjei voltak a hatalomnak.

Aki viszont nem bűnrészesként követett el gyilkosságot, vagy nem volt kegyeltje a hatalomnak, az a diktatúra idején ennél sokkal kisebb bűnért is súlyos büntetést kapott. Abszurdum lenne, ha az illető még kárpótlást is követelhetne azon a címen, hogy egykorúan hasonló bünt elkövetők nem részesültek büntetésben. Ez az egyik, ami miatt jogi abszurdumnak tartanám, hogy a Rákosi- és a Kádár-korszak bűnősei mentesüljenek a büntetés alól... Erélyesen hangsúlyoztam a Parlamentben is, hogy nekünk a kiváltságok minden fajtáját fel kell számolnunk, s a politikai okból kiérdemelt büntetlenség is egyfajta kiváltság, kedvezmény volt. Az is alapelvem volt, és e tekintetben soha nem alkudtam meg, hogy új kiváltságokat létrehozni

nem szabad. Ez a dolog egyik oldala. A másik pedig az, hogy az egész világgal együtt a magyar jogrendszer is elévülhetetlennek mondta ki a háborús bűnöket, ideértve természetesen a náci terror bűneit is. Ez ma is érvényben van, és a világ szinte valamennyi kultúrált nemzetének jogrendszerében szerepel, nemzetközi jogi egyezményeknek integráns részét alkotja. Milyen alapon lehetséges, hogy az egyik diktatúra által elkövetett népellenes bűn, terrorcselekmény örökös büntetést érdemel, a másik diktatúra által elkövetett, azonos bűnök viszont nem esnek hasonló elbírálás alá? Én itt a törvény előtti egyenlőség alapelvét látnám megsértve.

Ezért nem egyszerűen a kormánytöbbséghez való politikai kötődésem alapján, sőt ettől függetlenül, az igazságtétel melletti elkötelezettségem miatt számomra egyértelmű volt, hogy a szavazáskor csak igennel voksolhatok.

A törvénnyel kapcsolatban két fontos tényezőre hívnám fel a figyelmet. Az egyik, hogy a rendszerváltó Országgyűlés a halálbüntetés eltörlésével kezdte meg munkáját. Ugyanakkor a törvény értelmében az előrehaladott kor, beteg, elgyötört állapot, de akár még az idő múlása sem lehet felmentő tényező, csupán enyhítő körülménynek számít.

Tudom, hogy a minősített hazaárulás megállapításának sokkal elmosódottabbak a jogi feltételei, de úgy gondolom, hogy a törvényben szereplő jogi feltételek garantálják a justizmord, a bírói tévedés elkerülését. A fellebbezés maximális lehetősége pedig a vádlottak számára nyújt garanciát az ellen, hogy igazságtalan ítélet szülessen.

Indokoltnak tartom, hogy a magyar állampolgárokat idegen kézre juttató, illetve Magyarországot idegen,

külső hatalmi döntéseknek kellő biztosíték nélkül alávető személyek politikai felelősségre vonása megtörténjen minden lehető enyhítő körülmény figyelembevételével.

Szerintem ez a törvény a nemzet lelki egészségügyének is a kérdése. Meg vagyok győződve róla, hogy a törvény e téren az egészséges tisztulást segíti elő – nem pedig a vádaskodások inflációját. Mindenkinek mérlegelnie kell ugyanis, hogy a törvény szigorúan eljár hamis vádemelés esetén. – Mindent összevéve tehát, sok más mellett, azt hiszem, ezekkel a gondolatokkal tudom áttekinteni az 1991-es esztendő során meghozott törvényeket.

Szociálpolitika

Adhatnánk a meg nem valósult törvények rövid felsorolását?

A legfájdalmasabbnak azt érzem, hogy 1991-ben a szociálpolitika megújítására nem kellő mértékben került sor. Habár szó sincs arról, hogy ne születtek volna fontos szociálpolitikai vonatkozású intézkedések, én ezeknél sokkal többet reméltem és szerettem volna.

Hadd soroljam ide az úgynevezett lakáskamatkérdést, amit én szociálpolitikai intézkedésnek fogok fel. Miért? Mert egyfelől a lakáskölcsönt igénybe vevők – mint utólag kiderült – elsőprő többsége számára lehetővé tette, hogy a kölcsön felének kifizetésével egy életre megszabaduljanak annak terheitől. Másfelől mert az Országgyűlés nagyon tudatosan külön célra megjelölt, igen jelentős összegeket juttatott az

önkormányzatoknak. Azért, hogy akik végképp nehézségek közé kerülnek, a helyismerettel leginkább rendelkező önkormányzatok elbírálása alapján olyan támogatáshoz juthassanak, amely számukra e teher elviselését megkönnyíti. Minden bizonnyal így is sokan kerültek nehéz helyzetbe. Ennyiben vonatkozik rájuk megállapításom: bár lettek volna szociálpolitikai intézkedéseink még hatékonyabbak. De nem kérdéses: ezeknek a hajdan könnyű kézzel osztogatott kedvezményes kölcsönöknek a fenntartása a mai Magyarország részéről hipokrizis lett volna. Gyakorlatilag ugyanis azt jelentette volna, hogy az öröklött kölcsönök hatalmas kamatterheit viselő állam alacsony kamatokra transzformálva juttatja ezeket továbbra is az adósoknak. Számos esetben olyanoknak is, akik számára ez a kedvezmény kevéssé indokolt.

Ez a törvénycsomag tehát a torz örökség torzításától nem mentes felszámolása volt. Nekem címzett levelek tömegére írt válaszelemben igyekeztem ezt megmagyarázni. S amennyiben módom volt, nemcsak a jogszabályalkotás révén, hanem közvetlenül az önkormányzatokra való hatással is megpróbáltam elősegíteni a lehető legjobb átmeneti feltételeket.

A másik fontos szociálpolitikai kérdéskör a munkanélküliség, illetve a munkanélküli segély problémája volt. Az Országgyűlés e tekintetben sem mutatott közömbösséget, támogatta a kormány előterjesztéseit, majd szükség esetén a döntések korrekcióit, annak tudatában, hogy rendkívül nagy és nehéz társadalmi problémát kell felelősen kezelni.

Mi volt az alternatíva? A kormány által támogatott veszteséges üzemek továbbéltetése lett volna, amelyek csődjüket a társadalomra visszahárított költség-

többlettel, s néha még korrupcióval is megtetézett kiadásokkal próbálták átvészelni? A helyzet további fenntartása a gazdasági kockázatok növekedését, a kádárista, halogató és csődteremtő gazdaságpolitika folytatását jelentette volna. A kormány ebbe nem mehetett bele. A kényszerű gyárfelszámolások okozói a szovjet gazdaság összeomlása, a szovjet vásárlások, a folyamatos hadirendelések megszűnése, a magyarországi szovjet adósságszámla növekedése voltak. Ezeket a problémákat is mind kezelni kellett.

E törvények a sokat csepült magyar kormányzati gazdaságpolitika bátor, s az Országgyűlés józan többsége által támogatott lépései voltak. Részben olyanok, amelyeket a modern ipari struktúrára való átállás tekintetében, Angliától Franciaországon át Svédorszáig, nem kerülhetett el egyetlen fejlett ipari termeléssel bíró ország sem. Hogyan kerülhette volna el Magyarország? Emlékezzünk, milyen társadalmi elkeseredés és sztrájkhullám kísérte e modernizálási feltételek elfogadtatását.¹⁴² S ehhez járult még hozzá a tönkretett magyar gazdaság minden öröksége, a szovjet kizsákmányolás és a KGST-n belüli feladatmegosztás minden szerkezeti torzulása. S mindez olyan körülmények között, amikor a sajtó a közvélemény dezorientálása révén folyamatosan a megújuló demokráciára hárított minden felelősséget. Jól megalapozott, jelentős

¹⁴² Magyarországon 1990 és 1991 során 317 társadalmi-politikai-gazdasági tiltakozó akcióra, megmozdulásra került sor. Ezek szervezői sorában a civil szervezetek és mozgalmak a legfontosabbak 30-40% közötti arányban, majd a szakszervezetek jönnek 20-25% körüli részesedéssel. Ezekhez képest a pártok részvétele folyamatosan csökkent, lásd Szabó Máté: A szabadság rendje. Társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás, politikai szervezetek a magyarországi rendszerváltás folyamatában, *Politikatudományi Szemle*, 1995, 4, 51-77.

tartalékokkal bíró, nagyon világos programmal rendelkező szociálpolitikára lett volna szükség. Ez hiányzott. Nem kaptuk meg örökségként – ezért menet közben kell kiformálnunk. Mert könnyű a varázsos célokat megjelölni, és könnyű az elmulasztottak következményeit a kormányzat nyakába varrni...

Sokkal nehezebb az alternatívák közül az összes konzekvenciát átgondolva kiválasztani a legjobbat. A kormányzat nem kapta meg ezt a segítséget az ellenzék egyetlen irányzatától sem. A csetlést-botlást sem megelőző társadalombiztosítási reformfolyamat bizonyos bátortalansággal, a szükséges óvatossággal indult meg. Az új rendszer létrehozásának sürgető kényszerében csak részleges és nem mindig hatékony eredmények születtek.

Megmutatkozott ez a munkanélküliség problémájának kezelésében, az átképzésben, a közmunkák megindítása során. A helyzetet súlyosbította a nyomasztó tőkehiány és a privatizáció negatív velejárói. Világosan látható, hogy a beáramló tőke célja nem a magyarországi struktúraváltás elősegítése, nem is a magyarországi társadalmi problémák kezeléséhez közvetve nyújtott segítség, hanem – tisztelet a kivételnek – leginkább a főként rövid távú profitlehetőségek kiaknázása. Viszont még ilyen körülmények között is osztom az általános közvélekedést, hogy jó lett volna e téren bátrabban haladnunk előre, és többet tennünk.

Nagyon bízom benne, hogy már a társadalombiztosítás idei költségvetésében is jól kirajzolódnak egyes olyan elemek, amelyek a betegbiztosítás és a nyugdíjrendszer, valamint a munkanélküliség kezelése tekintetében is tükrözik a struktúraváltást. De megint csak viszonyítást kérek. Viszonyítást egyfelől a diktatúra

alól kikerült többi országhoz, illetve viszonyítást ahhoz, hogy egy ország törvényhozása erőltetett menetben mit képes megtenni egy kurta esztendő alatt.

Parlament és külpolitika

A továbbiakban azokról a külpolitikai vonatkozásokról szólnék, amelyek a Parlament feladatait és kötelezettségeit érintik. Nyilvánvaló, hogy a kormány a külpolitikai kapcsolatok alakításáért is felelős az Országgyűlésnek. Egy esetben sor került célzott külpolitikai vitanapra, sor került a kormány néhány megkérdőjelezett lépésének interpellációkat követő parlamenti megvitatására. Megtörtént az is, hogy adott esetben maga a Parlament, sőt ülésezés hiányában az Országgyűlés elnöke tett külpolitikai lépést.

A külpolitikai megnyilatkozásokról nem sok mondanivalóm van. Ezek jól olvashatók a parlamenti naplóokban.¹⁴³ A Parlament elnökeként egyetlen esetben sem korlátoztam azt, hogy az Országgyűlés 1991-ben is érvényesítse a kormány külpolitikájának parlamenti ellenőrzését, felelősségre vonását.

Az Országgyűlés nevezetes vitát folytatott 1991-ben az úgynevezett Kalasnyikov-ügyben.¹⁴⁴ Úgy gondolom,

¹⁴³ A parlamenti naplók, irományok stb. elérhetők a www.parlament.hu honlapon.

¹⁴⁴ Szokai Imre külügyi helyettes államtitkár 1990. szeptemberi zágrábi látogatásán vetették fel a horvát partnerek először a fegyvervásárlás kérdését, majd a legmagasabb szintű politikai jóváhagyás után, október 10-én az illetékes államtitkári bizottság engedélyezte az ügyletet, 40 ezer kalasnyikov és fegyverenként 180 darab lőszer eladását. Ebből az október 30-i első belgrádi tiltakozásig, amelyet követően felfüggesztették az ügyletet, 10 ezer géppisztolyt és 1,8 millió

a múltba felelősen visszatekintők majd nem róhatják fel az Országgyűlés vezetésének, hogy korlátozni akarta ennek megvitatását. Kétségtelen, a Parlament nem tartotta feladatának, hogy ezt a vitát az adott nemzetközi helyzetben kiterjessze, a délszláv világban jelentkező feszültségeket napi működésének homlokterébe állítsa.

Egy alkalommal elnökként kénytelen voltam korlátozni egy képviselőt napirend előtti felszólalásában, mert ő témaként egy általános politikai kérdést jelölt meg, valójában azonban ismételten a négy évtizeddel ezelőtti vajdasági magyarellenés atrocitásokról¹⁴⁵ akart beszélni. Ez akkor, a délszláv háború idején kontraproduktív, sőt veszélyes lett volna, hiszen az Antall-kormány egyik legfőbb igyekezete éppen a vajdasági magyarság biztonságához szükséges sokoldalú politikai garanciák megteremtésére irányult.

Az Országgyűlés elnökének ilyen körülmények közötti határozottságát azóta is gyakorta felemlítik, noha nem lépte túl a vitavezetés általános normáit. Az utókor remélhetőleg e figyelmeztetésekben tesztelt magatartást nem olyan jelzőkkel fogja illetni, mint amit az ellenzék és a sajtó egy részének ítéleteként kapott. Ők ugyanis e mértékkel korlátozó elnöki

lőszert szállítottak ki. Más források viszont lényegesen nagyobb volumenű ügyekre emlékeznek.

¹⁴⁵ A Délvidékre bevonuló jugoszláv partizánalakulatokból létesülő katonai hatóságok – a kommunista pártvezetés utasítására – etnikai alapú, per nélküli kollektív büntetőeljárásokat indítottak, melyek fő motívuma a bosszúvágy mellett a szákmányéhség, a magyar- és németellenesség, valamint az antiszemitizmus volt. 1944–1945 telén lakóhelyükhöz vagy gyűjtőtáborokban – korra és nemre való tekintet nélkül – tömegesen kínozták meg és végezték ki a magyar és német nemzetiségű polgári lakosságot (egyes becslések szerint 20–50 ezer fő között), a második világháborúban való kollektív bűnösséggel vádolva őket.

vitavezetési módszerben egy zsarnok önkényuralkodó megnyilvánulását látták.

A Parlament elnökének személyes gesztusokra is szüksége van?

Az Országgyűlés megnyilatkozásai általában összhangban voltak a kormányéval. Volt azonban olyan eset is, amikor éppen elébe vágtak. Éppen most egy éve, 1991 januárjában Litvániában szovjet kommandós alakulatok, fenyegető tankok indultak meg a Parlamentet védő kicsiny, Landsbergis vezette törvényhozó csoport ellen.¹⁴⁶ Akkor az Országgyűlés nem ülésezett, s én elnökként személyes táviratban köszöntöttem az alkotmányos erők bátor küzdelmét.

Lépésemben szerepet játszott az is, hogy házelnökként ezt kisebb politikai kockázattal tehettem meg, mint a kormány, amelynek esetleg még számolnia kell a szovjetunióbéli erők súlyával is. A korábbi, szinte baráti kapcsolatunkon alapuló, személyes hangú táviratot Landsbergis elnök nemcsak megköszönte, hanem azóta is méltányolva emlegeti.

¹⁴⁶ Az 1990-es választásokon a litván hazafias ellenzék jelöltjei nyertek, így 1990. március 11-én kikiáltották a független Litván Köztársaságot, miközben az orosz gazdasági blokád miatt egyelőre csak korlátozottan gyakorolhatták a független államiság jogosítványait. 1991 januárjában a hadsereg – a Moszkva-barát Együttélés mozgalom támogatásával – kísérletet tett a szovjethatalom helyreállítására, melynek során kommandós alakulatok több vilniusi középületet véres összecsapások során elfoglaltak. A litván központi hatalom azonban olyan nagyszabású tömegdemonstrációra támaszkodhatott (százezer ember védte élő pajzsként a parlamentet), melynek hatására fölerősödött a nemzetközi tiltakozás is, hogy a puccskísérlet abbamaradt, tettesei elmenekültek. Az 1991. február 11-i népszavazáson a litvánok 85%-a a Szovjetunióból való kiválás mellett voksolt.

Volt ilyen korai lépésem máskor is, például az augusztusi szovjet puccs¹⁴⁷ leverését megelőzően. Mint azt Ruszlan Haszbulatov parlamenti elnök felemlgette, s erről a moszkvai magyar képviseletünk útján engem értesített, a hozzá intézett személyes táviratom lett a puccsistákkal szembeforduló parlamenti erőkhöz eljutott első külországi üdvözet. Magyarán mondvá személy szerint én adtam hangot annak, amit az Országgyűlés később nyilatkozataiban megismételt, hogy az átalakulás problémáit nem elszigetelten látja, hanem a világban végbemenő változások összefüggésrendszerében.

A régióban való gondolkodás elvét a szomszédságunkban mutatkozó bizalmatlanságon felülemelkedve, sőt az olykor kinyilvánított ellenérzések dacára érvényesnek tartottuk. Ezt az elvet képviseltük mind a személyes megnyilatkozásokban, mind a multilaterális szervezetek vezetőivel való gyakori személyes

¹⁴⁷ Az Állambiztonsági Bizottság (KGB) vezetője, Vlagyimir Krjucov parancsára 1991. augusztus 18-án a családjával együtt a Krímben üdülő Mihail Gorbacsov orosz elnököt házi őrizetbe helyezték, és lemondásra szólították fel, miközben Moszkvában egy KGB-hadosztály körülvette a Kreml térségét, és megközelítette az orosz Parlament épületét. Augusztus 19-én a puccsista Rendkívüli Állapot Állami Bizottsága, Gennagyij Janajev alelnök vezetésével, bejelentette a hatalom átvételét. Ám Borisz Jelcin, az Oroszországi Föderáció elnöke gyorsan és határozottan cselekedett: megtagadta az engedelmességet, és felszólította a puccsistákat támogató katonai alakulatokat, hogy vonuljanak vissza körleteikbe. A következő órákban, napokban a puccsistákkal szembeforduló tömegmegmozdulások rázták meg az összes szovjet nagyvárost Moszkvától Leningrádig, Kisinyovtól Tallinnig, miközben az ukrán és a kazah vezetés is elítélte a „nyolcak bandájának” akcióját. Augusztus 21-én a hatalomátvételi kísérlet összeomlott, a puccsisták elmenekültek, majd hamarosan letartóztatták és bíróság elé állították őket. Gorbacsov másnap visszatérhetett Moszkvába, ám a drámai események immár a Szovjetunió felbomlását vetítették előre.

találkozások során. A magyar Parlament küldöttsége gyakorta és sokfelé kinyilvánította, magam pedig az egyes országok parlamenti elnökeivel folytatott megbeszélések során hangsúlyoztam, hogy Magyarország nem egymaga akar Európához csatlakozni, hanem a régió országaival, szomszédainkkal együtt. Célunk, hogy a demokratikus Európa és a demokratikus Magyarország is biztonságban élhessen demokratikus környezetben.

Ezt módomból volt kifejtteni közel egy éve, amikor a magyar delegáció élén az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésén¹⁴⁸ üdvözöltem a megjelenteket. A magyar parlamenti delegáció ugyanezt a magatartást tanúsította a Cseh és a Szlovák Köztársaság Európa tanácsi felvételekor. Ezt képviseli a Lengyel Köztársaság érdekében, és az adott körülmények között nem állított gátat a Román Köztársaság ET-felvétele elé sem.¹⁴⁹ Ezt az utóbbit a szavazástól való tartózkodásunk fejezte ki az adott körülmények között. Mondanom sem kell, hogy a balti államok ET-felvételekor is támogatónak jártunk el.

Magyarország a szomszédaival a lehető legjobb parlamenti kapcsolatot igyekszik fenntartani. Ezt jelzi számos látogatás, számos közös fellépés, törekvésünk arra, hogy nemcsak a visegrádi hármak tekintetében, hanem szélesebb körben is erősödjének a kapcsolatok.

¹⁴⁸ Szabad György házelnök hatpárti parlamenti delegáció élén részt vett és beszédet mondott az Európa Tanács 1991. január 30-i ülésén, abból az alkalomból, hogy az 1990 novemberében csatlakozó Magyarország képviselői első ízben tanácskoztak teljes jogú tagként az ülésén.

¹⁴⁹ Lengyelország 1991. november 26-án, Csehország és Szlovákia 1993. június 30-án, míg Románia 1993. október 7-én lett az Európa Tanács teljes jogú tagja. – Utóbbi esetben Szabad nem a felvételt, hanem az előzetes tárgyalásokon követett magyar magatartásra utalt.

A balti államok parlamenti és politikai vezetőivel, a szlovén Parlament elnökével, az orosz Parlament vezetőjével, Haszbulatovval korán meleg, egyes esetekben szoros, szinte baráti kapcsolatunk alakult ki. A megfelelő viszonyok kialakítását éppúgy fontosnak tartom a diktatúrával vagy annak maradványaival még birkózó különböző, hajdan a Szovjetunióhoz, illetve a Varsói Szerződéshez egykor tartozó országok parlamenti elnökeivel is. Elég itt Bulgáriára, Ukrajnára, számos kaukázusi köztársaságra, Albániára, Mongóliára utalnom. Az adott keretek között törekszem arra is, hogy utóbbiakkal tapasztalataimat is megosszam. Az Országgyűlésnek módjában volt az elmúlt esztendőben koronás és nem koronás államfőket egyaránt fogadni. Parlamenti elnökként alkalmam volt fogadni az európai multilaterális szervezetek prominens vezetőit. Ugyanilyen hasznosnak bizonyultak más parlamenti vezetőkkel szervezett találkozások, viszonzott látogatások – igaz, sokkal többeket fogadtunk, mint amennyit a Parlament elnökeként én viszonzni tudtam. Ezek a viszontlátogatások az esetek túlnyomó többségében szűk többpárti delegációk formájában zajlottak. Olyan esetekben, amikor elnöki látogatásra kaptam meghívást, ezeket is egy-két fős személyes kísérettel fogadtam el. Tehát amennyire az adott diplomáciai viszony ezt megengedte, a hivatalos utak költségkímélők voltak. E téren, akárcsak a nemzetközi kapcsolatok terén, takarékoskodtam a költségekkel, igyekeztem a lehetséges mértékű, tisztes puritánságot meghonosítani. Ezek az alakuló, új parlamentközi és nemzetközi kapcsolatok, minden túlzás nélkül, a feltételezetteknél sokkal lényegesebbek voltak tartalmilag. Két oknál fogva. Egyrészt mert az irántunk való nemzetközi kíváncsiság

legtöbbször túllépett a parlamenti kereteken. A látogatások során nagy külföldi érdeklődés mutatkozott meg átalakuló országunk dolgai, mindennapjai és problémái iránt. Kaifu japán miniszterelnöktől, Roh Tae-woo koreai államelnöktől vagy Breimi svájci államtanácsi (alsóházi) elnöktől Thatcher asszonyig különböző politikai beállítottságú vezetők voltak a vendégeink, ám mindannyian lehetőséget kértek informális tárgyalásokra is már első látogatásuk alkalmával. A Budapestre látogató svéd királytól az olasz államelnökön át Herzog izraeli elnökig mélyreható megbeszélésekre is sor került. A sort hosszan tudnám folytatni.

A legfontosabbak természetesen a parlamentek közötti kapcsolatok voltak. Úgy vélem, e gyarapodó érintkezések a magyar Parlament teljesítményének általános méltánylását jelentették, s egyúttal egyéb haszonnal is jártak: Magyarország összteljesítményének nemzetközi értékelése szempontjából is fontossá váltak. Intézményes kapcsolatunk van a világ szinte valamennyi jelentős parlamentjével. Tudják sokfelé, mit akarunk – s a magyar parlamenti kiadványok sokfelé eljutnak a világba.

Az Európai Közösséggel való társulásunkat¹⁵⁰ megelőzően valóságos vizsgát kellett kiállnunk, személy szerint nekem is, az európai parlamenti intézmények részéről. A Parlament működéséről, a jogalkotás eredményeiről kellett alapos, részletekbe menő tájékoztatást adnunk. Ez a vizsgálat nyilvánvalóan nem volt közvetlenül része a társulási eljárásnak, de nyíltan

¹⁵⁰ 1991. december 16-án került sor az Európai Közösség és Magyarország között a társulási szerződés megkötésére *Európai Megállapodás* címmel. A későbbi fejlemények felől nézve ez volt az első komoly lépés az Európai Unióhoz való csatlakozás útján.

megmondták, érdeklődésük azt célozza, hogy lemérjék a magyar részről náluk megjelenő diplomáciai tárgyalófelek demokratikus elkötelezettségét, alkotmányos, parlamentáris ismereteik mélységét. Minden bizonnyal parlamentáris működésünk belejátszott abba, hogy az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése nyári ülősszakát ez év júniusában Budapesten fogja tartani. Emiatt nem kell elbízunk magunkat. Ám az sem kell, hogy ezt ne becsüljük meg eléggé. Vendéglátói leszünk tehát az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének.

Talán még ennél is nagyobb jelentőségű, hogy a helsinki folyamatban részt vevő Harmincnnyolcak szervezete, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) célul tűzte ki parlamenti diplomáciai szervezete, a Parlamenti Közgyűlés (PKG) megalakítását idén nyáron. Minden reményünk megvan arra, hogy a PKG megalakulásának helyszíne Budapest legyen.¹⁵¹

¹⁵¹ Az 1970-es évek elején, az enyhülés időszakában jött létre a Kelet és Nyugat államainak tárgyalási fórumaként szolgáló Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ). Az 1975. augusztus 1-i helsinki csúcstalálkozón 35 európai és észak-amerikai állam- és kormányfő írta alá az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmányát, amely tiszteletben tartandó alapelvként deklarálta az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat. 1975–1990 között az EBEÉ főleg tárgyalási fórumként működött a keleti és nyugati blokkok között. Az 1990. novemberi csúcstalálkozón elfogadott Párizsi Chartában a részt vevő államok megerősítették elkötelezettségüket a demokrácia, a jogállamiság, az emberi és kisebbségi jogok, a politikai pluralizmus mellett. 1992-ben, Budapesten alakult meg az EBEÉ parlamenti diplomáciai szerve is, ugyanis abban az évben hívták először össze az EBEÉ Parlamenti Közgyűlést. Az 1994-ben tartott újabb budapesti csúcstalálkozón az EBEÉ – a korábbi években végbement változásaira tekintettel – Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetre (EBESZ) változtatta a nevét.

Végül hadd hívjam fel a figyelmet még egy jól megfogható eredményünkre: az Országgyűlési Könyvtár ez év elején „egyesült újra” az Országgyűléssel; ez is közrejátszik abban, hogy Magyarországra került a régióban elsőként az Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központja.¹⁵² Gyakorlatilag már meg is kezdte működését az Országgyűlési Könyvtár keretei között, önálló letéti könyvtárként. Ez ismét egy jelzés a sok közül, amely azt tanúsítja, hogy az ország európai befogadottsága, annak összes pozitív következményével, nem utolsósorban a Parlament kapcsolatrendszérének közvetítése révén valósul meg.

Az 1992. évi költségvetés vitája

Az Országgyűlés nevezetes erőpróbája volt az 1991 decemberében lezajlott költségvetési vita. Vonatkozik ez a házelnökre is?

A következő év költségvetése általában hosszan elhúzódó viták eredménye. A törvényhozás az elmúlt esztendőben bölcs előrelátással igényelte a Pénzügyminisztériumtól, hogy időben nyújtsa be tervezetét. Pontosabban előbb az irányelveket tartalmazó előtanulmányt, majd magát a költségvetést, hogy az

¹⁵² Az Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központját az ET és a Magyar Országgyűlés mint társalapítók hívták életre 1991 októberében. A központ, amely 1992 áprilisától 2010 végéig nyilvános könyvtárként működött az Országgyűlési Könyvtár területén, az ET kiadványait, dokumentumait tette hozzáférhetővé angolul és franciául, valamint korlátozott mértékben magyarul. A dokumentumanyag ezután beolvadt a könyvtár általános gyűjteményébe.

Országgyűlésnek kétségtelenül egyik legfontosabb teendője elvégzésére elég idő jusson. Az Országgyűlés részéről – s mondhatom, az én részemről is – volt erre figyelmeztetés. A Pénzügyminisztérium mégis mintegy két hetet késett a kormány által kért határidőhöz képest. Ez azt jelentette, hogy az irányelvek vitájára csak november első felében és derekán kerülhetett sor a bizottságokban, majd a plenáris ülésen.

Mind a bizottsági, mind a plenáris viták meglehetősen elhúzódtak. Az elvont, s csak egy-két vonatkozásban, magyarán a deficitkeret megállapítása szempontjából konkrét irányelvek vitájával sajnálatosan sok idő ment el. Az észrevételek és az irányelvek elfogadásával kapcsolatos fenntartások összegzése visszakerült a Pénzügyminisztériumba. Az irányelvek elhúzódo vitája még tetézte a Pénzügyminisztériumnak a határidő betartásával kapcsolatos nehézségeit. A költségvetés testes kötetei november 29-én, egy pénteki napon érkeztek meg az Országgyűléshez. A futárszolgálat segítségével november 29-én estére minden képviselő kézhez kapta az egész ország területén. Persze ennek áttanulmányozása igen nagy feladatot, s egyúttal nem kevés tervezési munkát is kívánt, hogy a bizottságok kellő időben foglalkozhassanak vele, maradjon idő az általános vitára is, majd még az év vége előtt a részletes parlamenti vitára is sor kerülhessen. Az előző évi tapasztalatok alapján tudtam, milyen nehézségeket okozhat a vitákhoz szükséges idő hiánya, ezért az év folyamán is szem előtt tartottam a költségvetés kérdését. A külföldi partnerekkel folytatott tárgyalásokon gyakorta előtérbe helyeztem ezt a kérdést, hogy egy kicsit a magam szorongásait is oldjam: vajon nem kerülünk-e bajba az elfogadás késlekedésével.

Munkatársaimmal igyekeztem mindenekfeletti elsőbbséget biztosítani a költségvetés tárgyalásának.

A szó szoros értelmében vett napi küzdelem már elég korán megkezdődött. Az egyes bizottságok ne nyújtsák el a véleményezés idejét! A plénum ugyancsak kezdje meg a mielőbbi tárgyalást! Egyes pártok ugyanakkor rendszeresen sokallták az erre szánt tárgyalási időt. Az általános megállapodásokat (hétfő-kedd plenáris ülés, szerdán-csütörtökön bizottsági ülés) keményen igyekeztek tartani. Mint azelőtt és azóta is – csak valamivel kedvezőbben, mint a költségvetési időszakban – amellet foglaltak állást, hogy az órakereteket is tartasuk be, s ne lépjük túl.

Én már november elején bejelentettem, hogy elkerülhetetlennek tartom legalább egy fél plenáris nap pótlólagos beiktatását. Ennek elfogadtatása is hétről hétre megújuló küzdelmet jelentett. A házbizottsági ülésre táblázatba foglalt tervezet készült arról, hogy a következő hetek mely napja mire fordítható úgy, hogy az Országgyűlés idejét a pártok és a képviselők a lehető legjobban használhassák fel. Hétről hétre újabb és újabb táblázatok kerültek a Házbizottság elé a lehető legracionálisabb időfelhasználás érdekében. A költségvetés mellett egyéb, általam használatlanul tartott jogalkotási feladatok is vártak ránk, mint például a társadalombiztosítás költségvetése, az azzal kapcsolatos munkálatok, a szövetkezeti törvények, a kárpótlási törvények sorozata. Ezeket is szeretnénk volna december 31-ig elfogadni, s ennek megfelelően próbáltunk sakkozni az idővel. A képviselőház tagjainak kimerültsége az év végére már kétségtelenül érezhető volt. Ugyanilyen fáradtak voltak az Országgyűlés választott tisztségviselői és az alkalmazottak is. Az apparátussal

közöltük, hogy túlmunkájuk honorálására számíthatnak. A várható rendkívüli megterhelést az egész apparátus vállalta.

Egyetlenegy törvény, amelyet azóta is úgy emlegetnek, mint az időpazarlás jellegzetes példáját, a levéltári törvény módosítása volt. Hadd mondjam el, itt egy óriási csúsztatás van, ugyanis a költségvetési ügyek bizottsági tárgyalása a levéltári törvény munkálatai miatt nem szenvedett késedelmet. A plenáris ülésen a levéltári törvényt olyankor vitattuk meg, amikor a költségvetési ügyek még a bizottságoknál voltak.

A levéltári törvény elfogadását minden szakember égetően szükségesnek tartotta. Ami a pártiratokat illeti, a magyar közelmúlt legnagyobb forrásbázisáról van szó, a hozzám eljuttatott adatok szerint mintegy 108 ezer iratcsomó sorsáról. Az illetékesek, különböző okoknál fogva, úgy ítélték meg, hogy ezeket a dokumentumokat a Magyar Országos Levéltárnak kell átadni. Egy zárójeles megjegyzés: az előkészítéshez ebben a fázisban nekem semmi közöm nem volt. Egy évvel korábban kormányzati felkérésre folytattam tárgyalásokat az MSZP vezetőjével, Horn Gyulával ebben a témában. Miként lehetne ezt a kérdés megoldani? Letétbe helyezés, közös felügyelet? Az MSZP részéről a végső állásfoglalás akkor az volt, hogy saját kezelésben akarják tartani ezt az iratanyagot, és csupán a kutatás biztosítását ajánlják fel. Képviselői helyemről tett felszólalásomban indokoltam meg, miért látom magam is nagyon fontosnak a levéltári törvény módosítását: a pártiratok átvételét, továbbá az Új Magyar Központi Levéltár reinkorporálását a Magyar Országos Levéltárba. Ez az 1970-ben létrehozott levéltár ugyanis – amely az állami csúcsszervek 1945 utáni anyagát

őrizte – annak idején nyilvánvalóan politikai megfontolásból lett kiszakítva a Magyar Országos Levéltárból. Másrészt evidens, hogy a közhatósági központi funkciókat is betöltő állampárt e funkciói gyakorlása során keletkezett iratanyagának megőrzésére is a Magyar Országos Levéltár hivatott. Egyúttal hangsúlyoztam azt is, hogy a szorosán vett pártszervezeti vagy anyagi vonatkozású iratok átadását nem látom szükségesnek. Ennyit zárójelben. Mindezekkel együtt a plenáris ülések során e vita miatt nem pazaroltunk el időt.¹⁵³

November 29-től kezdve már ott volt a képviselők kezében a költségvetés óriási korpusza. A cél az volt, hogy december 31-e előtt a törvény elfogadásra kerüljön. Ha európai összehasonlításban nézzük, nem azt mondom, hogy a legjobb helyen álltunk a költségvetés feldolgozására szánt idő tekintetében, de nem is a legrosszabbul. A Parlamentnek volt egy bő hónapja a vitára és az elfogadásra. Ám a tárgyalás megkezdésekor mindjárt jelentkeztek a nehézségek.

A bizottságok közül költségvetési kérdéskörben természetesen a Költségvetési és Pénzügyi Bizottságnak van fő szerepe, sőt házbizottsági megállapodás folytán

¹⁵³ Politikai okokból, továbbá a szovjet levéltárügy mintáját követve 1970. június 1-jén a Magyar Országos Levéltár ún. Népi demokratikus Osztályát önállósították, így létrejött az Új Magyar Központi Levéltár (ÚMKL). Ettől kezdve több mint húsz évig kettéosztva működött Magyarországon a korábban egységes nemzeti levéltári intézmény. Az 1991. december 12-én elfogadott LXXXIII. törvény az ÚMKL. különállását megszüntette, és anyagát visszaolvasztotta az anyalevéltárba. Ugyanekkor abban az ügyben is intézkedett a törvény, amelyről Szabad és Horn tárgyalt: állami tulajdonná nyilvánították a volt kommunista állampártok (MDP, MSZMP) iratanyagát, majd azt ennek megfelelően, 1992 első felében a Párttörténeti Intézet örököse, a Politikátörténeti Intézet átadta a Magyar Országos Levéltárnak.

fontos koordináló szerepet is kapott az elmúlt év során. Mindjárt problémát szült az, hogy a bizottsági tárgyalások megindulásakor a bizottság szabaddemokrata elnöke, Soós Károly Attila bejelentette, a rövid időre való tekintettel nem tudja felelősen vállalni a bizottság irányítását, így ez a funkció az MDF frakcióhoz tartozó párton kívüli képviselő, Becker Pál bizottsági alelnök kezébe ment át.

A Házbizottságban igyekeztünk ütemtervet készíteni, ez nagyjából elfogadásra is került, bár némi szkeptikus jelzéssel, hogy a dolog nehezen megoldható. Ezt mindenekelőtt az SZDSZ képviselője hangsúlyozta. Csatlakozott hozzá a Fidesz képviselője, és az MSZP is. Az SZDSZ már ekkor nagyon világosan annak a véleményének adott hangot, hogy a költségvetési javaslatot vissza kellene vonni. Inkább egy negyedéven át a régi költségvetést kellene tovább éltetni, majd március 31-re kellene új költségvetési tervezetet benyújtani. Elgondolásukhoz az MSZP is csatlakozott.

A kormány deklaráta – igaz, talán nem eléggé dús érveléssel –, hogy Magyarországnak eminens érdeke a költségvetés elfogadása, és készségét jelezte, hogy a Parlament által elfogadott módosításokat bedolgozza a törvénybe. Megindult tehát egy nagyon hosszú és bonyolult küzdelem. Ennek során igyekeztem minden lehetséges törvényes eszközt annak szolgálatába állítani, hogy az országnak december 31-re legyen költségvetése. Saját támogatói motívumaim közvetettek voltak, és főként a kormány által nyújtott, s a lapokban is megjelent információkra támaszkodtak. De egyúttal származtak a külföldi tapasztalataimból is, érteve ezen a gazdasági problémákkal foglalkozó külföldi delegációk hazai látogatásaiból leszűrt tapasztalatokat

éppúgy, mint a Japánban tett látogatásom benyomásait. Ott számomra érthetővé vált, hogy külföldön bizonyos standardokat vesznek figyelembe. A hitelképesség szempontjából különösen fontos, hogy az ország január 1-jén rendelkezik-e elfogadott költségvetéssel. Ezt egyébként a nálam járt gazdasági szakemberek, külföldi politikusok egész sora megerősítette.

Úgy véltem továbbá, hogy az EXPO megrendezésére kiírt pályázat¹⁵⁴ elnyerése szempontjából Magyarország kisebb eséllyel indulhat, ha csak március 31-én, vagy még később lesz elfogadott költségvetése. Hiszen akkor még azt sem tudná felmutatni, hogy az EXPO-ra szánt, a Parlament által helyesen korlátozott költségvetési támogatás rendelkezésre áll.

Mindezeket átgondolva a költségvetés elfogadtatását határozottan igyekeztem elősegíteni a Parlamentben, természetesen a szükségesnek tartott változtatások beépítésével. Egyetlen indítékom sem volt, amelynek érdekében a vitát korlátozni akartam volna, vagy valamely szükséges eljárási szakaszt meg akartam volna kerülni. Sőt, ellenkezőleg, a cél az volt, hogy a lehető legtöbb idő álljon rendelkezésre a bizottságok ülésezésére és a plenáris viták lefolytatására.

A kormány valamennyi tagját közös megbeszélésen felszólítottam, hogy lehetőség szerint hiánytalanul vegyenek részt a költségvetés vitájában. Nemcsak azért, hogy jelenlétükkel is súlyt adjanak a tárgyalásoknak, hanem hogy minden felmerült problémával kapcsolatban a képviselők rendelkezésére álljanak. Tehát

¹⁵⁴ 1987 óta szerepelt a kormányok programjában, hogy az 1996. évi világkiállítás (EXPO) megrendezési jogát Budapest nyerje el; végül 1994-ben a kormány hivatalosan visszalépett a jelöléstől.

nyugodt lelkiismerettel elmondhatom: amit az adott körülmények között meg lehetett tenni, azt mi a parlamenti apparátussal együtt meg is tettük. A siker érdekében a Házbizottság a tárgyalási program ütemét biztosítandó sűrűn ülésezett, s már karácsony előtt és a két ünnep között újabb módosításokra került sor a tárgyalási programban.

A tartalék napnak szánt 31-ét tűztük ki a törvény záró szavazására abban a reményben, hogy a törvény elfogadásának folyamatát addigra le tudjuk zárni. Nagyon sokan bíztak ebben, sőt ragaszkodtak is hozzá. Közéjük tartozott az SZDSZ frakcióvezetője is, aki – csatlakozva a kisgazdákhoz – egyszersmind a szövetségi törvény elfogadását is szorgalmazta. Én szkeptikus voltam e tekintetben, de nem akartam megfélekezni a szándék lendületét, mert magam is éreztem a szövetségi törvény elfogadásának fontosságát. Mivel lehetetlen volt felmérni a hátralévő időben szükséges vitaigényt, úgy határoztunk, hogy a Házbizottság fogadjon el egy valószínűsített tárgyalási ütemtervet, amit szükség szerint újabb és újabb házbizottsági üléseken módosíthatunk.

Szeretném viszont közbeszúrni, hogy a Házbizottság egész működése és hatáskörének rendkívüli szélessége miatt nemcsak az ellenzék, hanem a kormánypártiak egy része is elégedetlenkedett. Úgy ítélték meg ugyanis, hogy működése inoperatív, éppen a házszabály adta elnöki jogoknak a Házbizottság általi önkorlátozása következtében. Ez pedig oda vezet, hogy elvész a gyors döntések, a változó helyzethez való alkalmazkodás lehetősége. Visszaemlékeztem parlamenti elnökségem kezdetére, amikor a napirend ellenőrzése még az üléseken történt. Nem volt praktikus. Ezért ragaszkodtam

most is ehhez az eljárási módhoz, mert célszerűbbnek tartom a bizottsági üléseken lezajló nehéz vitákban tisztázni a nézetkülönbségeket, mint hogy a parlamenti nyílt ülésen, a képviselők tömegének nchezen koordinálható véleménycseréje során alakuljon ki.

Nos, a karácsony és újév közötti napokban az általános vita lezárultával áttértünk a részletes vitára. A jobbitást, javítást célzó módosítások sokasága mellett megjelentek a sokak által megkérdőjelezett módosítások is, részint tartalmilag megalapozatlanok, sőt voltak még formailag is kifogásolhatók. És meg kell mondanom, még az apparátus tagjaiban is felmerültek olyan szakmai vélemények, hogy a módosító indítványok némelyike még az alapkövetelményeknek sem felel meg.

Én mindenkit figyelmeztettem, hogy a kötekedésnek még a látszatát se engedjük meg. Zúdultak a módosítási javaslatok és a hozzájuk csatlakozó felszólalások. A beérkezett panaszokról most nem szeretnék áttekintést adni – az akkori módosítási ötletek dokumentálva vannak. Bármikor rekonstruálható, hogy a beérkezett módosítások közül melyik volt megfontolandó, melyik komolytalan.

Érkezett olyan módosítási javaslat, amely a költségvetés számaát akarta megváltoztatni egyetlen szó indoklás nélkül. Kirívó eset volt az is, amikor egy képviselő kéttucatnyi módosításában mindössze két számsor szerepelt, semmi több. Ne annyi legyen, hanem ennyi, és kész. Másvalaki a robbanómotorok technikai problémáiról szóló előadással rabolta az időt. Vagy egy bizottság ellenzéki előadója hosszan szónokolt már megtárgyalt javaslatokról, amikor a téma már elvesztette aktualitását. Ezt képviselői helyemről én is szóvá tettem. Mindazt, ami a Parlament eddigi gyakorlatában

az esetek túlnyomó többségében részben vagy egészben szóban történt, most, minden módosító javaslatra kiterjeszkedően, ismételten írásban kérték. Sőt, felmerült az igénye annak is, hogy a módosítási javaslatok sorsáról a bizottságok készítsenek újabb írásos összefoglalót. E dokumentumokat az apparátus fáradságos munkával, nagy kötegekben állította elő a képviselők számára, miközben a bizottságokhoz továbbra is özönlöttek az újabb és újabb módosító javaslatok tucatjai.

Közben ezekben a forró napokban, amikor párhuzamosan a költségvetéssel sok tekintetben konkordanciában lévő társadalombiztosítási törvényjavaslat tárgyalása is folyt, ha jól emlékszem, hat javaslat érkezett név szerinti szavazásra. Ezek időigénye fokozta az Országgyűlésre nehezedő óriási nyomást.

Egymás után futottak be jelzések a különböző bizottságokból, de legfőképpen a Költségvetési Bizottságból, hogy ha a koalíció részéről ott jelen lévő képviselők rövid időre elhagyták a termet, az ellenzéki képviselők nyomban kivonultak, s átmenetileg határozatképtelenné vált a bizottság. Többen sürgették, szólaljak fel e „gyakorlat” ellen a nyilvánosság előtt. Én elsősorban további fegyelmezett munkára és együttműködésre intettem mindenkit, és kértem: ne teremtsünk lehetőséget az időpocsékolásra. Képviselőként két alkalommal a plenáris ülésen tettem szót: nem kelle-ne hosszadalmas, tartalmilag igénytelen felszólalásokra huszonöt-harminc percekét elhasználni. Erre minősíthetetlen, heves támadásokat és bírálatokat kaptam a levéltári törvényre való hivatkozással, volt, aki negyvenhárom perces „vitaelőadást” tartott.

Az is tanulságos volt, amikor a levéltári törvény ügyében elmondott felszólalásomat a sajtó agyonhallgatta, egyetlen lap sem írt róla, az arra válaszoló MSZP-képviselő felszólalásáról viszont tudósítottak.

A vita még hevesebbé vált, amikor kiderült, hogy a Házbizottságban a túlzott időpazarlás ellen oly sokat küzdő frakciók milyen időhúzással élnek az ülésteremben. Hogy mi minden történt a plenáris üléseken, azt a napló tanúsítja. Ilyen körülmények között került sor az ülések idejének kényszerű meghosszabbítására.

Már a 29-i, vasárnap esti ülésen felmerült: hogyan tovább? Egy sor témakörben megszülettek a józan döntések, ám még voltak nyitott kérdések. Javaslat érkezett, a bizottságok fejezzék be a módosítások tárgyalását. Ennek viszont lényeges feltétele, hogy a pártok, képviselők újabb módosításokat már ne nyújtsanak be. Ebben már 29-én is mindenki egyetértett. Hiszen akkor már egy hónapja múlt, hogy minden képviselő kezhez kapta a költségvetés teljes szövegét.

Az ellenérv az volt, hogy ezt az óriási anyagot nem lehetett egykönnyen áttanulmányozni. Meglehet. Azt akartam elérni, hogy a részletes vita fejeződjék be, hogy az utolsó felszólalást is figyelembe véve a Költségvetési Bizottság időben le tudja zárni tárgyalásait, és elkészülhessen a törvényjavaslat óriási forgatókönyve.

A kormánypártok jelezték, hogy nincs további hozzászólójuk a részletes vitában, az MSZP pedig már korábban bejelentette, a vitában nem vesz részt, sőt eddigi módosításait is visszavonja. Maradt az SZDSZ és a Fidesz. Mindkét párt jelezte, hogy nekik még vannak felszólalásaik. Vita keletkezett, amibe én nem szóltam

bele. Ezerféle érv, s az érveknek az elképzelhető hatványai is elhangzottak. Hiába.

De nekik még akkor is van mondandójuk. Komoly emberek, komoly munkával készültek fel a részletes vitára, és ők még nem mondták el a magukét. A szabad véleménynyilvánítást nem lehet korlátozni a Parlamentben stb.

Rendben van, de korlátozzuk az idejét! Már 29-én.

– Nem lesz sok mondandónk, legfeljebb reggelre marad még egy-két ember felszólalása – ígérte az SZDSZ és a Fidesz.

A december 30-i hajnali házbizottsági ülésen már többen egy alvás nélküli éjszakát követően jelentünk meg. Tárgyalópartnereink közül is biztosan sokan voltak fáradtak, ez többeken is látszott, noha ők személyükben válhatták is egymást.

– Meddig akarnak beszélni? – hangzott el a kérdés a Fidesz és az SZDSZ képviselője felé. – Időt, azt nem! Időkorlátot nem fogadunk el!

– De ha nincs időkorlát, akkor hogyan fejezheti be időre a Költségvetési Bizottság a jelentését? Nem kényszerítheti el előre, csak a vita végleges lezárása után mondhatja ki a maga részéről a végső szót.

– Ja, kérem, előbb kellett volna benyújtani a költségvetést!

– Kérem, hogy készül el a szavazási forgatókönyv, hogy készül fel a Pénzügyminisztérium a forgatókönyv különböző problémáival kapcsolatos állásfoglalásra, és miként bonyolítjuk le majd a szavazást?

– Korábban kellett volna!

– De mégis, szabjunk egy végső határt a felszólalók számára!

Ha jól emlékszem, én a reggel 9 órát javasoltam. Nem, ők nem szavatolnak semmilyen időpontot!

– Hány szónokuk lesz még?

– Néhány, nem sok, már alig, biztos, hogy belefér!

– Mibe fér bele biztosan? Tisztelt Fidesz! Kérek egy időpontot!

Ők kötelezettséget nem vállalnak, de emberi számítás szerint tíz fő. SZDSZ: időpontot nem vállalnak.

– Ha Önök egy határozatot hoznak, ám hozzák meg, de azt a beleegyezésünk nélkül stb. – mondják.

– Azért vagyunk itt, hogy megállapodjunk. Kötelezettség nélkül, de hogy mégis lehessen előre látni, mi várható holnap. Az emberek elfáradtak... Nekem kell valamit mondanom az apparátusnak, mikor tudnak már egy kicsit lazítani.

– Hát, emberi számítás szerint, de kötelezettség nélkül: 10 és 11 között – volt a válasz.

– Kérem, ha ez meglesz, akkor nyilatkozzék a bizottság forgatókönyv-összeállítója, a Pénzügyminisztérium stb. Ha ez meglesz, akkor fél háromkor el tudjuk kezdeni a szavazást. Ha zökkenő nélkül tudunk haladni, akkor éjjel egykor szünetet tartunk. Reggel hatkor folytatjuk. S akkor a délelőtti folyamán be tudjuk fejezni.

Obstrukciós jellegű volt mindaz, ami történt?

Én nem minősítem a történeteket – én a tényeket mondom el. Biztosan keveredtek egymással itt különböző indítékok, eltérő célok. Talán érdemes megjegyezni, hogy 29-ről 30-ra virradó hajnalra, amikor bejöttem ide a szobámba, még mindig érkeztek be határidő utáni módosító javaslatok. Akik átvették, azt mondták, jóval

azután érkeztek be, hogy a Házbizottságban az említett önkorlátozási megállapodást megkötöttük. Ezeket én nyomban továbbítottam a Költségvetési Bizottságnak.

Summa summarum, én akkor már nagyon régóta talpon voltam. Az elnöklési rendben korábban megállapodtunk. Ám nem gondoltunk arra, hogy a képviselők még ezt az éjszakát is végig fogják beszélni, sőt a részletes vitának még nappal is lesz folytatása. Eredetileg másfél órás váltásokban állapodtunk meg az alelnökökkel. A Ház egyik alelnöke úgy vélte, három óra után rá már úgysem lesz szükség. Tehát szépen haza is ment, rendbe tenni magát.

Miután Vörös Vincét természetesen mentesítettük a túlzott terheléstől¹⁵⁵ – így a négy alelnök közül kettővel csináltam végig a 29-ről 30-ára virradó éjszakát is. Én akkor már nagyon régóta nem aludtam. Tehát 30-án délelőtt – azt gondolva, hogy a még soron lévő SZDSZ-es és fideszes felszólalások időben lefutnak, s a Költségvetési Bizottság is befejezi ténykedését – én is hazamentem, megborotvákoztam, és családtagjaim állítása szerint közel két órát aludtam. Amikor visszaértem a Parlamentbe, a legnagyobb megdöbbenésemre értesültem: a felszólalások még mindig nem értek véget. Az utolsó felszólalás fél kettő után hangzott el. A Költségvetési Bizottság pedig csak ezt követően tudta lezárni a maga tárgyalását, és végső formába önteni az időközben előkészített jelentését. A már ugyancsak előkészített szavazási forgatókönyv újabb átnézése, kiegészítése stb. megfeszített tempóban tovább folyt.

¹⁵⁵ Vörös Vincét, a Parlament kisközpárti alelnökét életkorára való tekintettel (betöltötte a 80. életévét) mentették fel a farszto feladat alól.

A lényeg, a záró ülést fél háromkor nem tudtuk megkezdeni. Én tettem egy halvány kísérletet a végszavazás megkezdésére, ám javaslatom ellen azonnal támadások indultak. Főként abban a feszült helyzetben, amit az idézett elő, hogy a Televízió közvetítésre küldött stábja nem vonulhatott fel hétfő délelőtt, amikor ezek az „utószavak” elhangzottak. A pihenésben régóta akadályoztatott képviselők jelentős része már amúgy is elment aludni. Az történt, hogy mielőtt délelőtt elhagytam volna az Országház épületét, jelzést kaptam, hogy a televíziósok fel akarnak vonulni.

Hát, mondom, éppen most? Miért nem voltak itt addig, amíg az érdemleges vita zajlott? Azt mondták, hogy majd reggel kezdik. Azt válaszoltam, most már az ülésnek vége van. A Televízióval soha írásban le nem fektetett megállapodásunk jelenleg az, hogy az ülés kezdetétől közvetítenek. De egy ülésnek a közvetítése, amelynek az elején, a derekán, az érdemi részein nem vettek részt – mit akarnak most, amikor már csaknem befejeződött? Azt mondtam, meg vannak híval Fél háromkor kezdődik az új ülés, kezdődjön akkor a közvetítés. Az Országgyűlés fennállásának történetében még soha nem volt olyan, hogy a Televízió az ülés legvégén vonult volna fel. Erre következtek a megjegyzések, hogy Szabad György betiltotta a Televízió közvetítését. Ezt megelőzően történt az, hogy megkértem Eörsi Mátyást, ne videózzon a teremben. Nincs a világon sehol olyan, hogy egy parlamenti képviselő maga nekiáll videóra felvenni a vitapartnereit. Más esetben is megtörtént már, hogy kormánypárti képviselőt kértem, ne fényképezzen. Soha nem személynek szólt ez felszólítás, hanem a tevékenységnek magának. Ez az elv aztán mindenféle obskúrus jelzőt kapott, legutóbb

a *Beszélő*-ben. A televíziós Peták István nagyon határozottan letette a garast, amikor közölte, Szabad Györgynek is az volt a véleménye, hogy ne kezdjék el a közvetítést. A Televízió információs hálója összeomlott – mondta. Habár ő rendelte el, hogy legyen közvetítés, de átlátva a kialakult helyzetet – nem tudva arról, hogy én ezen az állásponton vagyok –, az utasítást ő maga vonta vissza. Tehát nem én kértem a Televíziót, már Peták intézkedett. A helyzet tisztázására azután Hankiss Elemér még aznap telefonbeszélgetést kezdeményezett ez ügyben velem. Ennek során elmondtam, mi történt, s legyen szíves írásba adni a közvetítés meghiúsulásának okait. Ezt ő meg is tette. A telefonhívás éppen a házbizottsági ülésen ért, amit a szavazás egyik szünetében tartottunk. Odahívtam a Fidesz részéről Áder Jánost, és átadtam neki a kagylót, hallgassa meg a tévéelnököt, s tudja meg, nem egyoldalú, saját utasításról van szó.

A szavazást, századik sürgetésemre, negyed hatkor tudtuk végre megkezdeni. A Pénzügyminisztérium ugyanis jelezte: képtelen gyorsabban áttekinteni a megkapott óriási anyagot. Így is miniszter, államtitkár egymást váltották az anyag áttekintésében. (Nyilván ennek lett elsősorban az a következménye, hogy egy ominózus s több kisebb-nagyobb hiba is becsúszott.) Haladt előre szépen a szavazás, tényleg nagyon fáradt legénységgel, de ment előre. Meg kell mondanom, rám impresszionálóan hatott. Az ellenzékiek tudták, ha a kormánypártok meg tudják őrizni tagjaik jelenlétét, számukra a szavazás során nagyon nagy lehetőség nem maradt.

A módosítások közül a bizottság nagyon sokat elfogadott. Tehát szó sem volt arról, hogy lesöpörte volna

az ellenzéki javaslatokat. Az azonban kétségtelen, hogy a Költségvetési Bizottságban már elfogadott ellenzéki módosításokon túl a még elhangzott, szavazásra került további módosító indítványok túlnyomó többségét a kormányzó pártok leszavazták.

Az egyes részkérdések megszavazásában nagyon kevés ellenzéki képviselő vett részt. A kormánypártok tagjai sem voltak jelen hiánytalanul, de viszonylag nagy számban ott tartózkodtak. Emberi dolog: az éjszaka közepén, éppen egy olyan helyen, ahol a legidősebbek véletlenül egymás mellett ültek, ismételtén előfordult, hogy szavazás közben állva maradtak a képviselők, fáradtságukat így jobban le tudták küzdeni, nehogy tévesen szavazzanak, nehogy a gombnyomogatásban valami zavar támadjon. Ha tetszik, ezt lehet elszántságnak vagy szigorú fegyelemnek tekinteni. Én többségüknel ezt fontos felismerésnek vettem: tudták és kifejezték, az ország érdeke, hogy még december 31-én elfogadott jövő évi költségvetése legyen.

A magántanácskozmány

A szavazás során periodikusan tartottunk szüneteket. Közben az apparátus zsemlékről, meghámozott nancsról, feketekávéról gondoskodott minden képviselő számára. Utasításba adtam: aggályosan vigyázzanak, hogy az ellenzékiek éppúgy hozzáférjenek mindenhez, mint a kormánypártiak. Közeledett az éjjel egy óra. Éppen én elnököltem. Körülbelül egy órával előbb bejelenttem, hogy a korábbi megállapodásnak megfelelően a következő szünetben újabb házbizottsági ülést tartok szükségesnek. Rövid egyeztetésre számítva úgy

gondoltam, hogy az ülésterem patkójában tartjuk meg a gyűlést.

Amikor viszont leértem a pulpitusról, kiderült, hogy a pártok véleménye megint homlokegyenest eltér egymástól, most abban, hogy egy órákor tartsunk-e szünetet, vagy a nagy csúszásra való tekintettel folytassuk a szavazást. Az SZDSZ közölte, hogy ők már frakcióülést hívtak össze ebben a kérdésben.

– Rendben van, akkor kérem, hogy a tízperces frakcióülés után, nagyon rövid időre, valamennyien gyűljünk egybe a Delegációs Teremben – mondtam.

Telik az idő, végre együtt vagyunk.

A döntéshozás érdekében ötvenperces vita kezdődött, amelynek során a konszenzuseresést helyeztem előtérbe. Nem volt semmilyen eltökéltség bennem, hogy magamhoz ragadjam a döntést, inkább pontosan az ellenkezője: hozza meg a Házbizottság a döntést! Időközben, amíg vártunk az SZDSZ-esekre, megjelentek a különböző befolyásolási kísérletek.

– Emberhalál lesz, ha itt tovább szavazunk!

– Inkább akkor, ha nem lesz költségvetés!...

Az elsőprő többség amellet van, hogy folytassuk a szavazást, mert ha a sok képviselő lefekszik aludni, ki tudja, mikor fognak felébredni? Sokkal több órányi szavazás vár még ránk, mint amennyi elviselhető lehet!... Hogy jutnak majd haza az emberek, ha már leállt a tömegközlekedés. És így tovább. – Jó, hát akkor vitassuk meg.

Elindult a vita. Ebben az SZDSZ részéről ketten is humanista érvekre helyezték a hangsúlyt: nem lehet az emberektől további megterhelést elvárni. Halál, roszszullét, mentők stb. (Orvosi készültség egyébként volt az épületben.) A másik politikai oldal érvelése:

– Pontosan az idős emberektől, a vidékiektől nem lehet elvárni, hogy néhány órányi, gyakorlatilag formális szünet révén regenerálódni tudjanak!

Én is éreztem, mit jelentett számomra a kétórás alvás.

Aztán így megint eltelik egyórányi idő. Halmozódik a fáradtság, amit nem lehet kipihenni a néhány óras szünettel. Én is inkább a szavazás folytatása felé hajlok, de engedem a vélemények szabad folyását.

Mikor is körvonalazódott bennem, hogy talán nem lesz költségvetése az országnak, ha a Házbizottság nem hoz döntést? Amikor megkérdezték, hogy a Fidesz fog-e név szerinti szavazást kérni. Képviselőjük azt válaszolta, hogy nem valószínű, de garanciát nem vállalhat, mert nincs felhatalmazása. – De a frakcióban eddig föl sem merült a név szerinti szavazás lehetősége – vetette közbe valaki. – És mi van akkor, ha ott felmerül? – volt a válasz. – Hiszen egyik szónokuk korábban már jelezte, szükség esetére fel vannak készülve erre. Azután felmerült: vajon az SZDSZ? – Nincs szándékuk név szerinti szavazást kérni! – De vállalják-e ennek garanciáját? – Nincs felhatalmazásuk a frakciótól – volt a válasz.

Hát, bevallom, ekkor kezdett el dolgozni bennem a felelősségérzet. Most én próbáljak meg erőnek erejével megegyezést létrehozni, amely után legjobb esetben is csak nyolc órákor folytathatjuk a még nyolc-tíz órányi szavazást?! És még jöhet a név szerinti szavazások igénye is. Rettenetes felelősség! Úgy látszott, nem születik meg a szükséges megegyezés.

Ez feloldhatatlan patthelyzetet eredményezett?

Ötvenöt perc után alakult ki. Akkor már egyesek elkezdtek emlegetni, hogy korábban volt egy megállapodásunk. Ez már akkor is, de a későbbiek folyamán is teljesen egyértelművé tette: azért kellett új házbizottsági ülést összehívni, mert a helyzet megváltozott. Az alapmegállapodás ugyanis azt tartalmazta, hogy annyi bizottsági ülést hívunk össze, amennyi csak szükséges ahhoz, hogy a haladás koordinált legyen. Nem lehetett kiragadni a pontjai közül egyet, hogy csupán erre az egy tételre vonatkozik a megállapodás, s a többi nem számít. Az egésznek az volt a lényege, hogy állandóan azért hívtuk össze, azért bocsátkoztunk tárgyalásba, mert nem sikerült a tervezett szavazási menetet ilyen vagy olyan okok miatt betartani.

Patthelyzet.

Mondtam, hogy folytatjuk az ülést.

Még nem volt éjjel egy óra, amikor az előző megállapodás szerint szünetet kellett volna elrendelni. Megyek a folyosón a Delegációs Teremből az ülésterem irányába.

„Megbuktatják a költségvetést! Meghalnak az emberek!” – hangzott innen meg onnan. Az egyik kereveten egy idős MDF-es képviselő fekszik. Gondoltam hirtelen: – Úristen, már egy halott!... – Megnéztem, hát nagyon sápadt volt. De egy mindig sápatag, idős ember. Láttam, hogy lélegzik. Aludt.

Indulok be a terembe. Középen mentem be, nem hátulról. Ütemes tapsolás kezdődik az egyik oldalról. „Folytassuk, folytassuk!” Nem akarom túlrészletezni a dolgot. Felmentem az emelvényre. Egyik oldalról a „folytassuk!”, a másik oldalról pedig az ügyrendi felhívási igények. Én szót kértem, és elmondtam:

– Elhúzódtott az ülés, a Házbizottságban nem sikerült megállapodást létrehozni. A két oldalról ellentétes információkat kapok arról, hogy a Ház mit kíván. Ilyen helyzetben kell most dönteni!

Erre ismét megindulnak a közbekiabálások.

Még a folyosón alakítottam ki álláspontomat. Felelősen én nem dönthetek másként. Ha a Házbizottság nem tudott döntést hozni a szavazás folytatásában, a képviselőket kell megkérdezni. A házszabály ugyanis úgy rendelkezik, hogy az ülés összehívását, szüneteltetését, elnapolását az elnök maga dönti el. Ezt a jogát az ellenzék is százszor elismerte – például az ülések időkeretének megszabásakor. Jól tudták, ez az elnök joga, maga az elnök dönt – ez a lényeg.

Az emelvényen azt mondtam el, nekem nincs valószínűségi képem, hogy az ülésterem többsége mit tud, mit akar vállalni. Mert egyesek szerint képtelen folytatni a szavazást. Mások szerint ha most megszakítjuk, képtelenek leszünk visszatérni. Így viszont nincs biztosítva, amit én az ország fontos érdekének tartok: a költségvetés megszületése.

Közbekiabálás, Kövér László szót kér, ügyrendi javaslata van: Igenis legyen szünet. Ők ezt kívánják!

– Ügyrendi javaslatot akkor tudok feltenni szavazásra, ha az mint ügyrendi javaslat benyújtásra kerül. Tessék benyújtani, fel fogom tenni szavazásra! De most nekem tájékozódnom kell. A tájékozódást pedig ebben a hangzavarban nem tudom másként megejteni, mint szavazással. Viszont most nem hivatalos szavazást kérek, csupán informálódni akarok. És ennek kapcsán felelevenítek egy, a magyar parlamentarizmus

történetében létező formát, a magántanácskozmány intézményét!

A magántanácskozmány keretében egy nem kötelező szavazással próbálom tisztázni a képviselők többségének álláspontját. Kérem, hogy mindenki vegyen részt benne. A voksolás eredményeként kapott információk birtokában a továbbiakról én magam döntök.

Ha jól emlékszem, akkor 193 fő volt a határozatképesség, és 208 képviselő a folytatás mellett döntött. Mintegy három tucat körül volt, aki ellene szavazott. Ekkor bejelentettem, az elnökre ruházott jogoknál fogva én élni fogok e fölhatalmazással.

A magántanácskozásnak vége. De nem a közbekiálásoknak: – Hogyan lehetett megtudni azt, hogy a Ház többsége mit akart? – Milyen alapon születik a döntés? – Mert az egyik tábor hangosabban ordibál, mint a másik?

A közfelkiáltásos helyzeteket mindig is gyűlöltem, mert ez nem demokratikus módszer. Kossuth is nagyon bölcsen tette, amikor Pest megye közgyűlésén közfelkiáltással akarták megválasztani, azt mondta: – Nem, szavazzanak! – S utána leszámoltatta a szavazatokat. Nehogy azt mondhasa bárki, hogy néhány becsődített részeg kiabálása döntött a javára. S ugyanakkor az általam igen tisztelt Kossuthtal kapcsolatban azt is megírtam, hogy nagyon jó lett volna, ha a debreceni Nagytemplomban¹⁵⁶ is megszámoltatja a szavazatokat.

¹⁵⁶ 1849. április 14-én fogadta el az első népképviselői országgyűlés a debreceni Nagytemplomban a Habsburgok trónfosztását kimondó Függetlenségi Nyilatkozatot, majd az ország kormányzóelnökevé választották Kossuth Lajost. Szabad 1977-ben publikált, nagy sikerű könyvében így kommentálta ez utóbbi eseményt: „Csak sajnálni lehet, hogy Kossuth most biztos többsége tudatában sem kérte azt, amit Pest

Én nem akartam, hogy később ezt felhánytorgassák nekem. De hogyan rendelhetem el a szavazatszámálást? Ha ugyanis hivatalos ülést tartok, akkor előtte ügyrendi felszólalásokra lett volna lehetőség. Ezért rendeltem el a „magántanácskozmányt”. Az eredmény ismeretében bejelentettem: – Figyelembe véve a Házbizottság döntésképtelenségét, illetve az előbbi tájékozódást, a rám ruházott felelősség súlyánál fogva mint elnök elrendelem a szavazás folytatását! – Ekkor néhány kivonultak az ülésteremből.

Elnöki fejszavazás

Született egy kísérlet is a szavazási menet felgyorsítására. Egy MDF-es képviselő javasolta, hogy a pontokat csak olvassuk fel. Erre másik alelnöknél már volt példa. Én még addig egyszer sem alkalmaztam.

Az ülést vezető alelnök feltette a kérdést. Én viszont nemcsak e javaslat ellen szavaztam, de nagyon élénk fejszavazással tiltakoztam, jelezve, nehogy formai kifogás essék, hogy a szavazás bármely ponton nem volt szabályos. Így tehát a megszokott módon folytatódott a szabályos szavazás.

Egy idő után visszatért néhány fideszes, élükön Kővér Lászlóval. Már újra én elnököltem. Egy éles felszólalás keretében határozati javaslatot terjesztettek be az ülés felfüggesztésére. Ekkor hangzott el az állítólagos szövegemre való hivatkozás, és az, hogy

megye követévé választásakor megtett, ti. a szavazatok összeszámálását.” Lásd Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*, Budapest, Kossuth–Magyar Helikon, 1977, 160.

ők ellenőrizni fogják mindazt, ami itt tovább folyik, de ebben a komédiában, ebben a törvénytelen eljárásban nem vesznek részt.

Erre elrendeltem a fiatal demokraták határozati javaslatáról való szavazást. Az elsőprő többség elutasította. Utána megjegyeztem: ami a személyemet illeti, arra nem kívánok reflektálni. Azt viszont leszögezem, hogy az Országgyűlés az Alkotmány szabta törvényes úton végzi a munkáját.

Az erkélyen időnként megjelentek a távol lévő pártok képviselői, majd egy idő múlva az MSZP egy csoportja bevonult az ülésterembe. Jó néhány független képviselő viszont végig benn volt az ülésteremben. Később visszazárlingózott néhány fideszes. Közülük is, és az SZDSZ részéről is többen megjelentek a karzaton. Fényképeztek is sokan, de nem foglalkoztam vele. Emlékszem, megjelent nálam egy független képviselő, hogy az SZDSZ egyik prominens tagja szeretne velem beszélni. – Hajlandó vagyok-e? – Azt válaszoltam, hogy semmi akadály. Végül nem került rá sor.

Elkövetkezett a reggel nyolc óra. Az ülés tovább folytatódott, majd egy műszaki hiba miatt kicsit pihentetni kellett a gépet, így rövid szünet keletkezett. Reggel fél kilenc után egy-két perccel ünnepélyesen kinyílt egy ajtó, és vezetőikkel az élen megjelent több SZDSZ-es képviselő a teremben. Én elnököltem. Folytattuk a szavazást. Lassanként feltűnt, hogy egyre növekszik az ülésteremben a jelenlévők száma. A különböző ellenzéki pártok képviselőinek egy része is fokozatosan visszatért...

Az újonnan visszatérők nyilván pihentebbnek tűntek a bentieknél.

Én ezzel nem foglalkoztam, de fokozatosan bekapcsolódtak az ülésterem munkájába. Utána pedig lefutott mindaz, ami a jegyzőkönyvekből jól rekonstruálható. December 31-én megszületett Magyarország 1992. évi költségvetése.

Az eseményekhez két megjegyzést teszek. Az egyik csak ismétlés. Szó sem volt a részemről szószerzésről. Mert az elnök joga, hogy bármikor összehívja a Házbizottságot, ha szükségesnek tartja. A Házbizottság alapvető feladata pedig az, hogy nehéz helyzetekben alkalmazkodjék a viszonyokhoz, és operatív döntéseket hozzon. Akik azon a rövidnek szánt, hosszúra nyúlt viharos házbizottsági ülésen megjelentek, azért jöttek el, mert érezték, változtak a körülmények, tehát tárgyalnunk kell. A tárgyalás nem zárult megegyezéssel. Tehát érvényesül az Országgyűlés elnökének az a joga, hogy e döntés híján maga cselekedjék.

Hozzáteszem, a politika alapkérdése (s ezt történeti műveimben a dualista rendszer kritikájaként szoktam elmondani), egy politikai rendszer legfőbb kötelezettsége a változó viszonyokhoz való alkalmazkodás képessége. Az egész működési mechanizmusnak olyanra kell lennie, hogy ezt lehetővé tegye. A magyar kiegyezést azért tartom tragikusnak, mert olyan rendszert teremtett, amely képtelen volt a változó viszonyokra való gyors reakcióra. Azért volt csapda, mert nem hozta létre az alkalmazkodás alkotmányos lehetőségeit. Amióta közéleti emberként működöm, nagyon

vigyázok arra, hogy semmit ne merevítsünk meg, hogy egy esetleges rossz döntést korrigálhasson egy jó döntés. Ám ha belesétálunk abba a csapdába, amely lehetetlenné teszi az alkalmazkodást, akkor baj van. Történeusként ezt a problémát annyiszor regisztráltam már a magyar történelemben. Én viszont, amennyire tehetem, meg akarom előzni.

A másik megjegyzésem az, hogy egyes szorgos képviselők több szempontból összevetették a tavalyi és az idei költségvetési tárgyalásokat, és kiderült, hogy a tavalyival szemben az ideire igenis több idő jutott – az ellenzéknek pedig sokkal több lehetősége volt véleményének kifejtésére. Persze én tudomásul veszem, amit más összefüggésben hangoztatnak, hogy egy évvel korábban az ellenzék toleráns volt. Az első év nehézségeit figyelembe véve az ellenzék valóban nem vitte túlzásba a maga aktivitását. S természetes az is, hogy a második évben már nagyobb igényekkel lépett fel.

Hadd hivatkozzak két számra. Az egyik azt tükrözi, milyen mértékben ugrott meg a módosító indítványok száma. Ez maga is mutatja, hogy az ellenzéknek megvoltak a maga lehetőségei. Mindent, amit szóvá akartak tenni, szóvá is teheték. Hogy ebből mennyit fogadott el a Ház, az a Ház erőviszonyaiból fakadt. A demokrácia többségi döntést feltételez. A módosító indítványok nem jelentéktelen része, esetleg némileg változtatott formában, de beleépült a költségvetési törvénybe. Ez is tanulságos.

De talán még tanulságosabb a következő. Az összehasonlított két költségvetési vitában – teljes véletlen folytán – a kormány álláspontja mellett érvelő képviselők mindkét alkalommal ugyanolyan számban

szóltak fel. Az ellenzéki felszólalások száma viszont közel megduplázódott, végül sokszorosa lett a kormánypárti felszólalásoknak. Ezek után azt mondani, hogy Magyarország egy olyan ráoktrojált költségvetést kapott, amelynek elfogadása nem tette lehetővé az ellenzéki vélemények kifejtését, egyszerűen nem igaz.

Ami pedig a következményeket illeti, nagyon sajnálatos volna, ha a költségvetési vita eseményei bármelyik oldalon hozzájárulnának vagy alibit jelentenének bárki számára a Parlamenten belüli feszültségek növelésére. Az Országgyűlés elnökeként én nem ezt az utat járom. Ezt talán illusztrálja Tamás Gáspár Miklósnak a HVG-ben megjelent támadására adott válasza.¹⁵⁷ Ebben felhívtam az eljövendő történetkutatók figyelmét, hogy vegyék figyelembe Tamás Gáspár Miklós írását. Ne mulasszák el a megismerését. Én ugyanis úgy látom, ez az írás arról tanúskodik, hogy a gyűlölködések milyen lávaömlése közepette igyekeztem eleget tenni a magyar Országgyűlés nagy többsége által 1990. augusztus 3-a éjjelén nekem adott megbízatás követelményeinek.

Jogszerűség és humanizmus

Térjünk vissza az igazságtételi törvényhez!

Ezt a törvényt az Országgyűlés igazságtételi igényeként felmerült lépés gyanánt ismeri a közvélemény. A most megszületett és általam már aláírt törvénnyel kapcsó-

¹⁵⁷ Tamás Gáspár Miklós, Háromféle giccs, *Heti Világgazdaság*, 1992. január 11., 72; Szabad olvasói levélben közzétett válasza: *Heti Világgazdaság*, 1992. január 18. 4.

latban nyugodt szívvel mondom: igennel szavaztam rá képviselőként, ugyanígy szignáltam elnökként is.¹⁵⁸

Ez a törvény megítélésem szerint valóban igazságtételt takar. Azért is helyeslem, mert a bosszúállás jogi lehetőségeit kizárja. Teljesen egyetértek azzal az alapelvvel, hogy a jogállam nem egy „annál inkább jogállam értelmű intézmény”, minél több embernek bocsátja meg vétkeit. Az én felfogásom szerint jogállam az az állam, amely a jogot érvényesíti. Az igazságtétel során pedig semmi mást, mint csupán jogot érvényesített.

Miről is döntött tulajdonképpen ezzel a törvénnyel a Parlament? Hogy az elkövetésük idején is büntetendő, egykorúan is súlyos ítélet alól, tetteik következménye alól politikai meggondolásokból fölmentett vétkesek ne maradjanak továbbra is mentesítettek. Tehát nem új büntetésről gondoskodik, hanem megszünteti a politika vezérelte mentességet, illetve a diktatúra pártfogoltjainak még fennálló kedvezményezettségét. A törvény a jogegyenlőséget érvényesíti a múltban elkövetett gyilkosságok között. E gyilkosságok egy részét a diktatúra szigorúan megbüntette – másik részét nemhogy büntette volna, hanem netán még jutalmazott is érte. Ez a törvény ezt a jogi abszurdumot, a múltbeli igazságtalanságnak ezt a jelenkori következményét számolja fel.

Csak ezt?

Igen, csak ezt számolja fel. A törvénynek három rendelkezése van. A gyilkosság, a halált okozó testi sérülés és a hazaárulás. Ezek a korábbi törvény által is

¹⁵⁸ Lásd a Zétényi–Takács-féle törvényjavaslattal kapcsolatos 141. jegyzetet.

minősített esetek. Tehát három olyan bűncselekménnyel kapcsolatosak, amelyeket a múltban, az elkövetésük idején is fennálló, érvényes törvények súlyos megtorlással büntettek. Az új törvény az akkor mentesítetteket, a kivételezetteket ismét büntetendőkné deklarálja. Ez nagyon észszerű. Úgy gondolom, teljes mértékben összhangban áll a joggal, mert megszünteti azt az állapotot, hogy a bűnelkövetők között a diktatúra a maga kénye-kedve szerint válogatott.

Az érintetteknek így is óriási előnyük van, hiszen – szemben az akkori törvénykezéssel – Magyarországon már nincs halálbüntetés. Tehát ez az országgyűlési döntés a hajdaninál sokkal kedvezőbb helyzetben éri utol a bűnelkövetőket.

A másik. Helyeseltem, hogy az Országgyűlés elvetette azt a módosító indítványt, amely törölte volna a korlátlan enyhítés lehetőségét, tehát azt, hogy a bíróság például rossz egészségi állapotban lévőkkel, vagy az időközben fogyatékosná váltaakkal szemben akár a legenyhébb büntetést szabhassa ki.

Meg vagyok győződve tehát, a történelmi változások körülményei között szükséges igazságtételi törvények közül ez a törvény a legjobb. Azok között is, amiket eddig megismertem, jogszerűségében, humanizmusában egyszerre. És jobb, mint egy általános, körvonalazatlan, tartalom nélküli amnesztia.

Mert mit jelentett volna egy általános amnesztia? Két dolgot.

Az egyik, hogy sérül az a jogelv, hogy a jog előtt büntett bűntetlen nem maradhat. De jelentette volna ezzel együtt azt is, hogy nem csak az amnesztiában részesültek fakadhattak volna gúnykacajra, nem csak az esetleges cinikusokat indíthatta volna arra, hogy

félreértsék a demokrácia nagylelkűségét. Hanem azt is jelentette volna, hogy az igazság ügye testetlenné vált az egész társadalom számára. Nem kívánatos, hogy egyfelől együtt kelljen élni a bűnt elkövetőkkel úgy, hogy azok személy szerinti megbélyegzése is elmarad. Másfelől az sem, hogy a bűn és igazság között esetlegesen ingadozóknak az a feltételezés alakuljon ki, hogy lehet bűnt elkövetni, csak megfelelően kell dörögölni, sunyítani, s akkor a felelősségre vonás lehetősége automatikusan megszűnik.

A társadalom és a demokrácia önvédelme nem engedheti meg magának. A jogállam az ártatlanok védelmezőjének szerepét is be kell hogy töltsen a bűnelkövetőkkel szemben. A jogállamnak meg kell adnia a bűnnel vádolt számára a védekezés maximumát – de nem az eljárás nélküli felmentést.

Nekem a 20. század végén ez a felfogásom. Az a véleményem, hogy aki a törvények meghozásában és kihirdetésében felelős szerepet vállal, az nem lehet Mikulás bácsi, aki cukrot hord a puttyonyában, és jelképes virgácsszálakat. Hanem meg kell mutatnia a demokrácia önvédelmének és az ártatlanok védelmezésének humanista jogi módszereit. Ez a törvény szerintem pontosan ezt mutatja.

Erről az elvről nem is kellene külön szót ejtenem, ha nem hallaná az ember néha, meglepő forrásokból is, a kollektív felelősségre vonás háttérét. Ebben a törvényben írmagja sincs a kollektív felelősségre vonásnak. Ha lenne, én ellene szavaztam volna.

Ezek szerint a hatalom egykori pribékjeinek és áldozataiknak úgymond „békés” egymás mellett élése véget ér?

Hadd idézzem fel ezzel kapcsolatban, hogy a háromoldalú politikai egyeztető tárgyalásokon az Ellenzéki Kerekasztal delegációjával szemben ülők között érdekes „küldöttkeket” is felfedeztünk. Az egyik alkalommal mellettem foglalt helyet a tárgyaláson az egyik idős barátom, aki ma már a politikai életben közvetlen szerepet nem is játszik. Egyszer csak, a másik oldalra átmutatva, odasúgja nekem: – Ott ül a volt kihallgató tisztom! A személyes történetek lám, nagyon sokfélék, együtt részei a történelemnek.

De az igazságtételi törvény a gyilkosokról, és nem a kihallgatótisztekről szól. Az ülésen megmutatkozó feszültségeket, ellentmondásokat nem hivatott feloldani. Egy törvény önmagában semmilyen ellentmondást nem fog feloldani. De folyamatban van egy másik eljárás, ami ennél sokkal bonyolultabb. Erről most még hadd ne nyilatkozzam, mert még nem alakult ki a végző formája.

A Parlament működtetésének nehézségeiről

Sokakban az a kép rögzült a Parlament elnökéről, hogy rázza a csengőt, s az asztalt verve utasítja rendre a zajongó képviselőket. Pedig voltak már ennél nagyobb cirkuszok a T. Ház történetében. Milyen nehézségekkel kell szembenéznie a házelnöknek a Parlament működtetése során?

Én itt nem utalnék arra, hogy a magyar parlamentarizmus története ennél nagyobb viharokat is ismer. Más országok általam meglátogatott parlamentjeiben

mindez valóban nem kivételes. A dolog azonban kétségtelenül nem mentes a problémáktól.

A szabadon választott magyar Országgyűlés örökölt házszabályokkal dolgozik. Ezeket számos tekintetben hozzáigazították az egypártrendszerből kilépő magyar Országgyűlés kívánalmaihoz. A jelenleg érvényben lévő házszabály lassan egy éve vár az átdolgozott házszabállyal való felcserélésre. Ennek kidolgozása a Parlament vezetése részéről indult meg, ám a pártok konkrét észrevételeinek benyújtása nagyon elhúzódott. Még mára sem készítették el a határozati szöveget olyan formában, hogy betervezésre kerülhetett volna. Én ezt rendszeresen sürgetem, de a kívánt eredmény még nem mutatkozik.¹⁵⁹

A házszabálytervezet elbírálására, véleményezésére – egy amerikai alapítvány anyagi támogatásával – nemzetközi szakértőket¹⁶⁰ kértem fel. A megbízatásokat teljesítették is. Egyetlen érdemleges kifogásuk az volt, hogy a parlamenti többség elve több ponton sem érvényesül eléggé markánsan. Magyarán mondván: határozottabban kellene biztosítani azt, hogy a többség akarata a tárgyalások menetében is érvényesüljön. Mi ennek érvényesítését szorgalmazzuk, de nem visszük túlzásba, mert méltányolni akarjuk, hogy a mindenkor ellenzék mindenütt biztosított jogai, különösen egy

¹⁵⁹ Végül 1992. november 3-án fogadták el az új házszabályt: 74/1992. (XI. 6.) OGY határozat az Országgyűlés Házszabályainak módosításáról és egységes szövegéről szóló 8/1989. (VI. 8.) OGY határozat módosításáról.

¹⁶⁰ A felkérést a National Democratic Institute (NDI) nevű pártsemleges, nonprofit amerikai emberjogi szervezet kapta, amely világszerte olyan fontos témakörök vitatását és terjesztését segíti, mint az állampolgári részvétel, a demokratikus kormányzás új technológiái, a marginalizálódással fenyegetett csoportok politikai integrációja stb.

alapozó parlamentáris szakaszban, még nagyobb tiszteletben tartassanak.

Az örökölt házszabály az elnöknek igen széles jogkört biztosított sok területen. Ezek közül csupán kétet szeretnék kiemelni: az ülés programjának megállapítását és a felszólalások rendjének meghatározását. Régi hagyományokon alapszik az a parlamenti szokás, s egyben erkölcsi kötelezettség is, hogy egy kormánypárti, majd egy ellenzéki képviselő következik felszólalásra. Ez minden demokratikus parlamentben íratlan szabály. De ezen belül és ezen kívül az elnöknek korlátlan lehetőségei vannak.

A képviselőnek ezzel szemben van interpellációs joga, kérdésési joga, és van egy, a házszabályban rögzített joga: kétperces felszólalásra jelentkezhet a rendes felszólalási rendtől eltérően a vita során.

Az ülések előkészítését végző ügynevezett Házbizottságnak pusztán annyi jogot ad a házszabály, hogy az elnök által előterjesztett dolgokban véleményt nyilvánítson. Ebből a szabály szerint az elnök azt teljesíti, amit akar.

Az ellenzéki pártok úgy érezték – s meg kell mondanom, én első perctől kezdve támogattam igényüket –, hogy kíváncsi szereplési lehetőségüket nem eléggé biztosítja számukra az elnök két fenti joga. Én viszont elfogadtam egy rendkívül komoly megkötést, azt, hogy a házelnök a munkaprogramot és a plenáris vita rendjét a Házbizottsággal együtt állapítja meg. Ha a Házbizottságban nincs konszenzus, az elnök az ott kialakult álláspontokat és a saját fenntartásait a plenáris ülésen ismerteti, majd szavazásra bocsátja a kérdést. Annak ellenére jár így el, hogy a házszabály erre nem kötelezi.

Hogy ez milyen komoly jelentőséggel bír az ellenzék számára, azt hadd dokumentáljam a következőkkel.

A Házbizottság tagjai közül sem az elnök, sem az alelnökök nem vesznek részt a szavazásban, kizárólag a hét parlamenti frakció vezetői. Egy olyan parlamentben működik ez így, ahol jelenleg kerekítve 60%-os a kormánypártok mandátumainak száma, 40% pedig az ellenzéké és a függetleneké. A Házbizottságban ugyanakkor ez utóbbi kisebbséget együttesen négy szavazat képviseli – míg a kormánytöbbséget mindössze három szavazat. Ennek ellenére eddig csupán két vagy három alkalommal történt meg, hogy az adott ügyet a házelnöknek a Parlament elé kellett vinnie, mert a Házbizottságban nem született meg a szükséges egyhangú döntés. Világos tehát, hogy a magyar Parlamentben szó sincs semmiféle elnöki önkényről. Az első hetek tapasztalatai kétségtelenül nagyon is szorítottak határozott megoldásokra. Különösen, amikor különböző címeken ügyrendi felszólalások tömege hangzott el. Mivel ügyrendi javaslatot minden képviselő tehet, s arról a Háznak vita nélkül határoznia kell, az első időben a tisztelt képviselők nagy része ügyrendi kérdésekben is számoatlanul nyomta a gombot, hogy hozzászólhasson. Tehát praktikus megfontolásból is rendkívül toleráns szisztémát vezettünk be, azt, hogy a Házbizottságon belül lehetőség van az összes elképzelhető kívánság egyeztetésére, teljesítésére az észszerűség határai között.

A Parlament hatékony működése és a túlterheltség elleni küzdelem, a végtelen viták, az önkorlátozásra való felszólítás hiábavalósága oda vezetett, hogy minden oldalról megindult egy törekvés az észszerűsítésre. Miként lehetne koordinálnunk a dolgokat úgy,

hogy se a szabad szólás joga ne szenvedjen csorbát, se a munka ne váljék lehetetlenné? Itt két különösen érzékeny terület mutatkozik meg. Az egyik a napi-rend előtti felszólalások kérdése. Ezt a szabályok valamennyi képviselő számára biztosítják – rendkívüli esetben. Az elnök egyetlen fogódzója itt a „rendkívüli” fogalma. Mivel egyes felszólalásokról már megkezdésük előtt világos, hogy nem rendkívüliek, az elnök megpróbálja a felszólalásra jelentkezőket lebeszélni az úgy „rendkívüliségéről”. Ez az elnöki törekvés gyakran nem elég hatékony. Sokan elállnak a felszólalástól, de mindig akadnak szép számmal, akik ragaszkodnak hozzá. Például felállt egy képviselő, s elfelejtkezve arról, hogy egyelőre még nem ő a kormányfő, rendkívüli felszólalását arra akarta felhasználni, hogy kifejtse a bel- és külpolitikai helyzetről saját egyéni véleményét. Az ezzel kapcsolatos elnöki figyelmeztetések pedig ingerült vitákat szülnek. Az ülést vezető egyik alelnökünkkel fordult elő, hogy élt jogával, és megszavaztatta a képviselőket, hogy kívánják-e meghallgatni a jelentkező felszólalót, vagy sem.

A Házbizottságban elhangzott egy tőlem sem idegen javaslat, hogy maguk a képviselőcsoportok szűrjék meg, mit tartanak rendkívüli fontosságúnak, és mit nem. Viszont éppen ebből származott az egyik képviselő konfliktusa velem. Saját frakciója ugyanis megtagadta felszólalási igényének támogatását. Erre azt kérte, hogy a vele konfliktusban álló frakciót én állítsam a Parlament elé, s a képviselők döntsék el, vajon ki a vétkes abban, hogy ő nem mondhatja el a felszólalását. Igaz, ezek extrém esetek voltak. Ám azt hiszem, minden korrekt jogérzékű ember jól érzi, nem a Ház

elnökének dolga egy képviselő és saját frakciója közötti konfliktusok feloldása vagy elítélése.

Súlyosabb kérdésként vetődött fel az, ami részemről úgymond az „asztalveréssel” járt. Ezt valóban nem tartom helyesnek, de az én tűrőképességemnek is vannak határai. Ilyen helyzet például, amikor a napirend előtt felszólaló képviselő kijelent valami olyasmit, amire egy másik képviselőnek óhatatlanul reagálnia kell, de nem jelenti be időben felszólalási szándékát. Erre a szituációra az elnök egy másik esetre érvényes megoldást adaptált, tudniillik azt, hogy a napirend előtti felszólaláshoz csatlakozó képviselőnek vagy a frakcióvezetőnek csak akkor ad szót, ha személyében támadták meg, vagy ha a frakciót sérelem érte.

Igen ám, de a napirend előtti felszólalások előbb említett korlátozásában az nem szerepelt, hogy erre az esetre nem alkalmazható a házszabály biztosította kétperces felszólalás lehetősége. Miután azonban az elnök feltárta a képviselők számára, milyen módszert követ, a kétperces megszólalás szabályával kiiktathatóvá vált a „személyes megtámadtatás” szabályának érvényesítése.

Nem szólva arról, hogy a frakciók közös határozatot hoztak a Házbizottságban az elnök korlátozásának mikéntjére. Ez tulajdonképpen éppúgy házszabályellenes, mert a házszabály ilyet nem ismer. Így aztán előfordult, hogy az egyik frakcióvezető egyetértésével jött létre a napirend előtti felszólalások struktúrájának elfogadása, ám párttársa mégis igényelte a minden képviselő számára adott lehetőséget, hogy két percre beleszóljon a vitába, s végül a korlátozást jogsérelemként élte meg

annak ellenére, hogy a teljes szabályrendszer a ház elnökének önkorlátozásán nyugszik.

Hát ezek azok a helyzetek, amikor az elnök számára rendkívül nehéz az önfegyelem gyakorlása. Annál is inkább, mert a képviselők parttalan felszólalásait korlátozó elnöki szándék régi tapasztalatból ered: amikor ezek a korlátozások nem voltak érvényben, egy-egy napirend előtti képviselői felszólalás az eredeti munkarendtől távoli vizekre, órákra is el tudta sodorni az Országgyűlés egész munkáját. A korlátozásokra éppen a Parlament működőképessége miatt volt szükség. Tehát aki azt látja, hogy a Parlament elnöke az asztalt veri, az gondoljon arra, hogy éppen azért veri az asztalt, amiért ők általában kiabálnak. Pontosan azért, hogy az ország számára fontos törvények megszülessenek, nem pedig azért, hogy két-két percre betömje a képviselők száját.

A felszólalások korlátozásának – mondhatni – túlbiztosításaként a Házbizottság újabb két ajánlást fogadott el. Ezek lehetővé teszik, hogy az ülést vezető elnök csak személyes sérelem esetén adja meg a szót a napirend előtti felszólalásra másodfokon reagálni kívánó képviselőnek, a jelentkező frakcióvezetőnek, vagy a kormány képviselőjének. Mert az ilyen mesterségesen gerjesztett viták akkor kerülnek parlamentárisan egyensúlyba, ha nemcsak a képviselők, hanem a végrehajtó hatalom illetékes képviselője is hozzászólhat.

Hát itt tartunk pillanatnyilag ebben a kérdésben.

Hasonlóan éles nézeteltérések szoktak jelentkezni az úgynevezett „vezérszónoki” rendszerrel kapcsolatban. Megint a vita észszerű lebonyolítása érdekében tért át a Házbizottság a „vezérszónoki” rendszerre, és azért, hogy a pártok koncepciójának, leglényegesebb mondanivalójának a közönség számára világos megfogalmazására alkalmat biztosítson.

Magát a kifejezést a reformkorból vettem át. Először nagy derűtséget keltett. Annyit jelent, hogy a nagyobb jelentőségű törvények esetében először minden pártnak egy-egy szónoka mondja el a magáét. És amikor mind a hét szónok – a hat párt és a függetlenek képviselője – felszólalt a jelentkezés sorrendjében, akkor került sor egy kormánypárti és egy ellenzéki felszólálásra.

Ezt a gyakorlatot valamennyi frakció magáévé tette. Igen ám, de megint felébredt a vágy, hogy egy-egy különösen hatásos vezérszónoki felszólalás után egyik-másik képviselő külön, ehhez a véleményhez csatolja a magáét. A szóbeli megállapodás egyértelműen úgy szólt, hogy ez ne legyen lehetséges, illetve csak személyes megtámadtatás esetén történhessen meg. Hiszen különben nincs értelme a vezérszónoki intézménynek. Történt egy legutóbbi vitán, hogy az egyik vezérszónoki beszéd után szólásra jelentkezett egy frakcióvezető. Megadtam a szót. Kiderült, hogy nem valami rendkívüli észrevétele van, hanem tartalmilag száll vitába az előző felszólalóval. Erre én közbekérdeztem, hogy valójában mi indokolja a felszólalást, hiszen a sorban éppen az ő vezérszónokok következnek. Tehát az illető párt frakcióvezetője mintegy meg akarta duplázni a lehetőséget, hogy ne csak

kijelölt frakciószónokok, hanem ő maga is szóhoz jusson. Lett is erre haddelhadd, tiltakoztak, hogy az elnök jogaiban korlátozza a frakcióvezetőt, s mi tagadás, ez megint indulatos megnyilvánulást váltott ki részemről. De megtörtént a közelmúltban az is – ahogy a sajtóban is megjelent –, hogy az elnök megakadályozott egy frakcióvezetőt valamiben. Ez pedig nem máson alapult, mint a frakcióvezető félreértésén. Ekkor ugyanis az elnök nem egy tárgysorozati pontot terjesztett elő, csupán bejelentést tett arról, hogy a szóban forgó kérdést valamelyik bizottság elé utalja. A bizottsági állásfoglalás után pedig a téma visszakérül a T. Ház elé, és a Parlament majd akkor foglal állást. Ha az elnök a bejelentéseivel kapcsolatban vitát enged (amire nem kötelezi semmiféle házszabály), ismét a működést bénító helyzetet teremti. A nézők és a tévedésből vagy pártérdekből értetlen jelenlévők azonban meghökkenéssel veszik tudomásul, úgymond, az elnök zsarnoki intézkedését, emberi indulatát, az ügy pedig végül a lapok és vicclapok hasábjain köt ki...

A sajtó természetesen legtöbbször az olyan esetekre irányítja az össztűzet, amikor az elnök és az ellenzék között van konfliktus. Nem számolom, de jó néhány esetben a másik oldallal, a kormánypárttal is megesett hasonló. Részükről sem biztos mindenkor a nagyobb a tolerancia – legfeljebb nem ebben a nyilvános formában mutatkozik meg. Olykor a házelnök is kap éles bírálatokat a kormánypárti képviselőktől, ha nem adta meg a szót, vagy netán rászólt a szavazás előtt a teremből éppen kisiető képviselőre.

Én egy pillanatig sem lepleztem, hogy a Parlament egyik pártjának tagja vagyok. De merem állítani – és ezt szerencsére minden részletében tükrözik

a jegyzőkönyvek –, hogy házelnökként pártatlanul vezetem az üléseket. Sőt, erre kényes is vagyok!

Ha az elnök elfogulatlanságáról beszélünk, akkor itt van példának a kiskazda-probléma¹⁶¹ kezelése...

Nem kevéssé erre is utaltam, amikor arról beszéltem, hogy nem vállalkozhatok az egyes képviselők és frakciójuk, a képviselők és pártjaik, az adott frakciók és pártjaik között keletkező ellentétek feloldására. A parlamenti ülések vezetésében egyetlen célom annak biztosítása, hogy az Országgyűlés kötelezettségeinek és jogainak megfelelően működő törvényhozó testület legyen.

Visszatérve a kiskazda-problémára: én ennek során is igyekszem maximálisan jogszerűen, az Országgyűlés alkotmányos feladatainak megfelelően eljárni. Nekem is van véleményem, vannak szimpátiáim, ezek azonban nem befolyásolnak abban, hogy konkrét kérdésekben hogyan döntsék. Mint említettem, az érvényes szabályok és a fennálló szokásjog és gyakorlat értelmében az ülésrend megállapításában a házelnöknek csak a képviselőcsoporttal és annak demokratikusan választott vezetőjével van tárgyalási és ha

¹⁶¹ Azokról a tárgyalástechnikai problémákról van szó, amelyek amiatt keletkeztek, hogy 1991. november 15-én kettészakadt a kiskazdapárt parlamenti frakciója. Pásztor Gyula vezetésével 33 képviselő továbbra is a koalíciót támogatta, míg Torgyán József pártelnök vezetésével 12 képviselő ellenzékiébe vonult. Torgyán 1992. február 21-én bejelentette, hogy a párt kilép a frakcióból, arra hivatkozva, hogy Antall József nem hajtotta végre a rendszerváltáshoz szükséges intézkedéseket. A kiskazdák magatartása természetesen erősen bonyolította a parlamenti tárgyalási rendet.

kell, döntési kapcsolata – egy párt vezetése pedig Parlamenten kívüli tényező. Parlamenten belüli tényezőnek tekinthető az illető párt és a netán hozzá csatlakozott, nem párttag képviselők. Ők azok, akik frakciót alkotnak, a többség által megválasztott vezetővel. Tehát a kiskazdapárt esetében a pártelnök aláírásával, illetve a pártvezetőség nevében érkezett felszólítások, arra nézvést, hogy a vezetőség immár kizártnak tekintti valamely képviselőjüket – nos, ez számomra információértékkel bír. A pártelnök annak rendje és módja szerint megküldi állásfoglalásukat az illető képviselőcsoport választott vezetőjének címezve. A képviselőcsoport dolga az, hogy ebben állást foglaljon.

A dolog abszurd. Mármost hogy egy Parlamenten kívüli testület beleszóljon a Parlamenten belüli ülésrendbe. A magyar Országgyűlés magalakulása, tehát az 1848. évi IV. törvénycikk¹⁶² óta maga szabja meg ügyrendjét, maga választja tisztségviselőit. Ebben a gyakorlatban például élesen eltér az alkotmányos oszt-rák jogfejlődéstől, ott ugyanis az uralkodó nevezte ki a tisztségviselőket. Ha az uralkodó nem szólhatott bele a magyar Országgyűlés belső rendjébe, akkor bármilyen nagy múltú vagy nagy jövőjű pártvezetőnek sem adatik meg ennek lehetősége.

Addig, amíg választott tisztségemet betöltöm, a legkövetkezetesebben fogok őrködni azon, hogy ilyen

¹⁶² Az országgyűlés évenkénti üléseiről alkotott 1848. évi IV. törvénycikk 15. §-a kimondja, hogy „mindenik tábla magának rendszabályokat készít, melyekben a tanácskozás és szavazás módja és rende, s általában véve a tábla belügye, meg fog határozatni, de a melyeknek a szorosabb értelemben vett tanácskozási rendei illető része, csak az évi ülések végével, s csak a törvényjavaslatok tárgyalásának bevégezése után, fog módosíthatni.”

kérdésekbe mások, mint az Országgyűlés, vagy a képviselőcsoport választott vezetői, bele ne szólhassanak. Ez olyan dolog, hogy például házelnöki tisztségemben soha nem fogok a Tisza István-féle alkotmányellenes eszközökhöz¹⁶³ nyúlni. Ha a Parlament úgy dönt, hogy neki nem ilyen elnök kell, majd választ magának másikat. De akkor, ha a Parlament képviselő tagja leszek még, s az elnök lehet a legbübbajosabb ember is, ezekből az alapelvekből egy jöttányit sem engedek. Ha valaki el akarna távolodni tőlük, én fel fogok lépni ellene, tartozzék bármilyen párthoz vagy képviselőcsoport-hoz. Ezek nem alkalmi elhatározások. Én a fő kérdésekben tisztáztam magamban elveimet és az alkotmányos összefüggéseket.

Mennyire kimerítő az ülések levezetése?

Hát... ezt ülése válogatja. A múltkor volt alkalmam megszakítás nélkül négy és fél órát elnökölni. Meg kell hogy mondjam, az igénybevevő volt. De a házelnöki széken kívül töltött napjaim gyakran sokkal

¹⁶³ Mivel a dualizmus kori országgyűlések 1867-es kormánypárti fölényét a függetlenségi ellenzék a manipulált választásokon erőszakkal kicsikart, igazságtalan többségnek tekintette, erkölcsileg jogosnak tartotta az obstrukciót, vagyis a Parlament működésének technikai akadályozását. Az ezt lehetővé tevő házszabályokat a kormánypárti többség nem tudta megváltoztatni, mert annak tárgyalását az ellenzék ugyanúgy megobstruálta. Tisza István ezért a politikai működőképesség érdekében ehatározta, hogy a házszabályok megsértésével fogadnak el új törvényt vagy új ügyrendet. Erre került sor első miniszterelnöksége idején (1904. november 18., az ún. zsebkendőszavazás), illetve – miután a régi házszabályokat a koalíciós korszakban helyreállították – házelnökké választása után (1912. június 4.). Mindkét esetben szabálytalanul vonták meg az ellenzéki képviselőktől a szót, zárták le a vitát, és szavazta meg a többség a kormány javaslatát.

fárasztóbbak, mint az elnöki székben eltöltött órák. Óriási az igénybevétel. Ezt nem csak ez a fantasztikus irathalmazmal túlterhelt íróasztal jelzi. Sokszor vagyok bent sokáig, és – meg kell mondanom – ősz óta még ha is kell vinnem iratokat. Ez új fejlemény. A hétvégét eddig nem konkrét ügyekkel, ügyiratokkal, hanem az általános politikai problémákkal, a hazai és nemzetközi sajtóban való lemaradásom pótlásával tudtam tölteni a családi együttléten kívül. Mindez annak ellenére van így, hogy igyekszem minél több dolgot munkatársaimnak átadni. Bevezettem azt, hogy minden levélnek, amelyen nincs előadói jelzés, minden szava tőlem ered. Viszont amelyeken előadói jelzés van, azoknak csak a végső formája ered tőlem. Ennek ellenére az igénybevétel egyre nő.

Kerekasztal-dokumentumfilm

*Érdekes disputa bontakozott ki a közelmúltban a Fekete Doboz Kerekasztal című filmje apropóján.*¹⁶⁴

Igen. Ennek során a valóságot mondtam el. Ott egyetlen elvhez ragaszkodtam, nem tudom, érdemes-e ismételni... Talán néhány mozzanatot mégis földézek.

¹⁶⁴ A Kerekasztal-tárgyalások második ülésétől kezdve a Fekete Doboz stábjai teljes videodokumentációt készítettek a megbeszélésekről, majd még 1989-ben öt filmben összevágták és így „fogyaszthatóvá” tették a teljes anyagot. A filmek alapján készült forráskiadvány a teljes anyagot tartalmazza: *A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben*, szerk. Bozóki András és mások, I–IV, Budapest, Magvető, 1999; V–VIII, Budapest, Új Mandátum, 2000.

Annak idején másként állt a dolog. Ezekből a felvételekből való mazsoláztatás ugyanis az 1990-es választások előtt kifejezetten a pártpolitikai versengés tárgyává tehetné volna az anyagot. Most már viszont a felvételnek van bizonyos történeti távlata. Nekem most már csak egyetlenegy feltételem van. A mű címében jelenjen meg az a felirat, hogy ez válogatás. Tehát nem keresztmetszete a történeteknek, hanem válogatása. Akkor is két lényegi észrevételem volt. Az egyik, hogy a szereplők megjelenési gyakorisága, megszólalásaik időtartama rendkívül aránytalan, és nem tükrözi a kerekasztal-tárgyalások során közreműködő személyek tényleges súlyát. Egyik-másik, a filmben főszereplőként mutatkozó személyiség túlhangsúlyozása szerintem nem volt indokolt.

A másik, ennél súlyosabb észrevételem az, hogy a problematika kezelése hallatlanul aránytalan volt. A művekben már akkor indokolatlanul háttérbe szorultak döntő jelentőségű kérdések, mint például a választójogi rendszer vagy a szabad választások előkészítése. De számos alkotmányjogi kérdés közül is csupán egy vagy kettő kapott hangsúlyt – ahelyett, hogy a jogállamiság kiépítése szempontjából a legfontosabb elemek kerültek volna előtérbe. Mindezek az észrevételek nem vonnak le az óriási és kitűnő munkát végző készítőik érdemeiből. Legfeljebb azt jelzi, ők mire voltak nyitottak.

Az egész anyag óriási dokumentatív értékkel bír, tehát előbb-utóbb érdemes lenne a teljes anyag legalábbis tudományos hozzáférhetőségét megteremtetni. Ám talán még ennél is fontosabbnak tartom az Országgyűlésben zárt letétként meglévő jegyzőkönyv- és magnófelvétel-anyag feldolgozását és teljes

kiadását – valamennyi érdekelt irányzat hozzájárulásával és a szerkesztésében való közreműködésével. Ebben tulajdonképpen meg is állapodtunk. Ez becslésem szerint jó háromkötetnyi dokumentum. Forráskiadványként való megjelentetése nemcsak a magyar politológia, hanem a magyar történelem számára is döntő jelentőségű.¹⁶⁵ Az Országgyűlés megnyitását megelőzően egész átalakulásunk döntő forrásanyagát az Ellenzéki Kerekasztal, illetve a háromoldalú politikai egyeztető tárgyalások anyaga jelenti.

Ennek a munkának az elkészülte nem múlhat egyesek hiúságán, vagy mások óvatosságán. Ez közérdek és közkincs! Azt kell mondanom, sok mindennek meg is tudná világítani az eredetét. Problémákét, amelyek megoldásra kerültek, problémákét, amelyek nem kerültek megoldásra. S arra is esetleg, miért nem.

Az ember bámulva olvas néha idevágó szövegeket. Én – egy tévesen meghatározott időpontban tartott kisebb jelentőségű ülés és egy fél ülés kivételével, amikor egyetemi kötöttségem miatt nem tudtam jelen lenni – azon kevesek közé tartozom, akik a megalakulástól a befejezésig mindvégig jelen voltak. Az emlékezetem őrzi azt, ami ott történt – de eszem ágában sincs emlékiróként mindezt felidézni. Ott vannak az objektív források. Sajnos nem hézagmentesen, mert az adminisztrációt vállaló egyik párt által szerződtetett irodai segédszemélyzet nem megfelelő gyorsírással jegyeztelt egy időben.¹⁶⁶ Igaz, a hiányok részleges rekonstrukciója már megtörtént.

¹⁶⁵ Megtörtént, lásd előző jegyzet.

¹⁶⁶ Erre utalt már Varga Csaba és felesége tevékenysége kapcsán, lásd kötetünk 126–127. oldalán, de ezt a problémát a videofelvételek alapján lezajló rekonstrukció javarészt megoldotta.

A kezdeti időszakokról megvan a Független Jogász Fórum által készített jegyzőkönyv. Igaz, ez rövidített, de egykorúan rövidített szövegű, és az érdekeltek aláírásával ellátott jegyzőkönyv. A teljes anyagot augusztus 3-tól kezdve pedig magnetofonszalag őrzi. Minden párt megkapta a teljes másolatot, és ezenkívül van egy központi felvétel is. Tehát rendkívül gazdag anyag áll a jövő kutatóinak rendelkezésére. Azt a gúnyos megjegyzést, amit ehhez a *168 Óra* fűzött, nem kívánom kommentálni.

A Parlament és a médiumok

Utolsó kérdésként talán: milyen a Parlament vezetésének viszonya a médiumokkal?

A sajtót én mindig objektíven igyekeztem megítélni. Nekem nincs általában a sajtóval kapcsolatos meggyeznivalóm. Néhány esetben szükségesnek tartottam helyreigazítás kérését, különösen, amikor félreérthetően jelentek meg hivatalos tevékenységgel kapcsolatos szövegek. Például akkor, amikor egy-két orgánum azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy közjogi méltóságom biztosításával kapcsolatban mennyi mindenre törekszem. Ekkor készítettem egy helyreigazító közleményt, hogy szélesebb körben is felhívjam a figyelmet: választott tisztségviselőnek tekintem magam.

Úgy gondolom, a médiumokban ugyanúgy, mint minden társadalmi rétegben, voltak lelkes együttműködők, voltak kényszerű kollaboránsok, voltak egyensúlyozók, és voltak, akik közvetett módon megpróbálták felhasználni a nyilvánosságot egy eljövendő

demokrácia előkészítésére. Látom ezt a rétegzettséget. Nyilvánvaló, hogy a pártállam árgus figyelme rendkívül nehezítette a nem kollaboránsok, vagy nem lelkes hittel együttműködők számára az ingadozást, a rendszer keretei közötti alkalmi ellenállást, vagy az azon való túlmutatást. Én, aki minden kollektív büntetés, felelősségrevonás esküdt ellensége vagyok, a sajtóval sem tudok úgy bánni, mint egy zsák krumplival.

Persze a sajtóval való találkozásom, különösen az 1989. szeptember 18-i kerekasztal-megállapodás szignálása után, sok meglepetést tartogatott számomra. Ma is úgy vélem, az egyik legfontosabb, ami politikai pályámon tettem, ennek az okmánynak az aláírása volt. Úgy gondolok rá vissza, mint a nemzet jövőjét meghatározó pozitív fejleményben játszott szerepemre. Rossz tapasztalatot jelentett, hogy a sajtó egy része a megállapodást igyekezett bemocskolni a közvélemény előtt. Akkor még teljes nyitottsággal rendelkezésre álltam például egy újságírónak, akinek írása aztán megálázó tartalommal jelent meg. Nem volt korrekt, azzal a riporterrel azóta sem állok szóba. Meg kell mondanom, érzek a felháborodásomat, és messze ívben el is kerül. Ezek a negatív tapasztalataim.

Voltak vegyesek is, amelyek megfeleltek a „nem zsák krumpli” elméletemnek. Nem vettem jó néven azt sem, amikor egyes, a demokratikus átalakulás törekvéseitől nagyon messze álló sajtómunkások hirtelen törleszkedését éreztem. De hát ismerem a történelmet. Nem tartottam rendkívüli jelenségnek – a kézfogás után lélekben kezet mostam.

Idekerülve a Parlamentbe, egy sajtóirodát találtam. Megszokott működését, nehézségeivel és gondjaival együtt, elég gyorsan kitapasztaltam. Az iroda keretei

között sikerült megszervezni a sajtóval való rendszeres találkozásokat. Ebből alakult ki a heti rendszeres parlamenti sajtótájékoztató, amit a házbizottsági ülések utáni napon tartok. Ezek alkalmával a sajtó figyelmét fel tudom hívni, hogy a törvényhozásban milyen sorrendben és mivel fogunk foglalkozni az elkövetkezendőkben. Mivel a céloom elsősorban az objektív tájékoztatás, a sajtótájékoztatón változó, de mindig kellő számú újságíró rendszerint jelen van. Amit kézhez kapnak, csupán egy szürke tájékoztatósi anyag ugyan, de amilyen szürke, olyan fontos. Az újságírók ugyanazt az anyagot kapják meg, amiből én a plenáris ülést levezetem. Így ki-ki a maga érdeklődésének megfelelően tud választani a kínálatból. Remélem, ezzel a sajtónak szolgálatot teszek. A plenáris üléseken viszont néha a sajtópáholyok kipukkadnak, máskor meg hangosan cincognak az egerek. Ez nem mindig esik egybe az adott ügyek tényleges fontosságával. Sajnálom, hogy nem mindig látjuk megegyezően a dolgokat.

A sajtótájékoztatók lehetőséget nyújtanak arra is, hogy a nem éppen blikkfangos napirendi témák, ügyek fontosságára felhívjam az újságírók figyelmét. Az ismertetés mellé persze hangsúlyokat is elhelyezek, minek és miért tulajdonítok jelentőséget. Ez fontos. Nem csak azért, hogy a lapokban megjelenjen az Országgyűlés várható napirendje. A sajtófigyelemnek több más vonatkozása is van. Elkezd a publicisztika is foglalkozni ezekkel a kérdésekkel. Tehát amire az ülésteremben elkezdődik a vita, addigra a sajtó már foglalkozik a napirendi témákkal, megjeleníti a nézetkülönbségeket.

A heti sajtótájékoztatók alkalmat adnak arra is, hogy ráirányítsam a nagyközönség figyelmét a jelentősebb

külföldi látogatásokra, kapcsolatfölvételekre stb., Parlamenten kívüli parlamenti rendezvényekre. Másrészt a riportereknek lehetőségük van kérdéseket feltenni. Magyarán mondva ezekkel a sajtókonferenciákkal az Országgyűlést kiemeltük abból a régi, megszokott helyzetéből, hogy a médiumok munkatársai rendszeresen, alkalmi értesülések, folyosói tájékozódás alapján szerezzék be a közlésre kerülő témákat, információkat. Ezek mind pozitívumok.

Néhány szó a negatív tapasztalatokról. Bizony nemritkán olyan tollforgató is feltűnik a sajtókonferencián, aki képes olyasmit is leírni, ami el sem hangzott. Egyszerűen félreértette, elkésett a lényegről stb. Egy esetben megtörtént az is, hogy pontosan az ellenkezőjét írta le annak, ami elhangzott. Ezt én szóvá is tettem. Erre megjelent egy újabb közlemény, amely némileg módosította az előző információt. Ezeket a bosszúságokat én műszaki hibának nevezném – mindenhol előfordulnak hasonló esetek. Ha viszont vannak olyan problémák, mint például egy párt belső válsága, akkor én hiába adom át a legfontosabb parlamenti témákat. Nem sok tölti meg belőlük a lapok hasábjait... Tudomásul kell vennem ezt is, mert a lapok végül is a szenzációkból élnek.

Ha összességében akarok véleményt alkotni, akkor differenciálni kell a megítélést. Előfordult, hogy egyes lapok rám uszultak, s egy-egy napirend előtti vita kapcsán a magyar sajtóban használt legnagyobb betűtípussal közölték: A házelnök alkotmányértő! Ezt persze nem vettem könnyű szívvel. Mára eljutottunk oda, hogy legalábbis vegyes képet rajzolnak rólam az olvasók elé.

Mindig hangsúlyozom, milyen fontos, hogy a gáncskodásról, a csúsztatásokról, a rágalmazásokról, a fenyegetésekről minél több dokumentum maradjon fenn az utókornak. Ezért is teszek el minden névtelen levelet, iktatva. Nem amiatt, mert az igazságot írják, hanem azért, mert az utókor számára világossá fogják tenni, mennyi probléma közepette valósítottuk meg mindazt, amit csináltunk. Mert ha csak azokat teszem az irattárba, amikor verset írnak hozzám, áradoznak rólam, akkor ez teljesen hamis képet nyújt. Tehát mindkét típusú dokumentumból áll össze a reális kép. Egyszer majd mérlegre kerülnek ezek a régi tudósítások.

Úgy gondolom, hogy házelnöki minőségemben nincsen takargatnivalóm. Ezt annak ellenére mondom, hogy az éles fény lehet, hogy meg fog világítani kisebb-nagyobb hibákat, ügyetlenségeket, akár a beszédeimben is, amelyeket mindig papír nélkül, kívülről mondok. Természetesen ezeket teljes egészében vállalom.

De térjünk vissza a sajtóhoz. Jelét akartam adni, hogy a céloom a partneri viszony megteremtése és fenntartása a médiumokkal. Ennek szerény példája volt, amikor a sajtó egy munkatársának az Országgyűlés által kibocsátott ezüstérmét fogadás keretében, ünnepélyesen adtam át. Ez az újságíró, Kerekes András, a Rádió munkatársa volt. Országgyűlési tudósításait rendkívül tisztességesnek tartottam. Példaértékűnek éreztem gyors és pontos tudósításait. Kitüntetése egyúttal az egész szakma előtti tiszteletemet is kifejezte.

Egyszer fölkertek egy sajtókiállítás megnyitására. Láttam, sokan nagy fenntartással hallgatják, amit mondok. Ez nyilván párthoz tartozásommal volt kapcsolatos, mert akikkel ebből a körből utána beszéltem,

azoknak a mondandóm tartalmával kapcsolatban nem volt kifogásuk. De ezek udvariassági és protokollgesztusok. Én a mindennapi életen át mérem le a dolgaimat. Szerintem a magyar sajtó még messze van a kívánatos céltól – de már messze van a diktatúra sajtójától is. Tehát ahogy maga az ország, a médiumok is megtestesítik az átmenetet, legfeljebb nem ugyanolyan mértékben. Az a reményem, hogy a megújulás folytatódik.

NÉVMUTATÓ

- Áder János (1959) jogász, a Fidesz politikusa,
az Országgyűlés elnöke (1998–2002), 2012 óta
Magyarország köztársasági elnöke 192
- Ady Endre (1877–1919) költő 26
- Ágh István (1938) költő 120
- Andics Erzsébet (1902–1986) történész, akadémikus,
az illegális KMP tagja, majd moszkvai emigráns,
a Rákosi-korszak egyik vezető kultúrpolitikus 47–49,
53, 54, 87, 89, 90, 96, 99, 108
- Andics Jenő (1945) közgazdász, szociológus, az MSZMP
Politikai Főiskolájának rektora (1978–1988), 1988-
ban előbb az MSZMP KB Agitációs és Propaganda
Osztályának vezetője, majd a KB Társadalompolitikai
Osztályának vezetője (1988–1989) 121
- Antall József (1932–1993) történész, muzeológus,
az MDF elnöke (1989–1993), az 1990-es választások
után a Magyar Köztársaság első szabadon választott
miniszterelnöke 117, 129, 131, 132, 136, 140, 143, 145,
170, 216
- Apponyi Albert gróf (1846–1933) nagybirtokos,
nemzeti konzervatív politikus, vallás- és közoktatási
miniszter (1906–1910), a trianoni magyar béke delegáció
vezetője, 1923-tól Magyarország főkdelegátusa
a Népszövetségben 109

Apponyi György gróf (1808–1899) „ókonzervatív” politikus, udvari alkancellár, másodkancellár, majd főkancellár (1840–1848), országbíró (1861–1863) 109

Arany János (1817–1882) költő 21

Bach, Alexander (1813–1893) osztrák liberális politikus, majd az önkényuralom kiszolgálója, belügyminiszter (1849–1859), a Bach-korszak névadó személyisége 57

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) politikus, publicista, a Független Kisgazdapárt országgyűlési képviselője (1939–1944), 1944-ben a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága vezetője; letartóztatják, majd Sopronköhidán kivégzik 37, 38, 95

Balassa Péter (1947–2003) kritikus, esztéta, egyetemi tanár 120

Balázs Péter (1922–1991) levéltáros, az Új Magyar Központi Levéltár főigazgató-helyettese (1979–1984) 43

Balogh Sándor (1926–2004) történész, az ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék oktatója, az egyetem oktatási rektorhelyettese (1964–1967), 1989-től a Párttörténeti Intézet, majd a Politikátörténeti Intézet igazgatója 108, 121

Barankovics István (1906–1974) újságíró, a Demokrata Néppárt elnöke (1945–1949); a Rákosi-rendszer kiépülésével emigrációba kényszerül; 1958-tól haláláig a Közép-európai Kereszténydemokrata Unió (CDUCE) elnöke 125, 141

Baranyai Tibor (1925–2005) költő, politikus, 1989-ben a Magyar Szociáldemokrata Párt alelnöke, 1991-től a Magyarországi Szociáldemokrata Szakszervezeti Tömörülés elnöke 126

Barek István – tanár, az 1950-es években az ELTE párttitkára, majd az Eötvös József Gimnázium igazgatója (1976–1984) 61

Bártfay Pál (1946) ügyvéd, a Független Jogász Fórum alapító tagja 122

Becker Pál (1959) közgazdász, MDF-es országgyűlési képviselő (1990–1994), a Pénzügyminisztérium államtitkára (1993–1994), a Köztársasági Elnöki Hivatal vezetője (2000–2005) 182

Békeiné Házi Erzsébet 61, 62

Bence György (1941–2006) filozófiatörténész, a pártállammal szembe forduló ellenzéki mozgalmak tagja, egyetemi tanár (1990–2006) 12

Benda Gyula (1943–2005) történész, az ELTE BTK tanára, a kvantitatív társadalomtörténeti kutatások egyik hazai úttörője 12

Benda Kálmán (1913–1994) történész, levéltáros, akadémikus, 1980-tól a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének vezetője, 1984-től az ELTE címzetes egyetemi tanára 79, 112

Benso di Cavour, Camillo gróf (1810–1861) olasz politikus, a Szárd-Piemonti Királyság miniszterelnökeként (1852–1859, 1860–1861) jelentős szerepet játszik az olasz egység megteremtésében; 1861-ben az egyesült Olasz Királyság miniszterelnöke 100

Bereczky Albert (1893–1966) református püspök, országgyűlési képviselő; a német megszállás idején bekapcsolódik az ellenállási mozgalomba, majd a háború után a Független Kisgazdapárt tagjaként beválasztják az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe; 1948-tól a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 38

Berend T. Iván (1930) történész, egyetemi tanár, akadémikus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora (1973–1979), az MTA elnöke (1985–1990), 1990-től a University of California at Los Angeles (UCLA) professzora 93, 107

Bergson, Henri (1859–1941) francia filozófus 34

Bethlen András (1902–1970) újságíró, a *8 Órai Újság* szerkesztője 32

Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem (1613–1629), uralkodásának idejére esik az Erdélyi Fejedelemség virágkora 90

Bethlen István gróf (1874–1946) erdélyi nagybirtokos, miniszterelnök (1921–1931), Horthy Miklós kormányzó bizalmas tanácsadója, a háború idején a német befolyás és a szélsőjobbboldali térnyerés ellenfele; szovjet fogságban hal meg 32

Bibó István (1911–1979) jogász, politológus, egyetemi tanár, akadémikus, 1956-ban a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere 95, 98, 106, 107, 109, 110

Bihari Sándor (1855–1906) a századfordulón népszerű zsánereképek festője, a Szolnoki Művésztelep egyik alapítója 24

Bíró Sándor (1907–1975) pedagógus, történetíró, az ELTE Kelet-Európa Tanszék oktatója, főmunkatársa 60

Bíró Zoltán (1941) irodalomtörténész, politikus, az MDF egyik alapító tagja, majd első (ügyvezető) elnöke (1987–1989); 1991-ben kilép a pártból, Pozsgay Imrével közösen megszervezik a Nemzeti Demokrata Szövetséget, amelynek 1996-os megszűntéig társelnöke 119–21, 123, 129, 142, 121

Blancz Vilmos (1832–1906) Sz. Gy. rokona, 1848–1849-ben honvéd hadnagy, majd a világosi fegyverletétel után kényszerrel beosorozzák a császári hadseregbe; a kiegyezés után a magyar királyi honvédségnél vezérhadbiztosi (tábornok) rangig emelkedik és szentrókusai előnévvel 1896-ban nemességet kap 23

Blantz Béla, dr. (1896–1944) Sz. Gy. anyai nagybátyja 26, 27, 33, 34

Blantz Erzsébet (1898–1988) Sz. Gy. édesanyja 22

Blantz Jenő, dr. (1902–1935) Sz. Gy. anyai nagybátyja 28

Blantz Mór (1861–1942) Sz. Gy. anyai nagyapja 23

Blantz Sándor (1904–1943) Sz. Gy. anyai nagybátyja 28

Bocskai István (1557–1606) Bihar vármegye főispánja, az elsősorban rendi és vallási sérelmek miatt kitört Habsburg-ellenes felkelés vezetője, Erdély fejedelme (1605–1606) 90

Bocskay *lásd* Bocskai István

Bogár László (1951) közgazdász, politikus, az MDF alapító tagja, több ízben országgyűlési képviselő, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumának politikai államtitkára (1990–1994), a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára (1998–2002) 121

Bolgár Elek (1883–1955) jogász, történész, a Tanácsköztársaság idején külügyi népbiztoshelyettes, majd német és szovjet emigrációban élt, 1951-től haláláig a budapesti egyetem tanára 56

Bolla Ilona, G. (Gerics Józsefné, 1927–1980) történész, 1951-től a budapesti egyetemen tanít, a középkori társadalom-, település- és jogtörténet kutatója 76

Borsa Iván (1917–2006) történész, középorkutató, levéltáros, 1942-től a Magyar Országos Levéltár munkatársa, legmagasabb beosztása főigazgató-helyettes (1964–1978) 42, 49

Borzsák István (1914–2007) klasszika-filológus, az ELTE BTK egyetemi tanára, akadémikus, az antik római irodalom kutatója 76

Bozóki András 126

Bremi, Ulrich (1929) svájci vállalkozó és politikus, az FDP (Freie Demokratische Partei, Szabad Demokrata Párt) tagja és elnöke (1985–1991), a svájci Államtanács (a parlament alsóháza) elnöke (1990–1991) 175

Cavour *lásd* Benso di Cavour, Camillo

Codreanu, Corneliu Zelea (1899–1938) jogász, az ultrajobbboldali, antiszemita Vasgárda vezetője a két világháború közötti Romániában 20

Coudenrove-Kalergi, Richard (1894–1972) filozófus, történész, diplomata és szociológus, a páneurópai eszme megfogalmazója 35

Czakó Gábor (1942) író, publicista, képzőművész, a „régí”
Mozgó Világ szerkesztőségének tagja 119, 120

Csengery Antal (1822–1880) közgazdász, publicista, az ún.
centralista politikai csoport tagja, országgyűlési képviselő,
akadémikus 109

Csengey Dénes (1953–1991) író, költő, politikus, az MDF
alapító tagja, 1990-től országgyűlési képviselő 129, 121

Cseres Tibor (1915–1993) író, az Írószövetség elnöke
(1987–1989); írásaiban a 20. századi nemzeti traumák
foglalkoztatták 120

Csiki László (1944–2008) erdélyi származású költő,
elbeszélő, drámaíró, műfordító, filmdramaturg 120

Csoóri Sándor (1930–2016) költő, esszéíró, prózaíró,
politikus; az MDF alapítóinak egyike, majd a párt
elnökségi tagja, a Magyarok Világszövetségének elnöke
(1991–2000) 120, 131

Csurka István (1934–2012) író, drámaíró, politikus,
az MDF alapító tagja; 1993-ban kizárják a pártból, ekkor
megalapítja a szélsőjobboldali Magyar Igazság és Élet
Pártját (MIÉP), amelynek haláláig elnöke 120, 121, 123

Dányi Pál (1940) közgazdász, 1987-től az MSZMP Baranya
megyei első titkára, 1988-tól az MSZMP Központi
Ellenőrző Bizottságának tagja 121

Deák Ferenc (1803–1876) jogász, 1848-ban a Batthyány-
kormány igazságügy-minisztere, az 1867-es kiegyezés
vezéralakja 87, 89, 90, 99

Demszky Gábor (1952) jogász, szociológus, politikus,
a pártállammal szembe forduló politikai ellenzék tagja,
az SZDSZ egyik alapítója, Budapest főpolgármestere
(1990–2010) 154, 155

Dessewffy Emil gróf (1814–1866) „ókonzervatív” politikus,
országgyűlési képviselő, akadémikus 109

Dlusztus Imre (1960) újságíró, költő, 1987-től
a *Délmagyarország* című napilap munkatársa,
főszerkesztő-helyettese (1989–1990), majd főszerkesztője
(1990–2001) 16

Domanovszky Sándor (1877–1955) történész, egyetemi tanár,
akadémikus 41, 55, 56

Domokos Mátyás (1928–2006) kritikus, irodalomtörténész,
szerkesztő 120

Egressy András – ügyvéd, a Független Jogász Fórum egyik
alapítója 122

Elekes Lajos (1914–1982) történész, a Magyar Országos
Levéltár (1937–1950), majd az MTA Történettudományi
Intézet (1950–1957) munkatársa; 1957-től haláláig
az ELTE egyetemi tanára 49

Ember Győző (1909–1993) történész, levéltáros, akadémikus,
a Magyar Országos Levéltár főigazgatója (1949–1978)
48–50, 52, 53

Engels, Friedrich (1820–1895) filozófus, társadalomtudós,
történész, Karl Marxszal együtt a marxizmus társadalmi
és gazdasági elméletének kidolgozója 53

Eörsi Mátyás (1954) jogász, politikus, az SZDSZ
országgyűlési képviselője (1990–2010), az Európa Tanács
Parlamentari Közgyűlésének liberális frakcióvezetője
(2002–2009), 2012-től a Demokratikus Koalíció tagja 191

Eötvös József (1813–1871) író, költő, államférfi, 1848-ban
a Batthyány-kormány, majd 1867–1871 között az
Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere
24

Eötvös Károly (1842–1916) ügyvéd, író, publicista,
országgyűlési képviselő, Deák-párti, majd függetlenségi
politikus 25, 31

Eperjessy Géza (1926–1998) történész, főiskolai tanár,
a magyar ipartörténet kutatója 43

Esterházy Péter (1950–2016) író, publicista 120

Fabrizski András – közgazdász, 1984-től a budapesti XIX. kerületi pártbizottság első titkára, a rendszerváltozás idején az MSZP pártpénztárnoka 121

Fehér Klára – az MTA II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának szakreferense 47

Féja Géza (1900–1978) író, újságíró, szerkesztő, szociográfus, az ún. népi írók csoportjának tagja 33, 34

Fejti György (1946) gépészmérnök, a KISZ KB első titkára (1984–1980), 1987-től az MSZMP adminisztratív KB titkára, 1989 áprilisától a rendszerváltás feltételeiről szóló háromoldalú politikai egyeztető tárgyalásokon az MSZMP tárgyalóközlöttségének helyettes vezetője; a párt felbomlása után visszavonul a politikai élettől 133, 135

Fekete Gyula (1922–2010) író, szociológus, újságíró, 1981-től az Írószövetség alelnöke; az MDF alapító tagja, a Magyar Néppárt elnöke (1990–1991) 119, 121, 142, 121

Ferenc József, I., Habsburg (1830–1916) osztrák császár, magyar és cseh király 90

Ferencz Csaba (1941) fizikus, villamosmérnök, úrkutató, egyetemi magántanár, 1988-tól az MDF tagja, az Antall-kormány Miniszterelnöki Tanácsadó Testületének tagjaként nemzetbiztonsági és technológiai ügyek felelőse 119

Ferenczy Endre (1912–1990) történész, ókorkutató, egyetemi tanár 78

Forgács Imre (1949) jogász, a *Társadalmi Szemle* főszerkesztő-helyettese (1987–1989); a rendszerváltozás után magáncégek tanácsadója, majd 2009–2010-ben az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium vezetője 121

Furmann Imre (1951–2010) jogász, költő, az MDF alapító tagja, majd országos alelnöke (1990–1992); 1994-ben kilép a pártból 131

Für Lajos (1930–2013) történész, politikus, egyetemi tanár, az MDF alapító tagja, országgyűlési képviselő (1990–1998), az Antall- és a Boross-kormány honvédelmi minisztere (1990–1994) 123, 129, 121

Gajdócsi István (1924–1989) 1971-ben Baja, majd Bács-Kiskun megye tanácselnöke (1972–1989); 1987-ben meghívott vendég az első lakiteleki találkozón 13

Gasper, Alcide De (1881–1954) olasz államférfi, konzervatív katolikus politikus, az Olasz Kereszténydemokrata Párt alapítója, egymás után nyolc alkalommal az olasz koalíciós kormány miniszterelnöke (1945–1953), egyike az Európai Unió alapító atyáinak 35

Gergely András (1946) történész, az ELTE és a Károli Gáspár Református Egyetem tanára, a 19. századi magyar politika-, eszme- és társadalomtörténet kutatója; a Külügyminisztérium főtitkára (1991–1992), később nagykövet Dél-Afrikában és Hollandiában 123

Gomulka, Wladyslaw (1905–1982) lengyel kommunista politikus, a Lengyel Kommunista Párt vezetője (1956–1970) 73

Gonda József (1877–1913) író, újságíró, 1902-től haláláig városi tanácsnok Hódmezővásárhelyen; a *Vásárhelyi Ellenzék* című napilap (1904–1905), majd a *Jövendő* című haladó szellemű hódmezővásárhelyi irodalmi lap (1910–1912) szerkesztője 26

Gorbacsov, Mihail Szergejevics (1931) szovjet politikus, az SZKP főtitkára (1985–1991) 172

Gömbös Gyula (1886–1936) katonatiszt, politikus, országgyűlési képviselő, miniszterelnök (1932–1936) 39

Göncz Árpád (1922–2015) író, műfordító, politikus; az 1956-os forradalom után életfogytiglani szabadságvesztésre ítélik, a rendszerváltáskor az SZDSZ tagja, a harmadik Magyar Köztársaság első köztársasági elnöke (1990–2000) 67, 148

Görömbei András (1945–2013) irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus, fő kutatási területe a népi írók munkássága 120

Grósz Károly (1930–1996) politikus, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke (1987–1988), az MSZMP főtitkára (1988), a Kádár Jánost leváltó fiatal

funkcionáriusi csoport tagja, később a hatalmi harc
vesztése 122

Györffy Sándor (1924–1998) történész, a népi kollégista
mozgalom egyik vezetője, a Munkásmozgalmi Intézet
tudományos alosztályának vezetője, '56-os tevékenysége
miatt leváltják; a Párttörténeti Intézet munkatársa 47

Habsburg Ottó (1912–2011) politikus, az utolsó magyar
király, IV. Károly legidősebb fia, egy ideig trónörökös,
a Páneurópai Unió elnöke (1973–2004), az Európai
Parlament tagja (1979–1999) 143

Hack Péter (1959) jogász, egyetemi oktató, politikus, az
SZDSZ tagja, országgyűlési képviselő (1990–2002),
2002-ben kilép a pártból 154, 155

Hajnal István (1892–1956) történész, az Esterházy család
levéltárosa, egyetemi tanár, akadémikus, az újkori
társadalom- és írástörténet, továbbá a Kossuth-emigráció
történetének kutatója 41

Halász József – jogász, egykori népi kollégista, majd
a Rákosi-titkárságon dolgozik; az MTA Jogtudományi
Intézetének munkatársa, az 1980-as években az MSZMP
Politikai Főiskola oktatója 121

Hamburger Mihály (1941–2005) történész, szociológus,
újságíró, a Szabad Európa Rádió munkatársa, a Duna
Televíziót működtető közalapítvány egyik kurátora (1996–
2006) 12

Hanák Péter (1921–1997) történész, művelődéstörténész,
egyetemi tanár, akadémikus, a 19. századi magyar
történelem kutatója 90

Hankiss Elemér (1928–2015) szociológus, filozófus,
irodalomtörténész, a Magyar Televízió elnöke (1990–
1993) 192

Harmatta János (1917–2004) klasszika-filológus,
nyelvész, akadémikus, a magyar nyelv iráni
kapcsolatainak kutatója 76

Haszbulatov, Ruszlan Imranovics (1942) csecsen származású
szovjet közgazdász és politikus; központi szerepet játszik
az 1993-as oroszországi alkotmányos válság
megoldásában 172

Hegedűs B. András (1930–2001) közgazdász, 1956-
ban egyetemi tanársegéd az ELTE-n, a Petőfi Kör
titkárhelyettese. 1985-ben megalakítja az Oral History
Archívumot; 1988-ban egyik alapítója, majd titkára
a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak; a Kárpótlási
Hivatal társadalmi kollégiumának alelnöke (1990–1991);
1990-től az '56-os Intézet ügyvezető igazgatója, 1999-től
tanácsadója 67, 68

Hegedűs Viktor – történész aspiráns, 1956 után disszidál 63,
75

Henrik, IV. (1553–1610) Navarra királya (1572 és 1610),
Franciaország első Bourbon uralkodója (1589–1610).
A nantes-i ediktum kibocsátásával (1598) megszünteti
a hugenották, vagyis a franciaországi protestánsok
üldözését 22

Herzog, Isaac (1960) izraeli politikus, 2003-tól az izraeli
parlament tagja, a Munkapárt vezetője 175

Hóman Bálint 90

Horn Gyula (1932–2013) politikus, közgazdász,
külügyminiszter (1989–1990), 1989-ben az MSZP egyik
alapítója, majd elnöke (1990–1998); miniszterelnök (1994–
1998) 181

Horváth Zoltán (1900–1968) újságíró, a második világháború
után a Szociáldemokrata Párt egyik
vezető politikusa; 1950-ben letartóztatják, koholt vádak
alapján életfogytiglani fegyházra ítélik; 1956 tavaszán
kiszabadul, és bár a forradalom idején nem játszik vezető
szerepet, mégis eljárást indítanak ellene, és egy időre „házi
őrízetes” 98

Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894–1971) szovjet politikus,
az óvatos desztalinizálás híve, a Szovjet Kommunista Párt
első titkára (1953–1964), a Minisztertanács elnöke (1958–
1964) 64

Huszár István (1927–2010) közgazdász, politikus, 1970-től az MSZMP KB tagja, miniszterelnök-helyettes (1973–1980), a PB tagjaként az Országos Tervhivatal elnöke (1975–1980) 121

Huszár Tibor 107

Illyés Gyula (1902–1983) költő, író, drámaíró, műfordító, lapszerkesztő 95

Imrédy Béla (1891–1946) közgazdász, kezdetben mérsékelt, majd mindinkább szélsőjobboldali politikus, pénzügyminiszter (1932–1935), miniszterelnök (1938–1939); 1946-ban a népbíróság halálra ítéli, kivégzik 39

I. Tóth Zoltán (1911–1956) történész, egyetemi tanár, akadémikus, az ELTE BTK dékánja (1953–1956); 1956. október 25-én küldöttséget vezet a Pártközpontba, de az Akadémia utcában (feltehetően nem függetlenül az aznapi Kossuth-téri vérengzéstől) halálos lövés éri 60, 62–64, 70, 71, 75, 76, 79

Janajev, Gennagyij Ivanovics (1937–2010) szovjet politikus, 1990 decemberétől a szovjet szakszervezeti szövetség elnöke, egyben az SZKP PB tagja, a KB titkára; 1990 decemberétől 1991 augusztusáig a Szovjetunió első alelnöke; 1991 augusztusában a Gorbacsov elnök elleni puccsisták megteszik ügyvezető államfőnek, amiért később bíróság elé állítják; amnesztiával szabadul 172

Jelcin, Borisz Nyikolajevics (1931–2007) orosz politikus, Oroszország első választott elnöke (1991–1999), szembefordult a Gorbacsov elnök elleni puccskísérlettel, a Szovjetunió felbontásának és az orosz piacgazdaság kiépítésének kezdeményezője 172

Jeszzenszky Géza (1941) történész, politikus, diplomata, egyetemi tanár, külügyminiszter (1990–1994), washingtoni (1998–2002), majd norvégiai és izlandi nagykövet (2011–2014) 12

Jóó Rudolf (1946–2002) politológus, az MDF alapító elnökségi tagja (1988–1989), a Honvédelmi Minisztérium helyettes államtitkára (1991–1993), majd közigazgatási államtitkára (1993–1994), a Külügyminisztérium helyettes államtitkára (1998–2000), genfi ENSZ-nagykövet (2000–2001) 121

József Attila (1905–1937) költő 33

József Etelka (1903–2004) József Attila nővére 33

Kádár János (1912–1989) politikus, a Rákosi-korszakban meghurcolják; az 1956-os forradalom és szabadságharc szovjet leverésének társtettese; az MSZMP főtitkára (1956–1988), a pártállami diktatúra róla elnevezett politikai korszakának teljhatalmú vezetője 15, 84, 85, 88, 89, 158, 163

Kaifu Toshiki (1931) politikus, a Liberális Demokrata Párt tagja, 1989–1991 között Japán miniszterelnöke 175

Karavajeva, Anna Alekszandrovna (1893–1979) szovjet író 101

Kardos Tibor (1908–1973) irodalomtörténész, filológus, italianista, műfordító, akadémikus 34, 70

Károly, I. (1839–1914) a Hohenzollern-Sigmaringen családból származó német herceg, 1866-tól Románia fejedelme, Románia királya (1881–1914) 30

Károly, IV. (1887–1922) osztrák főherceg, a Habsburg–Lotharingiai-ház utolsó uralkodója, I. Károly néven osztrák császár, IV. Károly néven az utolsó magyar király (1916–1918) 51

Károlyi Mihály gróf (1875–1955) politikus, miniszterelnök, az első magyar köztársaság elnöke (1918–1919), Magyarország párizsi követe (1947–1949); 1949-től haláláig franciaországi emigrációban 51

Kató István – illegális kommunista, az MKP, majd az MDP tagja; 1956-ban az ELTE Új- és Legújabb Kori Magyar Történeti Tanszékének docense; 1956-ban Kanadába emigrál 47, 54, 58, 71

Katona Béla (1944) gépészmérnök, közgazdász, politikus, az MSZMP tagja, 1990-ben az MSZP alapító tagja, országgyűlési képviselő; a polgári titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszter (1994–1995); az Országgyűlés elnöke (2009–2010) 121

Kemény László – az MSZMP Politikai Főiskolájának tanára és általános rektorhelyettese (1988–1989) 121

Kemény Zsigmond (1814–1875) regényíró, publicista, politikus, országgyűlési képviselő; 1848-ban Csengery Antallal együtt a *Pesti Hírlap* szerkesztője, majd 1855-től haláláig a *Pesti Napló* „lapvezére” 32

Kerekes András (1940) újságíró, a Magyar Rádió külpolitikai hírszerkesztője, a rendszerváltástól nyolc éven át a parlamenti rovat vezetője 226

Keresztes K. Sándor (1944) építészmérnök, urbanisztikai szakember, politikus; 1969-től a Győri Tervező Vállalat építésztervezője, majd 1974-től a Győri Városi Tanács városfejlesztési csoport vezető főmérnöke; az MDF alapító tagja; országgyűlési képviselő (1990–1994), környezetvédelmi miniszter (1990), környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter (1990–1993) 129, 142

Keresztes Sándor (1919–2013) kereszténydemokrata politikus, a Demokrata Néppárt, majd a Kereszténydemokrata Néppárt alapító tagja, utóbbinak első elnöke (1989–1990) 125, 129, 142

Király István (1921–1989) irodalomtörténész, az ELTE BTK egyetemi tanára, akadémikus, Ady-kutató 10, 103, 104

Király Zoltán (1948) újságíró, a Magyar Televízió szegedi stúdiójának szerkesztő-riportere (1978–1991); reformkommunista politikus, 1988-ban kizárják az MSZMP-ből; országgyűlési képviselő (1985–1994) 15

Kiss Gy. Csaba (1945) irodalom- és művelődéstörténész, az ELTE BTK egyetemi tanára, a Varsói Egyetem vendégtanára; az MDF alapító tagja és első szónövője; 1993-ban kilép a pártból 121

Klebensberg Kunó (1875–1932) jogász, országgyűlési képviselő, művelődéspolitikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931), a két világháború közötti időszak befolyásos művelődés- és tudománypolitikusa 28

Kniezsa István (1898–1965) nyelvész, az ELTE BTK egyetemi tanára, szlavista, akadémikus 76, 82

Komlós Aladár (1892–1980) író, költő, műfordító, irodalomtörténész 149

Komócsin Mihály (1925–2016) politikus, az MSZMP személyi hatalmáról nevezetes, vezető funkcionáriusa Szegeden és Csongrád megyében 14

Kónya Albert (1917–1988) fizikus, oktatáspolitikus, akadémikus, 1956-ban öt hónapra keresztül vezeti Magyarország oktatásügyi, majd 1957 első két hónapjában művelődésügyi tárcáját 58

Kónya Imre (1947) ügyvéd, politikus, a Független Jogász Fórum létrehozásának kezdeményezője; 1989 tavaszán megszervezi és elnököli az ellenzéki pártokat tömörítő Ellenzéki Kerekasztal üléseit; országgyűlési képviselő (1990–1998), az MDF parlamenti frakciójának vezetője (1990–1993), a Boross-kormány belügyminisztere (1993–1994) 122, 123, 127–129

Kósáné Kovács Magda (1940) irodalomtanár, politikus, 1980-tól a Pedagógusok Szakszervezete központi vezetősége, majd a SZOT titkára (1985–1989), 1990-től országgyűlési képviselő, munkaügyi miniszter (1994–1995) 133

Kosáry Domokos (1913–2007) történész, egyetemi tanár, akadémikus; a Teleki Pál Tudományos Intézetben a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, majd „száműzetésben” a gödöllői egyetemi könyvtár munkatársa; ’56-os szerepéért bebörtönlzik; később a Pest Megyei Levéltár, majd az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa; a rendszerváltozás után az MTA elnöke (1990–1996) 41, 65, 76, 79, 93, 100, 102, 106

Kossuth Lajos (1802–1894) lapszerkesztő, politikus, 1848-ban a Batthyány-kormány pénzügyminisztere, majd

a Honvédelmi Bizottmány elnöke, 1849-ben a független Magyarország kormányzó-elnöke, az 1848–1849. évi magyar szabadságharc vezére 25, 66, 87, 89, 91, 92, 95, 98, 100, 102, 105, 114, 115, 134, 149, 198

Kovács Béla (1908–1959) kisgazdapárti politikus, 1945-től a párt főtitkára, majd földművelésügyi miniszter; 1947-ben a szovjet hatóságok köztársaság-ellenes összeesküvés vádjával letartóztatják, a Szovjetunióba hurcolják, lágerekben és börtönökben raboskodik; 1956 áprilisában szabadul, Nagy Imre kormányának földművelésügyi minisztere 37

Kovács Endre (1911–1985) történész, irodalomtörténész, író, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa 97, 99, 105

Kovács Imre (1913–1980) falukutató, író, újságíró, szociográfus; a háború után a Nemzeti Parasztpárt vezetőinek egyike; 1947-ben elhagyja az országot, New York-i emigrációban hal meg 95

Kölcsey Ferenc (1790–1838) költő, politikus, nyelvújító, akadémikus, a Kisfaludy Társaság alapító tagja, a *Himnusz* költője 103

Kövér László (1959) jogász, a Fidesz alapító tagja, 1990-től országgyűlési képviselő, a Fidesz parlamenti frakcióvezetője (1990–1998), az első Orbán-kormány titkosszolgálatokat vezető tárca nélküli minisztere (1998–2000), 2010 óta az Országgyűlés elnöke 197, 199

Kristó Gyula (1939–2004) történész, a Szegedi Tudományegyetem tanára, akadémikus, a középkori magyar történelem kutatója 14

Krjucskov, Vlagyimir Alekszandrovics (1924–2007) orosz nemzetiségű szovjet jogász és diplomata, 1956-ban Budapesten a szovjet követség munkatársa; az SZKP PB tagja, a KGB elnöke (1988–1991) 172

Kulin Ferenc (1943) kritikus, irodalomtörténész, színműíró, szerkesztő, publicista, egyetemi tanár, országgyűlési

képviselő; kutatási területe a 19–20. század magyar irodalma. 1988-ban csatlakozik az MDF-hez, melynek elnökségi tagja, alelnöke; később a Magyar Demokrata Néppárt tagja, elnökségi tagja, majd alelnöke (1996–2005) 109, 110, 121, 129

Kutrucz Katalin (Kónyáné, 1948) büntetőjogász, egyetemi oktató, politikus, a Független Jogász Fórum alapító és választmányi tagja; országgyűlési képviselő az MDF, majd az MDNP színeiben (1990–1998); 1998-tól a Történeti Hivatal alelnöke, 2004 óta az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának főigazgató-helyettese 127

Lackó Miklós (1921–2010) történész, a 20. századi magyar történelem kutatója 87

Lajos, XIV. (1638–1715) Franciaország és Navarra királya (1643–1715), a „Napkirály” 22

Lakatos Ernő (1916–2001) történelem–földrajz szakos tanár, az Eötvös Collegium tagja; Szekfü Gyulánál doktorál 1942-ben kitűnő eredménnyel; a Pest Megyei Levéltár igazgatója (1957–1981) 82

Landsbergis, Vytautas (1932) zenetudós, konzervatív politikus, egyetemi tanár Vilniusban (1978–1990), a litván ideiglenes parlament (Seimas) elnöke; 1990-ben Litvánia függetlenné válása után az első államfő, később a parlament elnöke; 2014-ig az Európai Parlament tagja 171

László Jenő (1879–1945) ügyvéd 26

Léderer Emma (1897–1977) történész, egyetemi tanár; fő kutatási területe a gazdaság- és társadalomtörténet, valamint a polgári történetírás története; a levéltárosképzés elindításának kezdeményezője 42, 47, 54–56

Lezsák Sándor (1949) költő, politikus, országgyűlési képviselő; 1987. szeptember 27-én háza kertjében tartja az ellenzék a lakiteleki találkozót, ahol megalakul az MDF,

melynek elnökségi tagja, alelnöke, majd országos elnöke; 2004-ben kizárják a pártból. 2006-tól a Nemzeti Fórum elnöke, a Fidesz parlamenti frakciójának tagja, 2010-től az Országgyűlés egyik alelnöke 17, 109, 121, 129

Lovász László (1948) matematikus, akadémikus, egyetemi tanár, 2014-től az MTA elnöke; 1999-ben megkapja a Wolf-díjat, a matematikai Nobel-díjat 14

Lukács György (1885–1971) marxista filozófus, esztéta, egyetemi tanár, akadémikus; a Tanácsköztársaság idején közoktatásügyi népbiztos, majd bécsi, moszkvai emigráns; a második Nagy Imre-kormány népművelési minisztere 100, 101

Lukács Lajos (1922–1998) történész, az 1849–1867 közötti magyar politikai emigráció, és főként a garibaldisták történetének kutatója 98, 106

Madách Imre (1823–1864) író, költő, ügyvéd, politikus, a Kisfaludy Társaság tagja, akadémikus 24, 99, 100

Madarász Tibor (1927–1991) jogtudós, közigazgatási jogász, egyetemi tanár (ELTE ÁJTK) 121

Madarász Viktor (1830–1917) festő, a hazai romantikus történelmi festészet képviselője 25

Majláth György (1818–1883) konzervatív politikus, a kiegyezés után országbíró, egyben a legfőbb bírói hatóságot gyakorló Magyar Királyi Kúria és a főrendiház elnöke 109

Makai Ödön (1889–1937) jogász, ügyvéd, a hódmezővásárhelyi takarékpénztár vezetője, József Attila sógora és 1920-tól nagykorúságáig gyámja; József Jolán, majd József Etelka férje 33

Makay Margit (1891–1989) színésznő 71

Mann, Thomas (1875–1955) német író 101

Márton János (1922) közgazdász, agrármérnök, 1945-től a Nemzeti Parasztpárt tagja, majd annak újjászervezője; javaslatára Magyar Néppárt néven alakult újjá 1989-ben 142

Marx, Karl (1818–1883) filozófus, közgazdász, társadalomtudós, a kommunista munkásmozgalom teoretikusa, a marxizmus névadója 53, 100

Mátrai László (1909–1983) filozófus, könyvtáros, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, tanszékvezető egyetemi tanár, akadémikus 105

Mérei Ferenc (1909–1986) pszichológus, pedagógus, a gyermeklélektan, a szociálpszichológia és a szociometria kutatója 70

Mesterházi Lajos (1916–1979) író, az *Élet és Irodalom* munkatársa (1957–1958), majd felelős szerkesztője, 1966-tól haláláig a *Budapest* című folyóirat főszerkesztője 89

Mészáros Károly – történész, egyetemi tanár (ELTE BTK), kutatási területe a 20. század politika- és agrártörténete 96

Metternich, Klemens herceg (1773–1859) a császári ház minisztere, a Habsburg Birodalom kancellárja, a Napóleon elleni koalíciók egyik vezetője, majd a Szent Szövetség rendszerének irányító politikusa 134

Mócsy András (1929–1987) régész, epigráfus, ókortörténész, az ELTE BTK egyetemi tanára, akadémikus 108

Mód Aladár (1908–1973) történész, 1932-től az illegális kommunista párt tagja, a kommunista párt elméleti folyóirata, a *Társadalmi Szemle* felelős szerkesztője (1946–1953), 1954-től az ELTE BTK tanára; 1957-ben megalapítja a tudományos szocializmus tanszéket 43, 90, 100, 101, 103

Molnár Erik (1894–1966) jogász és politikus, marxista történész, egyetemi tanár, akadémikus; népjóléti (1944–1947), tájékoztatásügyi (1947–1948), igazságügyi (1950–1952, 1954–1956) és külügyminiszter (1947–1948, 1952–1953) 46–48, 90, 91, 102–104

Molnár József (1930–1974) történész, az ELTE BTK oktatója, az 1956-os forradalom idején az egyetemi ifjúság fegyverraktárának parancsnoka. Fegyelmivel elbocsátják,

általános iskolai tanárként dolgozik (1957–1961); 1961-től az egyetemen adjunktus, majd docens 63, 71, 72

Nagy Erzsébet (1927–2008) újságíró, Nagy Imre lánya 68

Nagy Ferenc (1903–1979) kisközpárti politikus, miniszterelnök (1946–1947); miután lemondásra kényszerítik, emigrációban él és politizál az Egyesült Államokban 37

Nagy Gáspár (1949–2007) költő 120

Nagy György (1879–1923) szakíró, költő, újságíró, ügyvéd, országgyűlési képviselő, politikus, a magyar köztársasági mozgalom egyik vezéralakja 26

Nagy Imre (1896–1958) politikus, gazdaságpolitikus, egyetemi tanár, akadémikus; az első világháború idején orosz hadifogságban kommunista lesz; szovjet emigrációban él (1930–1945); a hazai sztálinizmus ellenfeleként 1953–1955 között, valamint az 1956-os forradalom idején a Minisztertanács elnöke; a forradalom leverése után, 1958. június 16-án kivégzik; társaival közös újratemetése (1989. június 16.) a rendszerváltozás szimbolikus fordulópontjának tekinthető 68, 84, 118

Németh László (1901–1975) író, esszéista, drámaíró, a népi írók csoportjának tagja 95

Nietzsche, Friedrich (1844–1900) német klasszika-filológus, filozófus, költő, zeneszerző 34, 101

Orbán Ottó (1936–2002) költő, műfordító, esszéista 120

Ormos Ede (1873–1944) újságíró, történész, szociográfus; 1904-től a *Népszava* munkatársa; 1919-ben Bécsbe emigrál, majd Kolozsvárra megy, a *Keleti Újságnál* dolgozik; az 1920-as évek végén hazatér, a *Friss Újság* munkatársa 27

Ormos Mária (1930) történész, egyetemi tanár, politikus, akadémikus; fő kutatási területe a 20. század magyar és egyetemes történelme 108

Ortega y Gasset, José (1883–1955) spanyol filozófus, szociológus, esztéta 35

Ortutay Gyula (1910–1978) néprajztudós, politikus, akadémikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1947–1950) 86

Pach Zsigmond Pál (1919–2001) történész, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem professzora, akadémikus, az MTA alelnöke 56, 58–60, 88, 91

Pais Dezső (1886–1973) nyelvész, akadémikus, az ELTE BTK tanára (1930–1960), a legrégebb magyar nyelvemlékek kutatója; 1949-től az MTA helyesírási albizottságának elnöke, négy évtizeden keresztül a magyar helyesírás alakítója, formálója 76–78, 80, 83, 85

Pálffy Ilona (1905–1974) a Magyar Országos Levéltár munkatársa, osztályvezetője 49

Pándi Pál (1926–1987) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, egyetemi tanár, akadémikus 102

Pártai Tivadar (1908–1999) újságíró, a Független Kisközpárt politikusa, 1945-től országgyűlési képviselője; 1949-ben letartóztatják, a recski kényszermunkatáborba kerül; a Történelmi Igazságtétel Bizottság egyik alapító tagja, 1988-ban az újjáalakuló Kisközpárt alapító elnöke 142

Pásztor Gyula – ügyvéd, kisközpárti politikus, országgyűlési képviselő 216

Paul, Jean (Richter, Jean Paul, 1763–1825) német romantikus író 24

Paulinyi Oszkár (1899–1982) történész, levéltáros, a Magyar Országos Levéltár munkatársa 52–54, 59, 65

Perlaki Erika (?–2002) ügyvéd; a Független Jogász Fórum alapító tagja 122

Peták István (1940–2015) újságíró, televíziós szerkesztő, a Magyar Televízió elnöke (1996–1998) 192

Pető Iván (1946) történész, levéltáros, politikus, az SZDSZ alapító tagja, majd a párt elnöke (1992–1997),

országgyűlési képviselő (1990–2010); 2010 után visszavonul a politikai élettől 128

Petőfi Sándor (1823–1849) költő 25

Petrasovits Anna (1954) közgazdász, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt elnöke (1989–1992) 126, 139

Pozsgay Imre (1933–2016) politikus, egyetemi tanár, a kései Kádár-korszak befolyásos politikusa; az MDP, az MSZMP, végül az MSZP tagja, a Nemzeti Demokrata Szövetség alapító ügyvezetője, majd elnöke a párt feloszlásáig; a Hazafias Népfront Országos Tanácsa titkára (1982–1988), államminiszter (1988–1990), országgyűlési képviselő (1983–1994) 112, 113, 138, 140, 142, 143

Rába György (1924–2011) költő, irodalomtörténész, műfordító, kritikus, Babits-kutató 35

Radetzky, Joseph von Radetz, gróf (1766–1858) császári- királyi tábornagy, a napóleóni háborúkban, majd 1848–1849-ben sikeres hadvezér, a Habsburg Birodalom utolsó jelentős katonai vezetője 73

Rajk László (1909–1949) politikus, belügyminiszter (1946–1948), külügyminiszter (1948–1949), 1949-ben koholt vádak alapján halálra ítélik és kivégzik; rehabilitálását követő újratemetése 1956. október 6-án a diktatúra elleni tüntetéssé szélesedik 64, 66–68, 71

Rákóczi Ferenc, II. (1676–1735) a Habsburg-ellenes Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) vezetője, erdélyi fejedelem; törökországi száműzetésben hal meg 66, 90, 102

Rákóczi György, I. (1593–1648) erdélyi fejedelem (1630–1648), a harmincéves háborúban sikeres hadjáratot vezet a magyar rendi jogok védelmében Magyarországra (linzi béke, 1645); uralkodása idején Erdély gazdaságilag, politikailag, kulturálisan is megerősödik 90

Rákóczy György *lásd* Rákóczi György

Rákosi Mátyas (1892–1971) politikus, az MKP, illetve MDP főtitkára, majd első titkára (1945–1956); a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke (1952–1953);

1956 júliusában a sztálinista diktatúra vezetőjeként elkövetett politikai hibái miatt leváltják tisztségeiből, a Szovjetunióba távozik, ahonnan a Kádár-korszakban sem térhet vissza 38, 66, 67, 91, 163

Ránki György (1930–1988) történész, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója (1986–1988), akadémikus; fő kutatási területe a 20. századi gazdaságtörténet és a második világháború története 93

Rassay Károly (1886–1958) ügyvéd, liberális politikus, lapszerkesztő 33

Reményi István – 1989-ben az MDF tárgyalásain ő készíti a hanganyagot 132

Réti László (1908–1992) történész, az illegális kommunista mozgalom, majd a moszkvai emigráns csoport tagja, a Munkásmozgalmi Intézet (1948–1961), később az Új Magyar Központi Levéltár igazgatója (1970–1975) 49

Rév Tamás Gábor (1924) Sz. Gy. osztálytársa a Berzsenyi Dániel Gimnáziumban 35

Révai József (1898–1959) politikus, író, az illegális kommunista mozgalom tagja, majd moszkvai emigráns, a Rákosi-korszak meghatározó kultúrpolitikusa és ideológusa, a „szocialista realizmus” teoretikusa 89, 103, 104

Révész András (1909–1996) jogász, szociáldemokrata politikus 126

Révész Imre (1889–1967) református püspök, egyetemi tanár, egyház-, művelődés- és társadalomtörténész, akadémikus 97–99

Révész Imre, id. (1826–1881) református lelkész, egyházjogász és egyháztörténész, akadémikus, a protestáns egyházak önkormányzatát erősen korlátozó császári rendelet, az ún. protestáns pátens elleni küzdelem egyik vezetője (1856–1860), 1861-ben a Határozati Párt vezérkarának tagja 97, 98

Richter Anna – jogász, a Független Jogász Fórum alapító tagja 122, 128

Roh Tae-woo (1933) tábornok, politikus, Dél-Korea elnöke (1988–1993) 175

Romány Pál (1929) egyetemi tanár, az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Pártbizottságának első titkára (1970–1973, 1980–1987), mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter (1975–1980) 13, 121

Romhányi László (1944–2005) színházi rendező, a Jurta Színház alapítója 113

Röpke, Wilhelm (1899–1966) közgazdász, filozófus, társadalomtudós, a szociális piacgazdaság elméletének egyik megalkotója 35

Ruszt József (1937–2005) színiigazgató, színházi rendező (többek között Szegeden és Zalaegerszegen) 13

Sándor Jenő – ügyvéd, újságíró Hódmezővásárhelyen, Sz. Gy. nagyanyjának fivére 25–27

Sándor Vilmos (1903–1962) gazdaságtörténész, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1950–1958), majd osztályvezetője (1958–1962), elsősorban a modern kapitalista fejlődés magyarországi sajátosságainak kutatója 88

Sándorfi György (1961) ügyvéd; a Független Jogász Fórum alapító tagja, majd az igazságügy-miniszter kabinetfőnöke (1990–1994) 122

Sarkady János (1927–2006) klasszika-filológus, történész, egyetemi tanár, akadémikus, az antik görög történelem kutatója 76

Schiller, Friedrich (1759–1805) német költő, író 24

Schmidt Péter (1926) alkotmányjogász, az ELTE ÁJK alkotmányjogi tanszékének vezetője. Három éven át a kar dékánja, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, valamint a Társadalomtudományi Intézet kutatója, az Alkotmánybíróság tagja (1990–1996) 121

Schopenhauer, Arthur (1788–1860) német filozófus 101

Schwartz Imre (1892–1941) Sz. Gy. édesapja 19

Sébők Zsigmond (1861–1916) író, hírlapíró, a magyar gyermekirodalom klasszikusa 31

Sennyey Pál gróf (1824–1888) jogász, konzervatív politikus; 1860-ban az Októberi Diploma kibocsátása után a Királyi Helytartótanács alelnöke, majd 1865-től elnöke; a Deák-párt felbomlásakor alakított, főképp arisztokrata és földbirtokos elemeket tömörítő, konzervatív Jobboldali Ellenzék (Sennyey-párt) vezetője (1875–1878) 109

Siklós András (1922–1994) történész; a Munkásmozgalmi Intézet archívumának vezetője, majd az ELTE BTK tanára 51

Sinkovics István (1910–1990) történész, egyetemi tanár, a Magyar Országos Levéltár munkatársa (1936–1956), 1956-tól az ELTE Történelem Segédtudományai Tanszékének oktatója, tanszékvezető (1969–1980), a BTK dékánja (1963–1966) 42, 49, 60

Sólyom László (1942) jogtudós, egyetemi tanár, akadémikus, politikus; közéleti tevékenységét környezetvédekként kezdi (Duna-kör); aláírója a Független Jogász Fórum Nyilatkozatának, alapító tagja az MDF-nek; 1989-ben tagja, majd első elnöke (1990–1998) az öttagú Alkotmánybíróságnak; köztársasági elnök (2005–2010) 121, 123, 129–131, 135, 147

Soós Károly Attila (1944) közgazdász, politikus, az SZDSZ országgyűlési képviselője (1990–1997), pártjának vezető gazdaságpolitikusa, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) igazgatósági tagja (1998–2000) 182

Sötér István (1913–1988) irodalomtörténész, író, esszéista, egyetemi tanár, a szegedi JATE és az ELTE BTK professzora 99

Spira György (1925–2007) történész, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetének kutatója 42, 90, 106

Steiner Farkas – Sz. Gy. ükapjának testvére, Steiner Gábor nagybátyja, a nagykőrösi zsidóság kiemelkedő személyisége 22

Steiner Gábor (1841–1935) Sz. Gy. dédapja 21, 24

Straub F. Brunó (1914–1996) biokémikus, akadémikus,
 az 1971-ben alapított Szegedi Biológiai Központ első
 főigazgatója, országgyűlési képviselő (1985–1990),
 a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának utolsó
 elnöke (1988–1989) 14

Sulyok Dezső (1897–1965) politikus, országgyűlési képviselő,
 1945-ben Pápa város polgármestere; a Független
 Kisgazdapártban politizál, majd annak balratolódását
 érzékelve megalakítja a Magyar Szabadság Pártot,
 amelynek 1947 júliusában történt feloszlását követően
 külföldre menekül; az Egyesült Államokban részt vesz
 az emigráns politikai életben, több könyvet publikál 38, 39

Sütő András (1927–2006) romániai magyar író, drámaíró,
 lapszerkesztő 120

Svéd László (1927) történész, a Munkásmozgalmi Intézet
 (majd utódai: a Párttörténeti és a Politikátörténeti Intézet)
 tudományos főmunkatársa, a baloldali ifjúsági mozgalmak
 történetének kutatója 47

Szabad Júlia Anna (1984) Sz. Gy. lánya 111

Szabadné Suján Andrea (1954) Sz. Gy. tanítványa, majd
 második felesége; középiskolai tanár, a Magyar Színházi
 Intézet muzeológusa, majd angol lektora (1978–1991), 1991
 óta a Külügyminisztérium munkatársa 111

Szabó Dénes (1913–1993) nyelvész, az ELTE BTK oktatója 78

Szabó István (1898–1969) történész, levéltáros, egyetemi
 tanár, akadémikus, a magyar agrárius, a parasztság
 és a településtörténet jelentős kutatója 59, 60

Szabó Lajos – szociáldemokrata politikus, az 1989 őszén
 létrejött ún. „Történelmi” Szociáldemokrata Párt (SZDP)
 tagja 126

Szabó Máté 167

Szabó Zoltán (1912–1984) író, falukutató, publicista, lap-
 és könyvszerkesztő, a szociográfiái irodalom alkotója 34

Szokolczai György (1928) közgazdász, egyetemi tanár
 (BME), 1945-ben a Demokrata Néppárt alapító tagja,
 1989-ben közreműködik a Kereszténydemokrata Néppárt
 újjáalapításában; 1998-tól az MDF tagja 125, 142

Szállasi Ferenc (1897–1946) katonatiszt, szélsőjobboldali,
 hungarista politikus, több nyilaskeresztes és hungarista
 párt és mozgalom alapítója; 1944. október 15-én puccsal
 átveszi a hatalmat, „nemzetvezető” és miniszterelnök;
 a népbíróság halálra ítéli, kivégzik 39

Szathmári Éva, dr. (1922–2004) Sz. Gy. nővére, klinikai
 belgyógyász, Magyar Imre tanítványa 30

Széchenyi István (1791–1860) politikus, író, a Batthyány-
 kormány közlekedési és közmunkaügyi minisztere,
 a „legnagyobb magyar” 114, 115

Szécsen Antal gróf (1819–1896) konzervatív politikus, tárca
 nélküli miniszter (1860–1861), történész, akadémikus, az
 1846-ban alakult Konzervatív Párt egyik vezetője, később
 is az ún. „ókonzervatív” csoport aktív tagja 109

Szécsi Margit (1928–1990) költő, grafikus, Nagy László költő
 felesége 120

Szegő Judit (1923–2003) Sz. Gy. első felesége, az OSZK
 könyvtárosa 40

Székely György (1924–2016) történész, egyetemi tanár,
 akadémikus, a magyar és az európai város-
 és egyetemtörténet kutatója 108

Szekfű Gyula (1883–1955) történész, publicista, egyetemi
 tanár, akadémikus, a magyar polgári történetírás
 kiemelkedő alakja; a háború után Magyarország első
 követe, majd nagykövete a Szovjetunióban 1949-ig; 1954-
 től haláláig az Elnöki Tanács tagja 90, 93, 94

Szentágothai János (1912–1994) anatómus, agykutató,
 egyetemi tanár, akadémikus, az MTA elnöke (1976–1985),
 országgyűlési képviselő (1985–1994); a rendszerváltáskor
 bekapcsolódik az MDF munkájába 14

Szentpétery Imre (1878–1950) történész, egyetemi tanár,
 akadémikus, az oklevéltan és a kronológia iskolateremtő
 művelője 42

Szerb Antal (1901–1945) író, irodalomtörténész, esszéista; munkaszolgálatban hal meg Balfon 28

Szerdahelyi István (1934) marxista esztéta, irodalomtörténész, műfordító, az ELTE BTK egyetemi tanára, a *Kritika* (1984–1989) és a *Világirodalmi lexikon* szerkesztője 121

Szoboszlai György – politológus, korábban az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének munkatársa 121

Szokai Imre – az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa, 1989. januártól a KB Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztályának vezetője, 1990. január 15-től a Külügyminisztériumban Horn Gyula miniszterhelyettese; a rendszerváltás után (1991. szeptemberi felmentéséig) külügyminisztériumi helyettes államtitkár 169

Szörényi László (1945) irodalomtörténész, kritikus, tanszékvezető egyetemi tanár (JATE), Magyarország római nagykövete (1991–1995), az MTA Irodalomtudományi Intézet igazgatója (1997–2012) 120

Sztálin, Joszif Visszarionovics (1878–1953) szovjet bolsevik politikus, a Szovjetunió diktátora 57, 63, 64

Takács Imre – szociáldemokrata politikus, az 1989 őszén létrejött ún. „Történelmi” Szociáldemokrata Párt (SZDP) tagja 126

Takács József (1884–1961) szociáldemokrata politikus, a Peidl-kormány földművelésügyi minisztere (1919), a Rákosi-korszakban meghurcolják 33, 34

Takács Péter (1941) történész, 1989-től a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem bölcsészkarán a Történelem Segédtudományai Tanszék vezetője, az MDF országgyűlési képviselője (1990–1994) 162

Tamás Gáspár Miklós (1948) filozófiatörténész, politikus, közíró, az SZDSZ ügyvivője (1988–1990), a párt Országos

Tanácsának elnöke (1992–1994), országgyűlési képviselő (1989–1994); 2000-ben kilép az SZDSZ-ből 203

Tánczos Gábor (1928–1979) tanár, politikus, a Petőfi Kör titkára (1955–1956), Nagy Imre híve, a forradalom leverése után börtönbe kerül; 1962-ben amnesztiával szabadul, olvasásszociológiával foglalkozik, a Nékosz történetírója 72

Teleki László gróf (1811–1861) politikus, író, akadémikus, a reformellenzék tagja, a magyar kormányzat párizsi képviselője (1848–1849), emigráns, 1861-ben a Határozati Párt vezetője 95, 97, 98

Thatcher, Margaret (1925–2013) brit konzervatív politikus, az angol Konzervatív Párt elnöke (1975–1990), az Egyesült Királyság miniszterelnöke (1975–1990) 175

Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, politikus, miniszterelnök (1945–1946), a Magyar Köztársaság első elnöke (1946–1948) 37, 38

Tisza István gróf (1861–1918) politikus, két ízben (1903–1905, 1913–1917) miniszterelnök; az osztrák–magyar dualista rendszer fenntartásának híve, egyfelől a „liberális-konzervatív konszenzus”, másfelől a magyar nemzeti hegemonia képviselője 218

Tisza Kálmán (1830–1902) politikus, nagybirtokos, akadémikus, a dualizmus rendszerét konszolidáló miniszterelnök (1875–1890) 97

Torgyán József (1932–2017) ügyvéd, politikus, országgyűlési képviselő (1990–2002), a Független Kisgazdapárt elnöke (1991–2002), földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter (1998–2001) 142, 216

Tornai József (1927) költő 120

Tóth László – ügyvéd, a Független Jogász Fórum alapító tagja, Kónya Imre parlamenti frakcióvezető kabinetfőnöke (1990–1993), majd belügyminiszteri kabinetfőnöke (1994) 122

Tölgyessy Péter (1957) jogász, politológus, politikus, az SZDSZ elnöke (1991–1992), országgyűlési képviselő

(1996-ig az SZDSZ képviselőjeként, majd két évig független képviselő, 1998–2006 között a Fidesz-frakció tagja) 130

Unger Mátyás (1921–1985) történész, sikeres tankönyvíró, az ELTE BTK oktatója, az erdélyi kormányzattörténet kutatója 78

Utassy József (1941–2010) költő, a Kilencek csoport tagja 120

Vajthó László (1887–1977) irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő, pedagógus 34

Varga Béla (1903–1995) katolikus pap, pápai prelátus, politikus, a Független Kisgazdapárt egyik alapítója, a második világháború idején részt vesz lengyel és zsidó üldözöttek mentésében, támogatásában; 1945-től a Független Kisgazdapárt országgyűlési képviselője, a Nemzetgyűlés elnöke (1946–1947), majd emigrálni kényszerül, az amerikai magyar emigráció vezetője; 1990-ben ő nyitja meg a szabadon választott parlament első ülését 37

Varga Csaba (1946) szociológus, a Fiatal Művészek Klubja (1978–1980), a Népművelési Intézet (1984–1988), a Magyar Írók Szövetsége (1988) munkatársa; az MDF alapító tagja, a Magyar Néppárt (az egykori Nemzeti Parasztpárt utóda) egyik szervezője is; 1994-ben visszavonul a politikai élettől 126, 142, 221

Varga F. János 107

Varga János (1927–2008) történész, levéltáros, akadémikus; az ELTE BTK dékánhelyettese (1955–1956), '56-os szerepvállalásáért eltávolítják az egyetemről, és az MTA Történettudományi Intézetbe kerül (1957–1968), majd a Művelődési Minisztérium levéltári igazgatóságának vezetője (1968–1978); a Magyar Országos Levéltár főigazgatója (1978–1990), MDF-es országgyűlési képviselő (1990–1994) 61, 63, 64, 71, 72, 75

Vásárhelyi Miklós (1917–2001) újságíró, sajtótörténész, 1956-ban a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke, '56-os tevékenységéért bebörtönzik; a Történelmi Igazságtétel Bizottság egyik alapítója, a demokratikus ellenzék vezető személyisége 68

Vay Miklós báró (1802–1894) konzervatív politikus, főispán, főrendiházi elnök, koronaőr, országgyűlési képviselő 109

Vörös Vince (1911–2001) paraszti gazdálkodó, a kisgazda mozgalom kiemelkedő alakja; 1935-ben belép a Független Kisgazdapártba, 1941-ben a Magyar Parasztszövetség alapító tagja; az 1950-es években kuláknak minősítik, jobbra fizikai munkával tartja el családját; 1988-ban részt vesz az FKGP újjászervezésében, majd az Országgyűlés alelnöke (1989–1994) 37, 142, 190

Weber, Max (1864–1920) német szociológus és közgazdász, a klasszikus szociológia egyik megalkotója 53

Wellmann Imre (1909–1994) történész, levéltáros, muzeológus, akadémikus, a 18. századi agrártörténet kutatója 79

Zala Simon Tibor (1954–2005) újságíró, szerkesztő, a Magyar Rádió munkatársa, 1989-ben a Magyar Néppárt országos titkára 142

Zétényi Zsolt (1941) jogász, az MDF országgyűlési képviselője (1990–1994); 2004-től a Nemzeti Jogvédő Alapítvány, majd a Nemzeti Jogvédő Szolgálat elnöke (2008–2014) 162

Zsedényi Ede (1804–1879) konzervatív politikus, a reformkorban kormánypárti követ, 1848-ban önkonzervatív, udvarhű álláspontot foglal el; a kiegyezés után országgyűlési képviselő, a Deák-párt, majd a Szabadelvű Párt tagja 109

Összeállította Ráczné Mojzes Katalin és Csorba László

X

255928

Együtt a család (Elek, 1924. tavasz). A hátsó sorban jobbról:
Blantz Sándor, Béla, Otília, Jenő. A középső sorban jobbról:
az apa, Schwartz Imre, az anya, Blantz Erzsébet,
ölében Éva lányával, a nagyszülők: Blantz Mór és Spitzer Róza,
Blantz Ilona és Pollak Jenő. Az első sorban jobbról: Pollak Vera,
Anna, Éva *(a család tulajdona)*

A szülők: Schwartz Imre és Blantz Erzsébet *(a család tulajdona)*

Nővérével, Évával, 1937 *(a család tulajdona)*

Mosoly albuma
 V. LIPÓT str. 42
 TEL. 41-85-59

Szüleivel és nővérével, 1934 *(a család tulajdona)*

Édesanyjával, 1941 *(a család tulajdona)*

Első feleségével, Szegő Judittal, 1970 körül *(a család tulajdona)*

Útban a Bem-szoborhoz – az ELTE tüntetői a Margit hídon,
1956. október 23. (az *ELTE* tulajdona)

I. Tóth Zoltán (az 1956-os Intézet tulajdona)

Varga János (Varga Jánosné tulajdona)

A történész diákkör kirándulása Debrecenbe, 1974. április.
Hátsó sor: Szabad György, Erdődy Gábor, Poros András (nem látszik), Wellmann Nóra, Gyáni Gábor, Pajkossy Gábor; középső sor: Bakcsi Erzsébet, Cservenyi Magdolna, Csorba Csilla, Kerényi Péter; első sor: Szabolcs Júlia, Rieder Edina, Szekeres Zsuzsanna, Kőrösi Ilona (a család tulajdona)

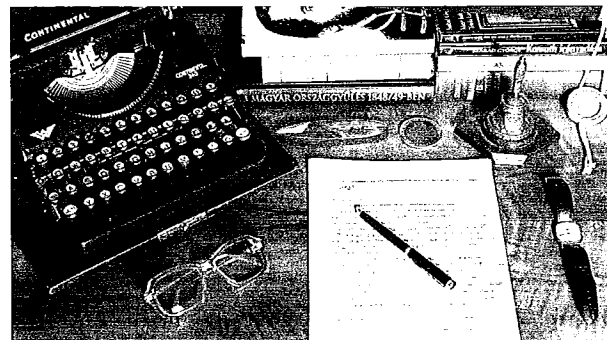
Második feleségével, Suján Andreával és barátokkal.
Balra Csorba László, jobbra Melczer Tibor, 1982. augusztus 19.
(a család tulajdona)

Julcsival, 1988. karácsony *(a család tulajdona)*

Apa és lánya, 2006 *(a család tulajdona)*

Íróasztala *(Anzsú Film, Pintér András felvétele)*

Kónya Imre az Ellenzéki Kerekasztal nyilatkozatát olvassa fel
a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások nyitó ülésén, 1989. június 13.
Kónyától jobbra Mécs Imre és Für Lajos *(MTI fotó: Varga László)*

Szabad György (MDF) és Pető Iván (SZDSZ)
az Ellenzéki Kerekasztal további nyilatkozatait adja elő
a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon, balra Prepeliczay István
(FKGP), 1989. június 21. *(MTI fotó: Varga László)*

Antall József, Szabad György és Orbán Viktor a Nemzeti
Kerekasztal tárgyalásokon, 1989. szeptember 4. A háttérben
Sólyom László és Salamon László *(Bánkuti András felvétele)*

Szabad György a demokratikusan választott Országgyűlés első
ülésnapján, 1990. május 2. *(MTI fotó: Soós Lajos)*

Antall József miniszterelnök eskütétele és programbeszéde az Országgyűlésben, 1990. május 23. *(MTI fotó: Varga László)*

Szabad György házelnökké választása. Göncz Árpáddal a patkóban, 1990. augusztus 4. *(a család tulajdona)*

Göncz Árpád, Antall József és Szabad György díszőrséget állnak Raoul Wallenberg emlékművénél, 1990. május 28. *(MTI fotó: Fényes Gábor)*

Az elnöki dolgozószoba *(a család tulajdona)*

Kónya Imrével, az MDF frakcióvezetőjével, 1990. június 19.
(MTI fotó: Szébellédy Géza)

Búza, rozs vagy árpa? Torgyán József vizsgáztat, 1990
(Magyar Nemzeti Múzeum, Bánhalmi János felvétele)

Orbán Viktorral, a Fidesz elnökével, 1990
(Magyar Nemzeti Múzeum, Bánhalmi János felvétele)

Kövér Lászlóval, a Fidesz frakcióvezetőjével, 1991. október 8.
(a család tulajdona)

Tessék?, 1992
(Magyar Nemzeti Múzeum, Bánhalmi János felvétele)

Varga Béla, a Nemzetgyűlés volt elnöke köszöntése
90. születésnapja alkalmából, 1993. február 23.
Jobbra Dobózy Miklós (a család tulajdona)

Magyarország ünnepélyes felvétele az Európa Tanácsba,
1991. január 28. Oldalt állnak: Catherine Lalumière,
az ET főtitkára, Anders Björck, az ET Parlamenti Közgyűlésének
elnöke (az Európa Tanács Fotóarchívumának tulajdona)

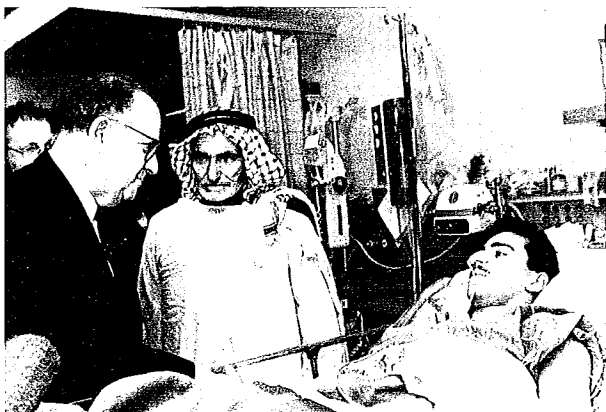
A pápalátogatás, 1991. augusztus 20. Göncz Árpád, Antall József és Szabad György II. János Pál pápával a repülőtéren
(MTI fotó: Szebellédy Géza)

Vytautas Landsbergis litván elnök fogadása, 1991. szeptember 2.
(MTI fotó: Kovács Attila)

Sir Bernard Weatherill, a brit Képviselőház elnöke hivatalos látogatáson fogadja a magyar Parlament elnökét, London, 1991. március 24–28. (a család tulajdona)

Szabad György izraeli hivatalos útja során meglátogatja a hebroni merénylet palesztin sérültjeit, Tel-Aviv, 1994. február
(a család tulajdona)

Képviselői felszólalás, 1996. május 22. (MTI fotó: Kovács Attila)

1990. május 4. (MTI fotó: Varga László)